

**De houding van de gemeente
Rijswijk naar omgang met
Joods onroerend goed tijdens
en na de Tweede Wereldoorlog**

dr. Anton van Renssen

Illustratie voorzijde: Welkomstkaart voor Herman Goudsmid die hij in februari 1946 kreeg van vrienden bij zijn terugkeer naar zijn ouderlijk huis, Regentesselaan 20 in Rijswijk. (Archief Simon Goudsmid, Utrecht)

‘Het moest allemaal zo snel mogelijk weer gewoon worden en het liefst vergeten.’ De houding van de gemeente Rijswijk naar omgang met Joods onroerend goed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (Rijswijk, 2026)

Onderzoeker en auteur: dr. Anton van Renssen

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij de opdrachtgever: gemeente Rijswijk (Z.H.).

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding 1

- Aanleiding van het onderzoek 2
- De onderzoeker en de begeleidingscommissie 3
- Aantekening bij het eindresultaat 3
- Opbouw van dit rapport 4
- Oorlogsverleden en Jodenvervolging in Rijswijk 4

Hoofdstuk 2 Vraagstelling en conclusies 7

- Onderzoeksvraag 9
- Conclusies 10

Hoofdstuk 3 Verantwoording van de onderzoeksmethode 14

Hoofdstuk 4 De roof van Joodse onroerend goed 15

- 4.1 De gemeente Rijswijk tijdens de oorlog 16
 - 4.1.1. Burgemeesters 16
 - 4.1.2. Gemeentelijke organisatie en ambtenaren 20
 - 4.1.3. Registratie van Joodse Rijswijkers 25
 - 4.1.4. De deportatie van Rijswijkse Joden 26
 - 4.1.5. De rol van de Rijswijkse politie 27
- 4.2 De roof van Joodse eigendommen 28
 - 4.2.1. De roof van Joodse landbouwgronden 29
 - 4.2.2. De liquidatie en roof van Joodse bedrijven 29
 - 4.2.3. De roof van Joodse woningen 30
 - 4.2.4. Wie kocht de Joodse huizen in Rijswijk? 31
- 4.3 De rol van de gemeente Rijswijk 36

Hoofdstuk 5 Rechtsherstel 41

- 5.1 De houding van de Rijswijkers tijdens de oorlog 41
- 5.2 De thuiskomst van de Joden 44
- 5.3 Rechtsherstel 46
- 5.4 De houding van de gemeente Rijswijk 53
 - 5.4.1. Onroerend goed en rechtsherstel 54
 - 5.4.2. Belastingaanslagen uit de bezettingsjaren 54

- Ontrechting en rechtsherstel – afsluitende woorden 57
- Geraadpleegde archieven, literatuur en websites 60
- Beknopt overzicht van gebruikte begrippen 64

Bijlage 1 Adressenlijst Joods onroerend goed in Rijswijk 1940-1945 66

Bijlage 2 Zes voorbeelden van geroofd Joods onroerend goed en rechtsherstel in Rijswijk 84

Bijlage 3 In de Verkaufsbücher opgenomen transacties van Rijswijkse woningen 88

Bijlage 4 Stadsplattegrond van Rijswijk, 1942 90

1. Inleiding

Herman Goudsmid, 22 jaar oud, stond op 6 mei 1945 voor de deur van zijn ouderlijk huis aan de Regentesselaan 20 in Rijswijk. Zijn ouders waren er niet. Zijn zus ook niet. Die waren dood, maar dat wist Herman nog niet op dat moment. Wel was er de bewoner van het huis, de handelsreiziger Johan Herman Leyenaar. Die had het huis op 31 mei 1943 gekocht nadat een Duitse organisatie het beheer ervan had overgenomen en het huis door Administratiekantoor Nobiscum, eigenaar van Nederlandse NSB'ers uit Den Haag, te koop was aangeboden.¹ Het zou tot februari 1946 duren voordat Herman eindelijk zijn ouderlijk huis mocht betreden en bewonen. Dat is het moment dat hij van vrienden het kaartje kreeg dat op de voorkant van dit rapport staat afgebeeld: Herman die met een grote sleutel over zijn schouder naar het huis van zijn ouders loopt. Met daaronder de vrolijke tekst, vrij naar een bekend vaderlands volksliedje uit 1815: 'We leven weer vrij, we leven weer blij, op Neêrlands dierbre grond'.²

Regentesselaan 20, eigendom van Hermans vader Simon Goudsmid, was een van de meer dan honderd Rijswijkse woningen van Joodse eigenaren die tijdens de Tweede Wereldoorlog waren onteigend en geroofd door Duitse en Duitsgezinde organisaties. Het rechtsherstel van het eigendom van deze Joodse woning liet nog vijf jaar op zich wachten; vooral vanwege alle bureaucratische rompslomp die daarbij kwam kijken. Pas in 1950 was het zover dat Herman Goudsmid eigenaar werd van Regentesselaan 20. Ondertussen verplichtte de gemeente Rijswijk Herman huisgenoten in huis te nemen vanwege de hoge woningnood die ook in Rijswijk bestond. Zijn ouders Simon Goudsmid, zijn moeder Ida Simons en zijn zus Rebekka zag hij nooit meer. Die waren vermoord in het vernietigingskamp Auschwitz in Polen.

Na de oorlog speelde de gemeente Rijswijk een sturende rol bij de toewijzing van woningen aan de burgerbevolking van Rijswijk, ook waar het bewoning van geroofd Joods onroerend betrof. Zo was Joseph Gudema met zijn vrouw Bertha Blok en hun dochters Ida en Esther uit de onderduik teruggekeerd naar Rijswijk. Maar waar konden zij wonen? Hun eerdere huurwoning aan de Broekslootkade werd door een andere familie bewoond. Eerst trokken ze in bij de Joodse Hijman Lezer en zijn zevenjarige dochtertje Henriette aan de Penninglaan 52. Rosetta Menko, Hijmans vrouw, was tijdens haar onderduik in Arnhem overleden. Lang duurde het inwonen niet. Van de gemeente Rijswijk kreeg de familie Gudema een lege woning toegewezen aan de Haagweg 140. Per 14 september 1945 konden ze er hun intrek nemen.³

1. Nationaal Archief (NA), NBI, Verkaufsbücher, Inv.nr. 2.09 16, laufnummer 2257; Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikel 6097. Zie voor een uitgebreide beschrijving van deze casus Bijlage 2 van dit rapport.

2. De tekst is vrij naar 'Wij leven vrij' (1815) van Jean Brand van Cabauw (tekst) en Johann Wilhelm Wilms (melodie). Zie: https://www.dbnl.org/tekst/veld072kunj01_01/veld072kunj01_01_0010.php - geraadpleegd op 24 oktober 2025.

3. Gemeente Archief Rijswijk (GAR), Archief 704, inv.nr. 2392, Haagweg 140; S. Havermans, *Terug in Rijswijk. Hoe de oorlog voelde door Ida Vos* (Rijswijk, 2e druk, 2009) 37, 39.

Tot 1942 had de familie Garnade aan de Haagweg 140 gewoond. Op 7 augustus 1942 had de NGV het beheer over deze woning overgenomen, wat in feite neerkwam op confiscatie van dit onroerend goed. De familie was weggevoerd en die was in september 1945 nog niet teruggekeerd. David Garnade stond daarom geregistreerd als ‘afwezige’ bij het Nederlands Beheers Instituut dat na de oorlog de eigendommen beheerde van de talloze Nederlanders waar taal nog teken van was vernomen sinds de bevrijding. David Garnade en zijn vrouw Elisabeth van Praagh zouden ook nooit meer terugkeren. Ook zij waren vermoord in Auschwitz.⁴ Dat de gemeente Rijswijk een rol speelde bij de naoorlogse woningvoorziening voor Joodse inwoners is dus duidelijk. Maar hoe had de gemeente zich gedragen tijdens de oorlog? Volgens burgemeester mr. Jacques Adrien Gérard Marie van Hellenberg Hubar (1896-1951) (RKSP) hadden de Rijswijkers zich kranig gedragen, ook die bij de gemeente werkzaam waren. Tijdens zijn inleidende woorden van de eerste vergadering van de Rijswijkse gemeenteraad op 19 november 1945, sprak hij: ‘In dit verband mag met voldoening worden geconstateerd, dat het ook in den eigen kring van gemeente-ambtenaren, die, wat zij konden doen, gedaan hebben om Nederlanders, Rijswijkers, die het slachtoffer dreigden te worden van den bezetter, te helpen, en daarvoor ook de noodige risico’s te nemen.’⁵

De vraag is of dat waar is en vooral of dat ook voor de Joodse inwoners van Rijswijk gold. Heeft de gemeente zich voor hen ingezet tijdens de oorlog en – in het kader van dit onderzoek ook van belang – na de oorlog? Hoe zat het met de mogelijke betrokkenheid bij de gedwongen verkoop van Joods onroerend goed, zowel van woningen als bedrijven. Die vraag staat in dit onderzoek centraal. Was de gemeente Rijswijk daarbij betrokken of niet?

Aanleiding van het onderzoek

De Raad van de gemeente Rijswijk (ZH) nam in 2024 een motie aan inzake het onderzoek naar de onteigening van Joodse eigendommen tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁶ Door de gemeenteraad werd een onderzoek gevraagd waarin de volgende onderzoeksvragen centraal zouden moeten staan:

1. In hoeverre is de gemeente Rijswijk tijdens de Tweede Wereldoorlog bestuurlijk en ambtelijk betrokken geweest bij de onteigening en verkoop van onroerend goed in Joods bezit?
2. Heeft er na de oorlog ten aanzien van dit onroerend goed rechtsherstel plaatsgevonden?
3. In hoeverre is er in Rijswijk na de oorlog met terugwerkende kracht erfpacht en/of belasting opgelegd aan in hun eigendomsrecht herstelde Joodse overlevenden van de Holocaust of hun erfgenamen?

Het onderzoek dat u momenteel leest, is de uitwerking van dit raadsbesluit.

4. NA, Verkaufsbücher, Archief 2.09 16, inv.nr. 536.10, laufnummer 8321; NA, dossier 62847,

Uittreksel burgerlijke stand gemeente Rijswijk ZH, Overlijdensregister, bewijzen van overlijden van D. Garnade en E. Garnade – Van Praagh, 4 november 1948. De familie Garnade is vermoord op of rondom 5 november 1942.

5. GAR, Archief 704, inv.nr. 2499, Handelingen van den tijdelijken gemeenteraad van Rijswijk Z.H., Eerste vergadering, 19 november 1945, 2.

6. AD, 25 mei 2024.

De onderzoeker en de begeleidingscommissie

De uitvoering van het onderzoek werd uitbesteed aan dr. Anton van Renssen uit Nijkerk. Tijdens het onderzoek stond hem een begeleidingscommissie terzijde die bestond uit de volgende personen:

- Rabbijn Mendel Katzman, rabbijn te Den Haag als vertegenwoordiger vanuit de Joodse gemeenschap
- Ir. Hans van Rossum, voorzitter van de Historische Vereniging Rijswijk.
- Mr. Hans Scholtens, kandidaat-notaris te Rijswijk
- Em. prof. dr. ir. Jilt Sietsma, lokaal amateurhistoricus te Rijswijk

Vanuit de gemeente Rijswijk werden de onderzoeker en de begeleidingscommissie ondersteund door:

- Jesse Tieman, ambtenaar bij de gemeente Rijswijk, projectsecretaris.
- Bernard de Wit, ambtenaar bij de gemeente Rijswijk en coördinerend projectleider van het onderzoek.

Aantekening bij het eindresultaat

De gemeente Rijswijk heeft in september en oktober 2025 informatie over dit onderzoek verspreid op haar eigen website en in lokale media. Ook zijn enkele Joodse media hiervoor benaderd; zie hiervoor ook hoofdstuk 3 bij de verantwoording van het onderzoek. Het doel hiervan was tweeledig: bewoners en belangstellenden op de hoogte stellen en een oproep doen voor meer informatie over specifieke casussen. De gemeente Rijswijk koos hierbij om geen persbericht te versturen aan of te adverteren in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* en het tijdschrift en de nieuwsbrief voor Nederlandse Joden in Israël, *Irgoen Olei Holland*. De argumentatie bij dit laatste was dat deze media zodanig informatie gaven over het conflict in Gaza dat de gemeente Rijswijk zich niet wilde associëren met deze media. Daarnaast werd er ook geen advertentie gezet in het tijdschrift *Benjamin* van het Joods Maatschappelijk Werk (JMW), waartegen geen bezwaren bestonden vanuit de gemeente.

De begeleidingscommissie betreurt het dat de gemeente tot deze conclusie is gekomen omdat dit enerzijds de onafhankelijkheid van het onderzoek aantast en anderzijds toegang tot een mogelijke informatiebron uitsluit. Het is onbekend of, en zo ja hoe, deze stap de uitkomsten van het onderzoek heeft beïnvloed.

De onderzoeker deelt deze zienswijze van de commissieleden. Hij heeft dat gedurende het onderzoek ook kenbaar gemaakt aan de gemeente Rijswijk.

Om de beoogde doelen alsnog te behalen, werd eind november 2025 alsnog geprobeerd een advertentie te plaatsen op de website van het Joods Maatschappelijk Werk. Dat bleek niet mogelijk. Wel plaatste het JMW op 1 december 2025 op verzoek van de gemeente Rijswijk een bericht met een verzoek om informatie in een besloten Facebookgroep over Joods erfgoed. Op dit bericht kwamen tot aan de eerste week van januari 2026 geen reacties binnen. Na deze periode werd de tekst van dit onderzoek definitief vastgesteld.

Opbouw van dit rapport

Dit rapport bestaat uit vijf hoofdstukken. Na deze inleiding volgen in hoofdstuk 2 de opdrachtverstrekking en de conclusies. Hoofdstuk 3 bevat een verantwoording van de aanpak van dit onderzoek. Hoofdstuk 4 handelt over de ontrechting van Joodse landbouwgronden en Joods onroerend goed. Dat geldt zowel de liquidatie van Joodse ondernemingen als particuliere woningen. Daarnaast handelt dat hoofdstuk over het leeghalen van woningen in Rijswijk, de rol van gemeentewerken en de omgang met gemeentelijke belastingen.

Dit hoofdstuk heeft een zo chronologische mogelijke opzet. Dat geldt vooral voor de keuze voor het eerst behandelen van de ontrechting van onroerend goed en daarna de ontruiming van woningen die door Joden werden bewoond. Deze keuze betekent dat onderdelen uit diverse onderzoeksvragen op verschillende plaatsen ter sprake komen.

Hoofdstuk 5 handelt over het rechtsherstel na de oorlog met betrekking tot Joods onroerend goed in de gemeente Rijswijk.⁷ Aan het einde van dit rapport zijn een bronnen- en literatuurlijst toegevoegd en een verklarende woordenlijst.

Oorlogsverleden en Jodenvervolgung in Rijswijk

Zoals ook in veel plaatsen in Nederland bestaat in Rijswijk veel interesse voor de lokale geschiedenis tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. De belangrijkste Rijswijkse publicatie over die periode stamt uit 1991. Toen verscheen het boek *Om nooit te vergeten. Rijswijk in de Tweede Wereldoorlog*. Het was een initiatief en publicatie van de Historische Vereniging Rijswijk waarvoor een werkgroep zowel archiefonderzoek had gedaan, als talloze interviews had gehouden met ooggetuigen uit de Tweede Wereldoorlog in Rijswijk. Het archief van de werkgroep die het onderzoek uitvoerde en het boek schreef, maakt deel uit van het archief van de gemeente Rijswijk dat ligt opgeslagen bij het Stadsarchief Delft in Den Hoorn.

Over de Joodse gemeenschap in Rijswijk is niet veel, maar gelukkig wel iets bekend. Deze informatie is allereerst te vinden in *Om nooit te vergeten*, dat ook een hoofdstuk bevat over de ervaringen van de Rijswijkse Joden. Dit hoofdstuk maakt slechts een klein onderdeel uit van het boek. De laatste jaren is er meer bekend geworden. Die informatie lijkt grotendeels te zijn verzameld voor de recente tentoonstelling over de Holocaust in het kader van 80 jaar bevrijding in 2025. Daarbij horen ook een aantal woonadressen van Joodse Rijswijkers. Samen met de gegevens uit de Verkaufsbücher vormt die informatie een eerste bescheiden begin voor het onderzoek. Daarnaast vindt er doorgaand onderzoek plaats naar Joodse families in Rijswijk in het kader van de plaatsing van zogenoemde struikelstenen, of Stolpersteinen. In 2015 werden daarvan in Rijswijk de eerste neergelegd en in 2025 voorlopig de laatste.⁸

7. In navolging van M.-J. Vos kies ik voor de term ontrechting van woningen omdat onteigening meestal gebruikt wordt door de overheidsmaatregelen in ruimtelijke-ordeningsprocessen. Het komt bovendien overeen met de term 'rechtsherstel' die na de oorlog werd gehanteerd. Zie: M.J. Vos, *Joods vastgoed in Winterswijk 1943-1950. Rapport over de roof en gedwongen verkoop van vastgoedbezit van Joden en de rol van de gemeente Winterswijk bij roof en rechtsherstel tijdens de Tweede Wereldoorlog en de jaren daarna* (Winterswijk, 2022) 8.

8. Zie onder meer: https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_Stolpersteine_in_Rijswijk, <https://www.rijswijk.nl/sites/default/files/2025-01/8.%20Rijswijkse%20struikelstenen.pdf>, <https://www.historischeverenigingrijswijk.nl/struikelstenen.php> en <https://inrijswijk.com/2025/05/16/struikelstenen-geplaatst-aan-de-sparrelaan/> – geraadpleegd op 23 juli 2025.

Dat er lange tijd weinig aandacht was voor de geschiedenis van Joodse Rijswijkers is niet zo vreemd. Wat het ene hoofdstuk in *Om nooit te vergeten* betreft: de doelstelling van de auteurs van dat boek was om een historisch overzicht te geven van Rijswijk tijdens de oorlog en niet specifiek een geschiedenis van de Joodse gemeenschap te beschrijven. Het was wel een van de eerste pogingen om een deel van de geschiedenis van de Rijswijkse Joodse gemeenschap in kaart te brengen. Dat streven past in de geschiedenis van de geschiedschrijving – de historiografie – van Nederland over de Holocaust. De eerste twee decennia na de oorlog was er nauwelijks aandacht voor het lot van de Joodse Nederlanders. Pas in de tweede helft van de jaren zestig kwam er serieus aandacht voor het leed dat zij hadden doorstaan. Dat gebeurde na publicatie in 1965 van de studie *Ondergang* van de Joodse historicus Jacques Presser die aan zijn *magnus opus* maar liefst vijftien jaar had gewerkt. Hij schreef in dat boek voor het eerst uitgebreid over de vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom.⁹

Die aandacht richtte zich vooral op de moord van meer dan 70 procent van de Nederlandse Joden. Aandacht voor hoe er met hun eigendommen was omgegaan, zou nog enkele decennia op zich laten wachten. Het was in 2019 dat het Centraal Joods Overleg alle gemeenten met een voormalig Joodse gemeenschap opriep een dergelijk onderzoek uit te voeren. Zes jaar eerder was uit een vondst in het Amsterdamse archief gebleken dat na de oorlog ten onrechte boetes waren opgelegd aan uit concentratie-kampen, gevangenschap of onderduik teruggekeerde Amsterdammers wegens niet betaalde erfpachtcanons.¹⁰ De gemeente Amsterdam startte een onderzoek naar haar eigen handelen, gevolgd door gemeenten als Den Haag, Rotterdam en Utrecht. Steeds meer gemeenten volgden de oproep tot het doen van dit onderzoek. In het voorjaar van 2020 publiceerde het journalistiek platform Pointer over de ontrecting en roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dat was een stimulans voor veel gemeenten om een soortgelijk onderzoek te laten uitvoeren.

De gemeente Rijswijk bleef op dat punt lange tijd achter. Nog tot het voorjaar van 2025 werd de gemeente door Pointer en het tijdschrift *Binnenlands Bestuur* geschaard onder een lijst van gemeenten die nog geen onderzoek hadden laten doen naar de omgang met Joods onroerend goed tijdens en na de oorlog. Dat gegeven bleek onjuist omdat de gemeente inmiddels opdracht had gegeven voor het uitvoeren van een onderzoek. Dat werd in een aanvullend bericht ook gemeld op de websites van beide media.¹¹ De gang van zaken geeft aan hoe gevoelig het onderwerp ligt.

9. J. Presser, Aan den lezer, in: J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* I (8ste druk, Den Haag, 1985) XI. Eerste druk 1965. Zie: https://www.dbnl.org/tekst/pres003onde01_01/index.php.

10. <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/organisatie/overige/stichting-ita/>

11. <https://pointer.kro-ncrv.nl/zeven-gemeenten-nog-onderzoek-naar-roofhandel-joods-vastgoed> en <https://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/in-zes-gemeenten-geen-onderzoek-naar-joods-vastgoed#:~:text=Zes%20,3%20mei%2025%20%E2%80%93%20geraadpleegd%20op%202%20juni%202025>

Die gevoeligheid werd versterkt doordat uit diverse onderzoeken is gebleken dat Joodse overlevenden en nabestaanden vaak veel inspanningen moesten plegen om hun eigendommen terug te krijgen.¹² Ook kwam het voor dat naheffingen van belastingen werden opgelegd over periodes waarin de Joodse eigenaren de panden niet hadden kunnen bewonen vanwege deportatie. De vraag is onder meer of dergelijke situaties ook in de gemeente Rijswijk voorkwamen.

12. M.-J. Vos en S. ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed* (Amsterdam, 2013) 25.

2. Vraagstelling en conclusies

Vanuit de gemeenteraad van Rijswijk kwam aanvankelijk het verzoek vooral de roof te onderzoeken van de veronderstelde panden die in de Verkaufsbücher werden genoemd.¹³ Deze Verkaufsbücher maken deel uit van administratie van de Niederländische Grundstücksverwaltung (NGV) en hebben betrekking op de verkopen van Joods onroerend goed. Nadeel van deze belangrijke bron is dat er weinig in te vinden is over de rol van de gemeente Rijswijk. Zeker is ook dat de Verkaufsbücher als historische bron onvolledig zijn, niet altijd makkelijk te lezen zijn en fouten bevatten.

Zo staan in de Verkaufsbücher 56 adressen genoemd van Rijswijkse woningen en niet dertig, zoals eerder wel is verondersteld. Dat aantal van dertig duidt op het aantal opeenvolgende Laufnummers, de nummering in de Verkaufsbücher die betrekking hebben op transacties van Rijswijks onroerend goed. Daarbij gaat het om de eigendomsoverdracht van onroerend goed die werd vastgelegd in notariële aktes. In een aantal aktes ging het echter om meer dan één woning. Van de 56 adressen in de dertig Rijswijkse transacties staan er drie dubbel genoteerd als gevolg van een typefout en betreft het één keer een fabriekspand. Daarnaast is het zo dat van de dertig transacties er één betrekking heeft op woningen in Den Haag die ten onrechte als Rijswijkse woningen werden beschouwd.¹⁴ Welgeteld staan er dus 51 adressen van Rijswijkse woningen vermeld in de Verkaufsbücher.

Het Kadaster werkte de afgelopen jaren aan een digitale weergave van de gegevens in combinatie met de locaties van de betreffende geroofde onroerende goederen.¹⁵ De gegevens die op deze inmiddels offline gehaald website staan, kwamen uit de Verkaufsbücher. Op de kadastrale kaart konden gebruikers op eenvoudige wijze zoeken naar de locaties van geroofd Joods onroerend goed in onder meer de gemeente Rijswijk. Daaruit bleek dat verreweg de meeste panden uit de Verkaufsbücher die op deze kaart stonden aangegeven,

13. E-mail van Bernard de Wit (gemeente Rijswijk) aan Anton van Renssen, 28 januari 2025.

14. De drie woningen aan de Caan van Necklaan 258 tot en met 262 staan dubbel genoteerd. Zie NBI-dossier van Samuel Levie, eigenaar van de woningen aan de Caan van Necklaan 252, 254 en 256, en dus niet 262, zoals door een typefout in de Verkaufsbücher staat: NA, Archief 2.09.16.09, Inv.nr. 122728, E. Droogleevers Fortuyn aan de Districts Commissaris van het Militair Gezag, Den Haag, 27 juli 1945. Halen we die van het totaal van 56 af, dan komen we uit op 53 woningen. Verder staat in de Verkaufsbücher ook een transactie van woningen aan de Jan van Roodestraat als Rijswijks genoteerd, maar betreft dat woningen in Den Haag. Het pand dat eigendom was van Joseph van Praagh aan de Stadhoudersstraat 19-19b en Frederik Hendrikstraat betreft een en hetzelfde pand met een bovenwoning. Zie: Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 3114 nr 17 reeks S-GRAVENHAGE.

15. <https://labs.kadaster.nl/innovatie/verkaufsbucher/demonstrator/#/>. De website bleek op 16 september 2025 niet meer te bestaan.

2 - Vraagstelling en conclusies

in de toenmalige wijk Leeuwendaal stonden.¹⁶ Ook ander Joods onroerend goed bevond zich, zoals verderop zal blijken, voornamelijk in sinds 1900 aangelegde woonwijken.

Vergeleken met veel andere gemeenten waar al wel onderzoek naar was gedaan, vormen de 51 genoemde Rijswijkse adressen in de Verkaufsbücher een relatief groot aantal. Toch blijkt uit veel andere soortgelijke onderzoeken dat er vaak nog veel meer Joods onroerend goed werd geroofd dan wat in de Verkaufsbücher staat. Daar komt bij dat ook de Rijswijkse Joodse gemeenschap groot was in vergelijking met veel andere plaatsen in het land.

De onderzoeksvraag van de gemeente om zich in het onderzoek te beperken tot voornamelijk de Verkaufsbücher en tegelijk de rol van de gemeente Rijswijk uit te laten zoeken, leek daarmee een interne tegenstelling. Een degelijk, wetenschappelijk verantwoord onderzoek naar de rol van de gemeente Rijswijk zou een uitgebreider onderzoek vereisen. Zonder deze verbreding zou een aantal vragen niet beantwoord kunnen worden. Bijvoorbeeld de vraag of er ook sprake was van onteigening van Joodse landbouwgronden door de gemeente Rijswijk en hoe binnen de gemeente met Joodse bedrijven is omgegaan. Dat zijn aspecten die wel zijn meegenomen in veel andere onderzoeken van Nederlandse gemeenten naar hun omgang met Joods onroerend goed tijdens en na de oorlog. Het onderzoek beperken tot de transacties die in de Verkaufsbücher werden genoemd, zou dan ook geen volledig beeld geven. De vraag die daaruit ook voortkwam, was: welke panden waren allemaal Joods eigendom? Dat in kaart te brengen, was de eerste stap in dit onderzoek. Dat alles neemt niet weg dat met 51 panden de Verkaufsbücher natuurlijk een goed eerste startpunt vormden voor dit onderzoek.

Naast de woningen die eigendom waren van Joodse Nederlanders omvat die onderzoek ook Joods bedrijfsmatig onroerend goed en Joods landbezit dat werd geroofd. Wat in het onderzoek maar spaarzaam is meegenomen, is hoe het Joodse Rijswijkers is vergaan die een woning huurden in Rijswijk die eigendom was van niet-Joden. Dat is een belangrijke inperking van het onderzoek omdat veel Joodse Rijswijkers een huis huurden. Dat blijkt uit het vergelijken van de persoonskaarten met naam- en adresgegevens van Rijswijkse Joden die lid waren van de Haagse Israëlitische gemeente en de kadastrale gegevens waarin de namen van eigenaren van percelen worden genoemd. Het is al met al een bewuste keuze om breder te kijken dan alleen de panden die in de Verkaufsbücher worden genoemd maar ook om niet alle woningen van Joden in Rijswijk te onderzoeken. Dat advies werd geformuleerd in het vooronderzoek uit maart 2025.

Het advies dat voortvloeide uit het vooronderzoek was dus om verder te kijken dan de panden uit de Verkaufsbücher en ook de omgang met Joodse Rijswijkers tijdens en na de oorlog te onderzoeken. Dat advies kwam overeen met dat van de oud-voorzitter van

16. De website is informatief, maar kent zijn beperkingen. Bij de gegevens staan naast de koper en de (gedwongen) Joods verkoper van de panden ook de verkoopprijs van het pand. Die prijzen zijn omgerekend naar een bedrag in euro's voor het jaar 2018. Die prijzen zijn echter zeer onrealistisch. Een voorbeeld: Koninginnelaan 69 zou een tegenwaarde hebben van 44.000 euro terwijl de gemiddelde verkoopprijs dat jaar al boven de 300.000 euro lag. Zie: Dynamis en Frisia Makelaars, *Sprekende Cijfers Woningmarkten Q2 2018 Rijswijk* (Utrecht/Rijswijk, 2018); Zie online de publicatie: <https://dynamis.nl/uploads/media/file/2f551b4c-6af5-43e7-af14-3c109fc3ccdf/scw-rijswijk-q2-2018.pdf>.

het Centraal Joods Overleg Ronny Naftaniel, die zelf als vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap betrokken was bij diverse onderzoeken. Hij stelde dat op 3 mei 2025 in een aflevering van het KRO-NCRV-programma Pointer.¹⁷

Toen was het onderzoek in Rijswijk inmiddels in gang gezet en het advies uit het vooronderzoek was toen al door de gemeente Rijswijk over genomen. In dit onderzoek draait het dus niet alleen om de transacties in de Verkaufsbücher, maar ook om de houding van de gemeente Rijswijk en de Rijswijkers tegenover de Rijswijkse Joodse gemeenschap. En dan niet alleen tijdens de oorlog, maar ook in de jaren daarna toen rechtsherstel werd doorgevoerd. Ook voor dat historische vraagstuk is de afgelopen jaren meer aandacht gekomen, zoals, opnieuw, door Pointer, maar ook bijvoorbeeld in het boek *U wordt door niemand verwacht* van de Joodse historica Michal Citroen uit 2025.¹⁸ Over het rechtsherstel zelf werden inmiddels uitgebreide studies geschreven, waaronder die van Gerard Aalders over het Nederlandse restitutiebeleid na 1945, een vervolg op zijn studie naar de roof van Joodse eigendommen tijdens de oorlog.¹⁹

Onderzoeksvraag

Op basis van het vooronderzoek is de centrale onderzoeksvraag voor dit onderzoek als volgt geformuleerd: Hoe is door de gemeente Rijswijk tijdens en na de oorlog omgegaan met haar Joodse inwoners en het hun toebehorende onroerend goed?

Deze onderzoeksvraag is gesplitst in vijf deelvragen. Die vragen betreffen de eigenaren van Joods onroerend goed in Rijswijk en het rechtsherstel na de oorlog, maar ook de bestuurlijke verantwoordelijkheid van de gemeente Rijswijk in de omgang met Joods onroerend goed tijdens en na de oorlog. Het onderzoek gaat ook om de rol van mensen die bij de gemeente Rijswijk betrokken zijn geweest als bestuurder of als werknemer.

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Wie waren de Joodse eigenaren van onroerend goed in Rijswijk?
2. In hoeverre is de gemeente Rijswijk tijdens de Tweede Wereldoorlog bestuurlijk en ambtelijk betrokken geweest bij de onteigening en verkoop van onroerend goed in Joods bezit?
3. Heeft er na de oorlog ten aanzien van dit onroerend goed rechtsherstel plaatsgevonden?
4. Hoe ging de gemeente Rijswijk om met Joodse teruggekeerden en nabestaanden van niet teruggekeerde Joden?
5. In hoeverre is er in Rijswijk na de oorlog met terugwerkende kracht erfpacht en/of belasting opgelegd aan in hun eigendomsrecht herstelde joodse overlevenden en erfgenamen van de Holocaust?

17. <https://pointer.kro-ncrv.nl/zeven-gemeenten-nog-onderzoek-naar-roofhandel-joods-vastgoed>, 3 mei 2025 – geraadpleegd op 2 juni 2025.

18. M. Citroen, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik* (Amsterdam, 2025); NOS Nederlandse Joden na de bevrijding, 4 mei 2025. Zie: https://npn.nl/start/serie/nos-documentaire-nationale-herdenking/seizoen-25_1/nos-nederlandse-joden-na-de-bevrijding-terug-naar-niets-niemand-nergens/afspelen en <https://nos.nl/artikel/2566047-kille-ontvangst-joodse-overlevenden-wo-ii-opnieuw-aan-hun-lot-overgelaten>.

19. G. Aalders, Roof. *De ontvreemding van het joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1999); G. Aalders, *Berooid. De beroofde Joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam, 2001)

2 - Vraagstelling en conclusies

Omdat het eigendom van onroerend goed van Joden in Rijswijk tamelijk omvangrijk was en de tijd voor het onderzoek beperkt, is ervoor gekozen een zo compleet mogelijk overzicht te maken van het Joodse onroerend goed, maar niet alle transacties uitputtend te onderzoeken. Daarvoor is een aselechte keuze gemaakt, gebaseerd op gegevens die uit het kadastraal archief en uit dossiers van het Nederlands Beheers Instituut (NBI) dat zich in het Nationaal Archief in Den Haag bevindt. Enkele uitgewerkte casussen staan beschreven in Bijlage 2 van dit rapport.

Conclusies

Hieronder staat een kort antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek.

Daaronder wordt dat verder uitgewerkt in antwoorden op de vijf deelvragen.

Hoe is door de gemeente Rijswijk tijdens en na de oorlog omgegaan met haar Joodse inwoners en het hun toebehorende onroerend goed?

De gemeente Rijswijk heeft geen Joods onroerend goed gekocht of in beheer heeft genomen. In de omgang met haar Joodse burgers heeft de gemeente meegewerkt aan de registratie van Joodse inwoners en zo onbewust meegeholpen aan de voorbereiding van deportaties. Verder was de houding tegenover de Joden zowel tijdens als na de oorlog moeizaam en niet altijd tegemoetkomend.

Deelvragen

1. Wie waren de Joodse eigenaren van onroerend goed in Rijswijk?

De meeste Joodse Rijswijkers huurden hun woningen. In dit onderzoek zijn 104 woningen geteld die Joods eigendom waren. Onder de eigenaren bevonden zich 30 Rijswijkse Joden die geheel of gedeeltelijk eigenaar waren van 31 woningen. De overige 73 woningen waren in zijn geheel of gedeeltelijk eigendom van 31 Joden die buiten Rijswijk woonden.

2. In hoeverre is de gemeente Rijswijk tijdens de Tweede Wereldoorlog bestuurlijk en ambtelijk betrokken geweest bij de onteigening en verkoop van onroerend goed in Joods bezit?

De gemeente Rijswijk heeft tijdens Tweede Wereldoorlog geen rol gespeeld bij het in beheer nemen van Joodse woningen. Ook heeft de gemeente tijdens en na de oorlog geen onroerend goed en geen landbouwgronden van Joodse Nederlanders in beslag genomen of gekocht.

Wel speelde de gemeente Rijswijk een rol bij de particuliere verhuur van geroofde Joodse woningen. Daarvan kwam de huur terecht bij verhuurders als de en Administratiekantoor Nobiscum die de Joodse woningen beheerden. Het Gemeentelijk Bureau voor Evacuatie-aangelegenheden coördineerde de huursector in de gemeente. Dit zogenoemde 'gemeentelijk evacuatiebureau' fungeerde als onderafdeling van het gemeentelijk evacuatiebureau van de gemeente Den Haag. Dat was op zijn beurt weer een van de vele bureaus die onder toezicht stond van het Bureau Afvoer Burgerbevolking, onderdeel van het departement van Binnenlandse Zaken. De tijdens de oorlog geïnde huur werd na de bevrijding verrekend met de teruggekeerde Joden of met hun erfgenamen. Daarnaast moest de gemeentelijke Afdeling Bouw- en Woningtoezicht letten op het onderhoud van de huurhuizen. Wie welke woning

kreeg toebedeeld had de gemeente niet in eigen hand. Dat verliep tijdens de oorlog altijd via toestemming van de Commissie Burgerbevolking en Bureau Afvoer Burgerbevolking van de provincie Zuid-Holland.

3. Heeft er na de oorlog ten aanzien van dit onroerend goed rechtsherstel plaatsgevonden?

Bij alle in dit onderzoek gevonden Joodse Rijswijkse woningen die tijdens de oorlog werden verkocht en – bij notariële akte – in eigendom werden overgedragen, heeft rechtsherstel plaatsgevonden. Dat waren 64 van de 104 woningen. Voor de 40 andere woningen was rechtsherstel niet nodig omdat die tijdens de oorlog niet zijn verkocht, maar door beheerders, de *Verwalters*, namens de NGV werden verhuurd.

In de totstandkoming van het rechtsherstel van 64 verkochte Joodse woningen heeft de gemeente Rijswijk na de oorlog indirect een rol gespeeld. Dat deed ze door te stimuleren dat sommige bewoners van geroofde Joodse woningen een andere woning kregen toegewezen zodat teruggekeerde Joodse eigenaren of hun erfgenamen in de woning konden trekken. Evenals veel Nederlanders, werden ook Joodse woningeigenaren na de oorlog verplicht huurders in huis te nemen.

4. Hoe ging de gemeente Rijswijk om met Joodse teruggekeerden en hun nabestaanden?

Evenals in de rest van het land kregen terugkerende Joden in Rijswijk een koele ontvangst. Uit de weinige bronnen die daarover beschikbaar zijn, blijkt dat er weinig interesse bestond in hun wel en wee tijdens de oorlog met psychische lijden tot gevolg. Binnen de gemeente bood burgemeester Van Hellenberg Hubar wel een luisterend oor wanneer er om hulp gevraagd werd. Het voorkwam echter niet dat ook Rijswijkse Joden zich na de oorlog miskend voelden en dat ze het rechtsherstel niet als eerlijk réchtsherstel hebben ervaren. Voor het rechtsherstel hebben Joodse Rijswijkers en hun nabestaanden soms flink moeten strijden. Dat gebeurde namens hen vaak door een door het Nederlands Beheers Instituut aangestelde bewindvoerder. Moeilijk was het vooral wanneer een woning tijdens de oorlog door een *Verwalter* was verkocht aan derden. Het betrof hier steeds particuliere transacties. De gemeente Rijswijk speelde hierin geen rol.

Wanneer *Verwalters* als het ANBO en Nobiscum namens de NGV de huizen niet verkochten maar verhuurden, was rechtsherstel officieel niet nodig. Terug in eigen beheer nemen van het eigendom was dan voldoende, hoewel dat ook als een vorm van rechtsherstel zou kunnen worden gezien. De kosten die Joodse eigenaren maakten bij rechtsherstel zijn niet altijd volledig vergoed door particuliere tegenpartijen.

De gemeente Rijswijk bleef na de oorlog een rol vervullen bij de registratie en toewijzing van huurwoningen. Het Gemeentelijk Bureau voor Evacuatie-aangelegenheden was daar de aangewezen afdeling voor. Daarnaast speelde de Afdeling Bouw- en Woningtoezicht een rol. Die lette erop dat huurwoningen in goede staat verkeerden en kon eigenaars of bewindvoerders verplichten tot het uitvoeren van onderhoudswerkzaamheden.

2 - Vraagstelling en conclusies

Beide afdelingen voerden hun taak ook uit wanneer het Joods eigendom betrof. Dat gold niet alleen wanneer dat nog onder beheer stond van een bewindvoerder; het gebeurde ook wanneer na rechtsherstel de verhuurde woning weer in eigendom was gekomen van de Joodse eigenaar of van zijn erfgenamen.

5. In hoeverre is er in Rijswijk na de oorlog met terugwerkende kracht erfpacht en/of belasting opgelegd aan in hun eigendomsrecht herstelde joodse overlevenden van de Holocaust of hun erfgenamen?

De archieven maken geen melding van erfpacht bij Joodse woningeigenaren in Rijswijk. De gemeente Rijswijk heeft dan ook geen “achterstallige” erfpacht opgelegd. Ook werden er achteraf geen belastingen opgelegd. Daar staat tegenover dat de belastingen die tijdens de oorlog ten laste kwamen van Joodse woningeigenaren terwijl ze niet meer in hun huis woonden, niet door de gemeente zijn terugbetaald. Zodra de woningen werden verkocht of verhuurd, kwamen alle kosten, waaronder gemeentelijke belastingen, ten laste van de nieuwe bewoners. Wanneer Joodse eigenaren of hun erfgenamen na de oorlog de inkomsten van hun woningen met terugwerkende kracht kregen uitgekeerd, werden de tijdens de oorlog betaalde belastingen en de gemaakte kosten voor het woningonderhoud op die betalingen in mindering gebracht.

3. Verantwoording van de onderzoeksmethode

De eerste stappen in dit onderzoek richtten zich op het opstellen van een lijst van Joodse eigenaren van onroerend goed in Rijswijk. Daarvoor was het eerst nodig om te achterhalen wie in Rijswijk tot de Joodse gemeenschap behoorden. Dat was niet eerder uitputtend gedaan. Al snel bleek dat veel Rijswijkse Joden lid waren van de Israëlitische gemeente in Den Haag. Rijswijk heeft nooit een synagoge gehad. Toen dat eenmaal duidelijk was, zijn die archieven onderzocht. Met toestemming van de archivaris van het Haags gemeentearchief mochten de namenlijsten van de gemeenschap worden geraadpleegd en de gevonden gegevens ook in dit onderzoek worden gepubliceerd. Een van de inventarisnummers in het archief bleek te bestaan uit de gezinskaarten van Rijswijkse Joden die lid waren van de Israëlitische gemeente. Op deze gezinskaarten stonden de namen en adressen van zowel ouders als kinderen die in Rijswijk woonden. Het leverde een uitgebreid overzicht op van de leden van de Joodse Rijswijkse gemeenschap in de periode waarin de roof van Joodse huizen en bedrijven en de deportatie van Joodse inwoners plaatsvond. De gezinskaarten stamden namelijk uit begin november 1942.²⁰

De tweede stap was het nagaan welke van de genoemde personen onroerende goederen in eigendom hadden. Dat onderzoek kon, na het raadplegen van de Verkaufsbücher, verder worden uitgevoerd in de Archiefviewer van het Kadaster die te gebruiken was in het stadsarchief Delft. Met de *Index van namen in perceelsgewijze kadastrale leggers* was het mogelijk na te gaan wie de eigenaar was van een of meer percelen met opbouw – dat is: een stuk grond met een schuur of huis.²¹ Elke eigenaar van onroerend goed krijgt in het kadaster een eigen registratienummer en soms zelfs meerdere, de zogenoemde artikelnummers. Bij deze artikelnummers staan de kadastrale gegevens van percelen genoemd met daarbij vaak ook de straatnaam, maar zelden het huisnummer. De huisnummers waren vaak weer te achterhalen via het archief van het Nederlands Beheers Instituut (NBI) en wel in dossiers van ‘afwezigen’, dan wel via het archief van de Niederländische Grundstücksverwaltung (NGV).

Uit dit onderzoek kwamen diverse nieuwe Joodse eigenaren van onroerend goed naar voren. Een belemmering van deze benadering was dat diverse eigenaren van buiten Rijswijk moeilijk te traceren waren. Dat werd grotendeels opgelost tijdens het raadplegen van het archief van het NBI in het Nationaal Archief en dan vooral de registratie van de NGV, kantoor Den Haag.²² Daarnaast kwamen namen naar voren tijdens het onderzoek in het Rijswijkse gemeentearchief.

Wat de onteigende Joodse landbouwgronden betreft, konden we gebruik maken van een inventarisatie die digitaal aanwezig is bij het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam.

20. Haags Gemeentearchief, Nederlandsch Israëlitische Gemeente te 's-Gravenhage vóór 1945 Archief 0131-01, inv.nr. 913d Bevolkingsregister van de eind okt., begin nov. 1942 in Rijswijk woonachtige lidmaten.

21. GAR 703, Inv.nr. 137, Index van namen in perceelsgewijze kadastrale leggers, z.d. 1 deel.

22. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 11 t/m 16 en 19 t/m 28.

Eén grondeigenaar die daar niet in werd genoemd, werd gevonden via het kadaster. Informatie over onteigende en geliquideerde Joodse bedrijven werd gezocht en gevonden in het NIOD in Amsterdam en, opnieuw, in het Nationaal Archief.

Nadat op deze wijze een zo volledig mogelijke lijst van Joodse eigenaren van onroerend goed was samengesteld, kon het onderzoek plaatsvinden naar de betrokkenheid van de gemeente Rijswijk. Dat onderzoek vond grotendeels plaats in het Stadsarchief Delft, waar het historisch gemeentearchief van Rijswijk ligt. Daarnaast werd in het Nationaal Archief nagegaan welke Rijswijkse ambtenaren waren onderzocht in het kader van de ambtenarenzuivering. Onderdeel daarvan was het raadplegen van enkele dossiers van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR).

Zoals hierboven al op pagina 3 staat vermeld, plaatste de gemeente Rijswijk in september en oktober 2025 een oproep op haar eigen website en in lokale media. Ook verstuurde de gemeente e-mails met een oproep om aandacht te schenken aan het onderzoek aan het JMW (Joods Maatschappelijk Werk) in Amsterdam en het Nederlands Verbond voor progressief Jodendom. Doel hiervan was om de Rijswijkse en Nederlandse Joodse gemeenschap op de hoogte te stellen dat dit onderzoek werd uitgevoerd. Daarnaast hoopte de gemeente zo meer informatie te verkrijgen van (voormalige) inwoners van Rijswijk en van nabestaanden van Joodse eigenaren van Rijswijks onroerend goed over ervaringen van hun voorouders tijdens en na de oorlog.

De beide oproepen werden niet opgenomen door de beide Joodse instellingen omdat zij berichten van derden niet publiceren. Wel zegde het Joods Maatschappelijk Werk toe om via haar maatschappelijk werkers in Den Haag haar cliënten in die regio over het onderzoek te informeren. De informatie over het onderzoek is inderdaad gedeeld, maar in Den Haag konden JMW-medewerkers geen cliënten vinden voor wie het relevant was om het Rijswijkse verzoek mee te delen. Het verzoek is dan ook niet concreet gedeeld met mensen in Den Haag of omgeving. Daarnaast plaatste het JMW, zoals eerder vermeld, begin december 2025 op verzoek nog een oproep in een besloten Facebookgroep over Joods erfgoed. Voordat dit onderzoek begin 2026 werd afgesloten, ontving de gemeente geen reactie van nabestaanden van Rijswijkse Joodse woningeigenaren op deze berichtgeving. Wel was al voordat deze berichten de deur uitgingen contact gelegd met Simon Goudsmit, kleinzoon van een Rijswijkse Joodse woningeigenaar. Hij stelde het archief van zijn vader ter beschikking die na de oorlog een langdurig rechtsherstelproces had doorgemaakt voordat hij de in de oorlog geroofde woning van zijn ouders terugkreeg.

Op basis van al dit onderzoek is dit rapport opgesteld. Maar, hoe uitgebreid het onderzoek ook is geweest, het is niet uitputtend. Gezien de beschikbare tijd en de enorme hoeveelheid namen en onroerend-goedeigenaren die naar voren kwamen, was een integrale studie niet mogelijk. Elke casus is namelijk uniek. Door een zoektocht in diverse archieven waarbij duizenden archiefstukken werden doorgenomen, is een zo compleet mogelijk beeld geschetst van de gang van zaken in de gemeente Rijswijk met betrekking tot de omgang van Joodse inwoners en hun onroerend goed.

4. De roof van Joodse onroerend goed

Hoe oud de Joodse gemeenschap in Rijswijk precies is, is onbekend. In ieder geval telde Rijswijk in de negentiende eeuw Joodse inwoners. Dat blijkt uit een controle op de website wiewaswie.nl en uit de aanwezigheid van een Joodse begraafplaats in 1915. In 1942 telde Rijswijk een Joodse gemeenschap van rond de vierhonderd personen, wanneer we aannemen dat de ledenadministratie van de Haagse Israëlitische gemeente gegevens van alle Rijswijkse Joden bevat. In de oorlogsjaren zouden er nog ongeveer honderd Joden meer in Rijswijk wonen. Wanneer dat klopt, dan zou de schatting van de auteurs van *Om nooit te vergeten* redelijk accuraat zijn. Zij komen tot een aantal van 507 Joden die tussen 1940 en 1945 voor korte of langere tijd in Rijswijk hebben gewoond.²³ Hoe dan ook, zoals zo vaak stond Rijswijk ook op dit vlak in de schaduw van Den Haag, dat meer dan vijftienduizend Joodse inwoners telde.²⁴ In de geschiedenis van de Rijswijkse Joden is de band met gebeurtenissen in Den Haag nooit ver weg.

Volgens de Historische Vereniging Rijswijk kregen van die vijfhonderd Joden driehonderd Rijswijkers tijdens de oorlog een aantekening op hun persoonsbewijs dat ze volledig Joods waren en tachtig inwoners dat ze half Joods waren.²⁵ Een dergelijke aantekening had grote gevolgen voor hun dagelijks leven. Zoals bekend mochten Joden halverwege 1941 niet meer in openbare gelegenheden komen en werden ze vanaf 3 mei 1942 verplicht een Jodenster te dragen. Ook de Rijswijkse Joden ontkwamen daar niet aan. Joodse kinderen uit Rijswijk werden verplicht in Den Haag naar school te gaan. Maar omdat ze niet meer met de tram mochten reizen, betekende dat voor 54 Rijswijkse kinderen dat ze elke dag een lange wandeling heen en terug moesten maken.²⁶

Vanaf halverwege 1941 moesten Nederlandse Joden zich laten registreren als zijnde Joods. Dat werd duidelijk kenbaar gemaakt in hun persoonsbewijs. Enkele Rijswijkse gemeente-ambtenaren waren verantwoordelijk voor de registratie van de Joodse inwoners. Daaronder waren enkele NSB'ers, maar niet uitsluitend. De NSB in Rijswijk was voor en tijdens de oorlog wel nadrukkelijk aanwezig, ook al is de beweging nooit vertegenwoordigd geweest in de gemeenteraad. De partijleden waren veelal tussen de 30 en 50 jaar oud en velen van hen woonden in de wijken Cromvliet en Leeuwendaal. Dat gold ook voor veel Joden.

23. *Om nooit te vergeten*, 79.

24. J. Presser, 412.

25. Ook hier komen nog meer mensen bij. Bedenk alleen al dat veel Joodse kinderen niet zijn meegeteld bij deze 380 omdat kinderen pas vanaf hun vijftiende verplicht waren een persoonsbewijs te hebben.

26. <https://www.historischeverenigingrijswijk.nl/canon-van-rijswijk.php?urlkey=de-tweede-wereldoorlog-i-170> – geraadpleegd op 24 juli 2025.

4 - De roof van Joodse onroerend goed

Veel van de Rijswijkse NSB'ers waren volgens de auteurs van *Om nooit te vergeten* lid van de Nederlandse Hervormde Kerk. Dat terwijl juist de predikant van die kerk in Rijswijk een belangrijke rol in het verzet tegen de Duitsers speelde.²⁷

4.1 De gemeente Rijswijk tijdens de oorlog

In deze paragraaf bespreken we de organisatie van de gemeente Rijswijk en de verantwoordelijke bestuurders. Dat begint met de burgemeesters en daarna gaan we in op de ambtenaren en het politiekorps. Vervolgens gaan we in op de houding tegenover de Joodse Rijswijkers.

4.1.1. Burgemeesters

Rijswijk telde tijdens de oorlog drie burgemeesters: Van Hellenberg Hubar, Westra en Van Maasdijk. De eerste was rooms-katholiek en lid van de Rooms-katholieke Staatspartij, de twee laatste waren lid van de NSB.

Burgemeester van Hellenberg Hubar

Rijswijks burgemeester aan het begin van de oorlog was mr. Jacques Adrien Gérard Marie van Hellenberg Hubar (1896-1951, RKSP).²⁸ Deze rooms-katholieke advocaat en bestuurder was in 1931 waarnemend burgemeester geworden; in november 1933 werd hij officieel burgemeester van Rijswijk. Dat bleef hij tot maart 1943, toen hij door de Duitsers vervangen werd.²⁹ De reden dat Hellenberg Hubar werd vervangen, was zijn anti-Duitse houding. Die bleek nog niet tijdens de eerste vergadering van de gemeenteraad nadat de bezetting een feit was. We lezen in het gedrukte en gedigitaliseerde verslag van die vergadering van 21 juni 1940:³⁰

Nederland is thans door Duitschland bezet. Het is voor mij een voldoening te hebben kunnen constateeren, dat de burgerij met begrip voor de gewijzigde omstandigheden een juiste houding tegenover de bezetters heeft weten aan te nemen. Deze houding moet zijn loyaal en correct, maar waardig. Niet slaafsch, een houding, die bij den bezetter weinig eerbied zou afdwingen, maar een houding, blijk gevend van een eerlijk verlangen ons zelf te zijn en te blijven.

Uit de proclamatie van den Rijks-commissaris en uit zijn toespraken blijkt duidelijk, dat de bezetter niet anders beoogt dan dat het eigen Nederlandsche leven zooveel mogelijk ongewijzigd kan worden voortgezet. Waar dit begrip voor den eigen aard van ons volk bij den bezetter aanwezig is, wordt het ons gemakkelijk gemaakt, ondanks den druk, waaronder wij tijdelijk moeten werken, een loyale houding aan te nemen.

27. *Om nooit te vergeten*, 10-11, 52-53.

28. https://nl.wikipedia.org/wiki/Jacques_van_Hellenberg_Hubar.

29. https://nl.wikipedia.org/wiki/Harmen_Westra.

30. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2497, Notulen gemeenteraadsvergadering 21 juni 1940, 45.

Zoals ook in de rest van het land, bleef de gemeenteraad functioneren tot 1 september 1941. Daarna werden alle gemeenteraden door de Duitse bezetter ontbonden. In plaats daarvan werd het zogenoemde *Führerprinzip* of leiderschapsbeginsel ingevoerd, waarbij de burgemeester het in zijn eentje voor het zeggen kreeg.³¹ In Rijswijk kwam Van Hellenberg Hubar daarmee als enige stuurman aan het roer te staan in plaats van samen met de gemeenteraad. Ondertussen groeide bij Hellenberg Hubar de weerstand tegen het Duitse bewind. Die weerstand uitte hij vaak voorzichtig, maar niet voorzichtig genoeg. In maart 1943 dwongen de Duitsers hem zijn ambt neer te leggen. In zijn plaats kwam waarnemend NSB-burgemeester professor mr. dr. Harm Westra (1883-1959), die sinds juni 1942 burgemeester van Den Haag was.³² In interviews die voor *Om nooit te vergeten* zijn afgenomen, komt Van Hellenberg Hubar positief naar voren. Hij was een man met wie goed viel te praten, herinnerde toenmalig SDAP-gemeenteraadslid Herman van der Leeden zich in 1989.³³

Na de oorlog, in de avond van 19 november 1945, blikte de in zijn ambt teruggekeerde burgemeester Van Hellenberg Hubar tijdens de eerste gemeenteraadsvergadering na de bevrijding terug op de gang van zaken in het oorlogsjaar waarin de gemeenteraad aan de kant was geschoven:³⁴

1 September 1941 werden de laatste vertegenwoordigende lichamen in ons staatsbestel ten grave gedragen; met ingang van dien datum moesten de gemeenteraden hun werk staken.

Sommigen zouden kunnen meenen, dat daarmede de gouden tijd voor den burgemeester was aangebroken. Deze toch werd belast met de waarneming van de taak van den gemeenteraad en van B. en W. Het ambt van burgemeester groeide in beteekenis en in verantwoordelijkheid!

Het was alles, zooals zooveel bij onze Duitsche beschermers, schijn en niets dan schijn.

De bevoegdheid van den burgemeester nam toe, inderdaad, nam gevaarlijk toe, wanneer men het oppervlakkig zou bekijken, immers, hij kon zetelen op den stoel van den gemeenteraad en op dien van B. en W.; er was geen college, waaraan hij verantwoording behoefde af te leggen. Maar ook dit was schijn, want die groote bevoegdheid moest alleen daarom aan den burgemeester worden gegeven, om het aan de hooger gestelde organen, met name de Duitsche organen, gemakkelijker te maken te regeeren, want in diezelfde verordening van 1941 stond de bepaling, dat de Secretaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken en de Commissaris der Provincie aan den burgemeester aanwijzingen konden geven. Geen direct bevel; het klonk fraaier te spreken van „aanwijzingen”, maar ook dit was slechts schijn, want in een ander artikel was bepaald, dat de burgemeester verplicht was die aanwijzingen te volgen.

31. P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam, 2006) 291.

32. Te Slaa (2016) 28.

33. GAR, Archief 793, Inv.nr. 4, Interview met H. van de Leeden, z.d. [maart 1989], 11.

34. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2497, Notulen gemeenteraadsvergadering 19 november 1945, 2.

Burgemeester Westra

Volgens de historicus Peter Romijn was de benoeming van Westra als burgemeester van Den Haag vooral bedoeld om de deportatie van Joden vlot te laten verlopen.³⁵ Onbekend is of hij om dezelfde reden werd benoemd tot burgemeester van Rijswijk. Over het functioneren van professor Westra als burgemeester in Rijswijk was tot voor kort niet zoveel bekend. Iets meer duidelijkheid daarover krijgen we door het raadplegen van Westra's dossier in het CABR. Daarin bevindt zich een brief van de advocaat mr. C.B. Reinold, betrokken bij de rechtszaak tegen Westra. Deze schrijft daarin een verslag van een gesprek met Dirk van Geest (1894-1949), die tijdens de oorlog gemeentesecretaris van Rijswijk was. Van Geest tekende dat verslag voor akkoord.³⁶ Uit het verslag blijkt dat de gang van zaken in Rijswijk zoveel mogelijk op de oude voet doorging, al zal dat anders gevoeld hebben omdat het grotendeels zonder de aanwezigheid was van een burgemeester. Westra kwam namelijk maar eens per week naar Rijswijk om zaken te bespreken, soms bijgestaan door enkele NSB-ambtenaren uit Den Haag. Volgens Van Geest verliep de samenwerking met Westra altijd goed. Over de houding van de gemeente ambtenaren in Rijswijk schreef mr. Reinold in zijn verslag van zijn gesprek met Van Geest:

*'Herhaaldelijk verklaarde Prof. Westra zich in Rijswijk, waar hij practisch alleen met U te maken had, meer op zijn gemak te gevoelen dan in Den Haag, waar hij onder den druk der N.S.B. zat; Uw indruk was dan ook, dat men hem, althans in de plaatselijke afdeling van de N.S.B. niet lustte, ook al omdat, terwijl hem naar hij U verklaarde van hoogerhand was opgedragen, in Rijswijk bijzondere controle te houden op den Gemeente-Secretaris en de Secretarie, die van een "anti"-houding hadden doen blijken, hij, hoewel soms in bijzijn van anderen protesterend, U toch Uw gang liet gaan, en U heeft gehandhaafd, tegen den aandrang der N.S.B. in.'*³⁷

In de geraadpleegde bronnen is geen bewijs gevonden dat professor Westra in Rijswijk betrokken was bij de vervolging van Joodse inwoners of de koop van Joodse woningen. Wel wilde hij dat gemeenteambtenaren voor Winterhulp collecteerden, een omstreden nationaalsocialistische organisatie die tot doel had alle maatschappelijk hulpverlening in Nederland over te nemen.³⁸ Ook ontsloeg Westra in 1944 drie ambtenaren. Zij hadden zich volgens hem 'schuldig gemaakt aan handeling gericht tegen de bezettende macht, zoodat zij niet langer als ambtenaren in dienst der gemeente Rijswijk (Z-H) kunnen gehandhaafd blijven'.³⁹ Volgens de Duitsers functioneerde Westra niet goed als burgemeester van Den Haag; andere stelden dat hij niet bestand was tegen de druk van zijn functie. Wellicht was het een combinatie van beiden, want uiteindelijk werd hij op 15 maart 1945 ontslagen als burgemeester van Den Haag, een kleine twee maanden voor de bevrijding. Dat betekende ook zijn vertrek als burgemeester van Rijswijk.

35. Romijn, 455.

36. GAR, Archief 793, Inv.nr. 2, L.M.E. von Fisenne aan Van den Berge, 10 november 1988.

37. NA, CABR, Archief 2.09.09, inv.nr. 74879, nr. 457/46, dossier H. Westra, Mr. C.B. Reinold aan D. van Geest, Emmastraat 21, Rijswijk, 11 juni 1946.

38. NA, Zuiveringsdossiers, Archief 2.04.67, Inv.nr. 15285, dossier J.A. Knaap, brief 10 juli 1945.

39. GAR, Archief 793, inv.nr. 3, Westra als wnd. Burgemeester, getekend door Westra en gemeentesecretaris D. van Geest, 31 mei 1944.

In zijn plaats werd de Haagse NSB-bankier Bob van Maasdijk aangesteld als burgemeester van zowel Den Haag als Rijswijk.

Burgemeester Van Maasdijk

Over het functioneren van Henri Catharinus van Maasdijk (1904-1985) als burgemeester van Rijswijk is nauwelijks iets bekend. Het enige dat in het proces-verbaal staat beschreven en dat in zijn CABR-dossier is te vinden is. Daarin staat dat begin 1945 een zeer dringend beroep op hem werd gedaan “in verband met de ongesteldheid van burgemeester Westra, die de zeer zware taak in die allermoeilijkste maanden niet meer aankon.”⁴⁰ Twee maanden later werd Van Maasdijk gearresteerd bij de bevrijding van Den Haag. Naar verluidt heeft hij zich in Rijswijk in die twee maanden niet laten zien.⁴¹ Van Maasdijk was in tegenstelling tot Westra wél intensief betrokken bij de roof van Joods onroerend goed in Nederland. Om hun de koop van Joods onroerend goed te kunnen financieren, zochten de zogenoemde ‘oorlogskopers’ geld voor een af te sluiten hypotheek. Dat lukte niet altijd via bestaande banken en daarom werden leningen via particulieren afgesloten, maar ook via de Landelijke Hypotheekbank. Die bank heette aanvankelijk de N.V. Delflandsche Hypotheekbank, maar kreeg in december 1943 als nieuwe naam de Landelijke Hypotheekbank.⁴² De nieuwe bank werd opgericht op initiatief van de Haagse makelaar Dirk Hidde de Vries. Het onderhandelen met de Delflandsche Hypotheekbank, die praktisch in liquidatie verkeerde, was eenvoudiger dan een nieuwe bank oprichten.⁴³ In de raad van toezicht daarvan zat naast makelaar De Vries ook Van Maasdijk.⁴⁴

Het CABR-dossier van Van Maasdijk vermeldt dat hij eind 1943 onder andere de Landelijke Hypotheekbank oprichtte en daar fungeerde als ‘Commissaris en als Voorzitter van den Raad van Toezicht’. De werkzaamheden van deze bank waren ‘gericht op het verlenen van hypotheekleningen op, overeenkomstig de genoemde Deutsche politiek, te vervreemden, aan Joden toebehorende onroerende goederen.’⁴⁵ Via de Nationale Hypotheekbank was het voor kopers van Joods onroerend goed makkelijker om hypotheek af te sluiten. Maar aanzien Van Maasdijk als burgemeester van Rijswijk daar waarschijnlijk nooit is geweest, valt over zijn eventuele activiteiten rond de omgang met Joods onroerend goed in Rijswijk niets te zeggen. Daar komt bij dat tegen die tijd alle transacties van Joods onroerend goed in Rijswijk al waren afgerond. Op 5 mei 1945 aanvaarde burgemeester Van Hellenberg Hubar zijn taak opnieuw.⁴⁶ Dat deed hij voor een jaar. Zijn opvolger in 1946 was Theodoor Petrus Jan Elsen, tijdens de oorlog burgemeester van Naaldwijk en in 1943 vervangen door een NSB’er.

40. NA, CABR, Archief 2.09.09, inv.nr. 35827, dossier H. van Maasdijk, dossier nr. 1200, Proces-verbaal H.C. van Maasdijk.

41. https://nl.wikipedia.org/wiki/Henri_van_Maasdijk; *Om nooit te vergeten*, 47.

42. *Algemeen Handelsblad*, 9 december 1943 – via Delpher.nl, geraadpleegd op 18 maart 2025.

43. NA, Binnenlandse Zaken, Archief 2.04.67, inv.nr. 18383, Zuiveringsdossier Van Maasdijk, Rapport over Nationale Hypotheekbank, maart 1946.

44. https://nl.wikipedia.org/wiki/Landelijke_Hypotheekbank en https://nl.wikipedia.org/wiki/Henri_van_Maasdijk - geraadpleegd op 18 maart 2025.

45. NA, CABR, 2.09.09, inv.nr. 74689, nr. 265/46, dossier H. van Maasdijk, Uitspraak door Bijzonder Gerechtshof te Den Haag, 15 mei 1946.

46. NA, Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, Districts Militaire Commissaris te Den Haag, Stukken betreffende de zuivering van personeel, Inv.nr. 505 Gemeente Rijswijk, Burgemeester van Rijswijk aan Militair-Commissaris District 's-Gravenhage, 18 mei 1945.

4.1.2. Gemeentelijke organisatie en ambtenaren

Hoe stond het dan met de betrokkenheid van de gemeentelijke organisatie in Rijswijk en de ambtenaren die er werkten? In 1940 telde de gemeente ongeveer 130 ambtenaren. Daarvan werkte ongeveer een kwart, dus ruim dertig mensen, op de gemeentesecretarie op de voormalige buitenplaats Hofrust. Dat pand was tussen 1922 en 1967 het raadhuis van Rijswijk.⁴⁷ De gemeentelijke organisatie, de secretarie, telde tijdens de oorlog drie afdelingen. De eerste afdeling was die van Financiën en Belastingen. De tweede afdeling was die van Algemene Zaken, Onderwijs, Bevolking, de Burgerlijke Stand en Pensioen. De derde afdeling ging over Sociale zaken en Maatschappelijk hulpbetoon.⁴⁸ Daarnaast was er het gemeentelijke politiekorps, gevestigd in het voormalige raadhuis aan de Heerenstraat in de dorpskern. Het korps telde in op 1 april 1943 24 ambtenaren en gedurende de gehele oorlog 27. Het korps stond onder leiding van inspecteur A. Hensums.⁴⁹

De eerste vraag die we in het onderzoek naar de houding van de gemeente Rijswijk hebben gesteld, is hoe de ambtenaren zich hebben gedragen. Telde de gemeente Rijswijk bijvoorbeeld ook min of meer 'foute ambtenaren', om het met een naoorlogse term aan te duiden? Ja, die waren er. Zowel op de secretarie als in het politiekorps bevonden zich enkele ambtenaren die voor korte of langere tijd lid waren van de NSB. Na de oorlog werd de overheid gezuiverd van (gemeente)ambtenaren die zich tijdens de oorlog teveel pro-Duits hadden gedragen. Dat er NSB'ers uit Rijswijk bij de gemeente actief waren is ook niet zo vreemd. De gemeente telde vergeleken met het landelijk gemiddelde veel actieve NSB-leden.⁵⁰

Twee zuiveringscommissies

Zoals van alle gemeenten werd gevraagd, zagen ook in de gemeente Rijswijk twee zuiveringscommissie het licht. De eerste betrof de zuivering van de personeel van de gemeente Rijswijk, de tweede de zuivering van het politiekorps. De zuiveringscommissie die over het politiekorps ging, stond onder leiding van mr. D.J. van Gilse, 'Substituut-Officier van Justitie'. Ook burgemeester Van Hellenberg Hubar maakt deel uit van deze commissie.⁵¹

De beoordeling van ambtenaren werd uitgevoerd door de zuiveringscommissie onder voorzitterschap van mr. dr. A.A.M.M van de Ven, werkzaam bij het Ministerie van Sociale Zaken. Over de samenstelling van deze zuiveringscommissie liggen documenten in het archief van het Militair Gezag, afdeling 's-Gravenhage. Datzelfde archief bevat een eindverslag van deze commissie.

47. *Om nooit te vergeten*, 11.

48. NA, CABR, inv.nr. 89722, dossier J.A. Knaap, gemeenteambtenaar Rijswijk, Johannes Arnoldus Knaap, adjunct-commies aan den leider der O.N.S.A, mr. J. Veenhoven, 4 maart 1942, beschrijving van dagelijkse werkzaamheden.

49. AGR 704, inv.nr. 2514, Eenige aantekeningen omtrent het bestuur der gemeente Rijswijk (Z-H) gedurende het tijdvak 1 april 1943 tot 1 juli 1944; GAR, Archief 767, inv.nr. 51, Verslag van de Zuiveringscommissie voor het politiekorps der gemeente Rijswijk (ZH), 15 mei 1945; *Om nooit te vergeten*, 11.

50. *Om nooit te vergeten*, 11.

51. NA, Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, Districts Militaire Commissaris te Den Haag, Stukken betreffende de zuivering van personeel, Inv.nr. 505, M.L. Kalff, Militaire Commissaris voor 's-Gravenhage e.o. aan Chef Staf Militair Gezag, Hoofd Sectie III (Politie), 6 juni 1945; Idem, Inv.nr. 524, M.L. Kalff aan burgemeester van Rijswijk, 22 mei 1945.

In deze *Nota van de Zuiveringscommissie voor het personeel der gemeente Rijswijk (Z-H)* van 2 juli 1945 staat dat voor geen enkele ambtenaar 'momenteel werkzaam in dienst der gemeente' maatregelen waren vereist.⁵² Op 23 juli 1945 ging de Militaire Commissaris van Den Haag en omstreken akkoord met de conclusies van dit eindverslag.⁵³

Ondanks dat positieve eindverslag werden er toch maatregelen getroffen tegen sommige gemeenteambtenaren. Dat blijkt uit documenten uit het politiearchief dat in het gemeente-archief van Rijswijk ligt. Daarin liggen documenten waarin de Militaire Commissaris voor de provincie Zuid-Holland enkele ambtenaren aanzegde dat ze hun werkzaamheden moesten staken. Dat wil zeggen dat zij hun werk niet langer mochten uitvoeren, maar dat ze wel hun inkomen behielden. Andere ambtenaren werden geschorst. Daarbij werden ze uit hun ambt gezet en verloren ze ook hun salaris.⁵⁴

Zo werd J.P.C. Vogelaar, ambtenaar Maatschappelijk hulpbetoon, gestaakt. De ambtenaar P. Beyerling, een distributieambtenaar, werd geschorst. De bode ter gemeentesecretarie L. Sjerp werd ook gestaakt. Van de laatste twee is bekend waar zij van beschuldigd werden: de distributieambtenaar van 'ontrouw aan de zaak van ons Koninkrijk' en de gemeente-bode van een te 'tegemoetkomende houding N.S.B.' En H. van Donselaar werd geschorst als brandwacht vanwege 'dienst bij de Sicherheitspolizei als kleermaker' en een 'relatie met nationaal-socialistische organisatie(s)'.⁵⁵ Die besluiten betroffen allemaal gemeenteambtenaren en de besluiten werden genomen in augustus, september en oktober 1945, dus nadat het eindverslag van de zuiveringscommissie voor het gemeentepersoneel was goedgekeurd. Het betreft echter in geen enkel geval zaken die te maken hebben met de ontrecting van Joods onroerend goed.

De tweede zuiveringscommissie, die voor de zuivering van het Rijswijkse politiekorps, was op 15 mei, dus tien dagen na de bevrijding, bijeengekomen. Deze commissie besteedde een hele vergadering aan de beoordeling van 26 agenten en andere medewerkers van de Rijswijkse politie. De meesten van hen passeerden de revue zonder dat de commissieleden er een enkele opmerking over maakten – of die in ieder geval niet genoteerd is.⁵⁶ Alleen over de agenten Wokke, Overweg, Van Velzen en Knap werd uitgebreider genoteerd en tegen de laatste drie werden maatregelen getroffen.

52. NA, Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, Districts Militaire Commissaris te Den Haag, Stukken betreffende de zuivering van personeel, Inv.nr. 505 Gemeente Rijswijk, A. van de Ven (voorzitter), G. Woltman, W.H. Visser en R.G. Klein (secretaresse), *Nota van de Zuiveringscommissie voor het personeel der gemeente Rijswijk (Z-H)*, 2 juli 1945.

53. Idem, H.W.G. Dessing namens de Militaire Commissaris voor 's-Gravenhage e.o. aan de Secretaresse Advies commissie tot Zuivering van het Gemeentepersoneel van Rijswijk (Z.H.), mejuffrouw R.G. Klein, 23 juli 1945.

54. GAR, Archief 766, inv.nr. 617, notities van mr. F.P.E. Bloemaris, Militaire Commissaris voor de provincie Zuid-Holland aan J. Vogelaar, 29 augustus en aan P. Beyerling, 29 augustus.

55. GAR, Archief 766, inv.nr. 617, notities van mr. F.P.E. Bloemaris, Militaire Commissaris voor de provincie Zuid-Holland, 29 augustus, 17 september en 15 oktober 1945.

56. GAR, Archief 767, inv.nr. 51, Verslag van de Zuiveringscommissie voor het politiekorps der gemeente Rijswijk (ZH), 24 mei 1945. Van dit verslag bevindt zich ook een exemplaar in het Nationaal Archief: NA, Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, Districts Militaire Commissaris te Den Haag, Stukken betreffende de zuivering van personeel, Inv.nr. 524.

4 - De roof van Joodse onroerend goed

Hoofdinspecteur Hensums bleek ruim een maand later, op 6 juni 1945, juist deel uit te maken van de adviescommissie die de zuivering van het Rijswijkse politiekorps verder ter hand moest nemen.⁵⁷ Want alle besluiten moesten nog worden uitgevoerd en door de rechter getoetst.

Ook in het Nationaal Archief liggen enkele zuiveringsdossiers van Rijswijkse ambtenaren.⁵⁸ Daaronder blijkt dat zuiveringszaken soms nog een paar jaren doorliepen, zoals die van wachtmeester Peterus Casper van Velzen. Hieronder volgt een schematisch overzicht van wat we vonden in hun dossiers en de maatregel die werd getroffen:

Naam ambtenaar	Functie	Zuiveringsbesluit
J. Dijksterhuis	Controleur slachthuis	Ontslagen. Verlies van alle rechten, ook voor zijn nabestaanden daar Dijksterhuis in 1945 overleed. Was NSB-lid.
J.A. Knaap	Adjunct-commies eerste klasse	Reprimande. Was tijdelijk lid van NSB, maar vooral omdat zijn vrouw Duits was. Hij zegde zijn lidmaatschap op toen zijn vrouw vertrok.
N.A.J. Knap	Agent bij de politie te Rijswijk	Geschorst. Was NSB'er en diende bij de SS aan het Oostfront.
D. Langereis	adjunct-commies 1e klasse gemeente Rijswijk	Vier jaar gevangenisstraf; ontzetting uit de rechten van het kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen; ontzetting uit het recht om openbare ambten te bekleden. ⁵⁹
L.H. Luijendijk	Waarnemend directeur van de Topografische dienst te Rijswijk	Ontslagen zonder wachtgeld. Luijendijk was zeer pro-Duits.
H.C. van Maasdijk	Burgemeester te Rijswijk	Ontslagen en gevangenisstraf
J.G. van Miltenburg	Bureelambtenaar derde klasse bij de P.T.T. te Rijswijk	Ontslagen. Was in 1941 jonge man. Was tijdelijk lid van NSB. Was niet eerlijk tijdens verhoor.
G. Nieuwenhuizen	Gemeentesecretaris te Rijswijk	Geen straf
D. Overweg	Inspecteur bij de politie te Rijswijk	Gestaakt en berisping wegen 'ernstige ontevredenheid'. Deed pro-Duitse uitingen. Er was verlies van vertrouwen bij de bevolking en ondergeschikten. Daarom werd hij overgeplaatst.

57. NA, Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, Districts Militaire Commissaris te Den Haag, Stukken betreffende de zuivering van personeel, Inv.nr. 505 Gemeente Rijswijk, M.L. Kalf, Militaire Commissaris voor 's-Gravenhage e.o. aan Chef Staf Militair Gezag, Hoofd Sectie III (Politie), 6 juni 1945.

58. Zie voor zuiveringsdossiers, op naam geordend: NA, Archief 2.04.67 Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) [DEELS GEANONIMISEERDE VERSIE]. Daarnaast ook: NA, Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, Districts Militaire Commissaris te Den Haag, Stukken betreffende de zuivering van personeel, Inv.nr. 524.

59. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 53241, nr. 851, dossier D. Langereis, Uitspraak van Het Tribunaal te Rotterdam, (7e kamer) in de zaak tegen: Dirk Langereis, 29 april 1947.

Naam ambtenaar	Functie	Zuiveringsbesluit
J. Strohauser	Straatveger bij de Reinigingsdienst te Rijswijk	Berisping i.p.v. schorsing en ontslag zoals aanvankelijk bepaald door de Commissie van Advies. Die schreef in eerste instantie: 'De Commissie is van meening, dat de ambtenaren een keurcorps moeten vormen, waarin Strohauser zeer zeker niet thuishoort.' Advies: 'oneervol ontslag uit den gemeentedienst te verleenen.' ⁶⁰
P.C. van Velzen	Agent bij de politie te Rijswijk	Geschorst en ontslag. Reden: ontrouw; lid van de NSB, WA, Waffen SS en vrijwilliger aan Oostfront.
A. Vrijenhoek	Staalbaas en havenmeester bij de gemeentelijke reinigingsdienst te Rijswijk	Berisping. Had veel te maken met Duitse militairen waardoor vriendschappelijke relaties ontstonden. Reden: hij kreeg voedsel van de NSKK ⁶¹ waar zijn zoon in dienst was. Hij bleek verder niets verkeerd te hebben gedaan, maar was wel in woorden pro-Duits. Maar hij was geen NSB-lid geweest. Hij had al vijf maanden gevangen gezeten.
P. Ytsma	Commissaris bij de politie te Rijswijk	Geen maatregelen ook i.v.m. ondergane hechtenis. Verwijt is dat hij vooral vaak het gezelschap van Duitsers opzocht.

De zuiveringscommissie van de gemeente Rijswijk stelde dat de agent Van Velzen moest worden geschorst, maar in het schorsingsdossier van Binnenlandse Zaken werd bepaald dat hij moest worden ontslagen.⁶² Verder blijkt uit geen enkel dossier van deze ambtenaren van de gemeente Rijswijk dat ze zijn gestraft vanwege een mogelijke rol in de Jodenvervolging. Daar staat in hun dossiers in ieder geval niets over vermeld, evenmin als over een mogelijke betrokkenheid bij de ontruiming van Joodse huizen of de gedwongen verkoop daarvan. Toch wil dat niet zeggen dat de werkzaamheden van de ambtenaren geen invloed hadden op de Joodse inwoners. Integendeel. Dat blijkt uit andere archieven.

Daar is bijvoorbeeld de beschrijving uit 1942 van de 41-jarige ambtenaar Johannes Arnoldus Knaap, adjunct-commies in Rijswijk. Hij werkte op de 'Afdeling Bevolking', onderdeel van 'de 2e afdeling der secretarie'. Hij beschreef zijn werkzaamheden als volgt:

'Gedurende mijn geheelen diensttijd in de gemeente Rijswijk ben ik belast geweest met de bijhouding der bevolkingsadministratie. Voor de algeheele invoering van het persoonskaartenstelsel, welke invoering op 15 December 1938 plaats vond, waren de werkzaamheden als bevolkingsambtenaar wel talrijk, maar lang niet zoo ingewikkeld als na de invoering van het bovengenoemde stelsel.'

60. NA, Binnenlandse Zaken, Archief 2.04.67, Inv.nr. 26914, De Zuiveringscommissie voor het gemeentepersoneel van Rijswijk (Z-H), 8 december 1945.

61. NSKK = Nationalsozialistische Kraftfahrkorps, een paramilitair onderdeel van de NSDAP – met dank aan Jilt Sietsma.

62. NA, Archief 2.04.67, Inv.nr. 28390, dossier Velzen, P.C. van, Besluit Ministerie van Justitie, 31 januari 1946.

Het Besluit Bevolkingsboekhouding bevat zeer vele bepalingen en voorschriften, welke bijna dagelijks nog worden uitgebreid, daar het doel van de bevolkingsboekhouding moet zijn den mensch zoodanig te registreeren, dat de overheid steeds de beschikking heeft – of zonder veel moeite kan verkrijgen – voor alle dien wensch betreffende gegevens, welke bij de vervulling van de overheidstaak van belang kan zijn. De persoonskaart bevat thans aantekeningen betreffende persoonsbewijs, distributiestamkaart, paspoort enz. In een oogwenk ziet men of iemand in het bezit is van pensioen, uitkeering ingevolge de Ongevallenwet, ouderdoms- of invaliditeitsrente. Ook ziet men onmiddellijk of iemand van geheel of gedeeltelijke Joodsche bloede is, want die persoonskaarten zijn behalve van de voorgeschreven aantekeningen ook nog van een specialen uiterlijk voorzien.’⁶³

Het bijhouden van de bevolkingsadministratie was een nauwkeurig werkje. Daarbij kreeg Knaap hulp van een klerk 2e klasse en een typiste. En wanneer ‘kameraad Langereis’ afwezig was – door ziekte of verlof – was hij ook verantwoordelijk voor het bijhouden van de Burgerlijke Stand. ‘Kameraad Langereis’, want de brief waarin dit allemaal staat, werd geschreven aan een mede-NSB-partijlid. Dat was mr. J. Veenhoven, hoofd van de O.N.S.A., de Opleiding Nationaal-Socialistische Ambtenaren. Dirk Langereis was een belangrijke Rijswijkse ambtenaar die NSB-lid was. Samen met Knaap was hij verantwoordelijk voor het nemen van vingerafdrukken bij de uitgifte van persoonsbewijzen.⁶⁴ In tegenstelling tot Knaap ontpopte Langereis zich ‘in zijn zoogenaamde Rijswijksche tijd zich als een fanatiek N.S.B.-er’. Hij zette de Duitsers er zelfs toe aan maatregelen te nemen tegen collega’s in Rijswijk toen die meededen met de april-mei-staking in 1943. Na zijn werk in Rijswijk werd hij in januari 1944 benoemd tot burgemeester van Zuidland, Oudenhorn en Abbenbroek.⁶⁵

Wat verder opvalt, is dat het op de secretarie van de gemeente Rijswijk tijdens de oorlog onderlinge spanningen leefden. Dat had onder meer te maken met het vervalsen van persoonsbewijzen dat daar plaatsvond. Na de oorlog deed Dirk van Geest, inmiddels met ziekteverlof wegens een zwakke gezondheid, daar een boekje over open. In zijn brochure komt hij naar voren als een rancuneuze man die op zoek is naar eerherstel, of, zoals hij het zelf zag, naar rechtsherstel.⁶⁶ Oud-collega’s schetsten hem in latere interviews niet als onbetrouwbaar, maar wel als een moeilijke man. Hoe het precies toeging op de secretarie is hier niet van belang en verder onderzoek is dan ook niet nodig. Wel is duidelijk dat er verzetswerk plaatsvond binnen de gemeente onder de neus van NSB-gezinde ambtenaren als Langereis. Dat zouden heel goed ook voor ondergedoken Joden bestemd kunnen zijn geweest. Over de omgang met Joods onroerend goed vermelden de archieven en ook Van Geests brochure niets.

63. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 89722, dossier J.A. Knaap, gemeenteambtenaar Rijswijk, J.A. Knaap aan mr. J. Veenhoven, hoofd O.N.S.A., 4 mei 1942.

64. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 53241, nr. 851, Dossier D. Langereis, Mijn dagelijksche arbeid, Langereis aan mr. J. Veenhoven, Leider van de O.N.S.A.

65. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 53241, nr. 851, Dossier D. Langereis, Uitspraak van Het Tribunaal te Rotterdam, (7e kamer) in de zaak tegen: Dirk Langereis, 29 april 1947; Zie ook: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Dirk_Langereis_\(1896-1967\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Dirk_Langereis_(1896-1967)).

66. Van Geest, 32-35, passim.

4.1.3. Registratie van Joodse Rijswijkers

Het resultaat van het werk van Rijswijkse ambtenaren als Knaap en Langereis, maar ook van de chef Afdeling Burgerlijke Stand en Bevolking Schouten, is terug te vinden in het gemeentearchief. Daarin bevinden zich correspondentie en formulieren over de registratie van 'personen van Joodsche bloede', waarover op 16 januari 1941 aan de burgemeester was geschreven. Die registratie moest worden uitgevoerd conform Verordening 6/1941 van de Duitse bezetters.⁶⁷ Dat gebeurde ook, al zij het niet zonder protesten. Zo stelde een Joodse Rijswijker dat hij weliswaar besneden was, maar dat hij zich niet kon herinneren ooit in de synagoge te zijn geweest en dat hij ook nooit 'kerkelijke belasting' had betaald en dat daarom zijn aantekening teniet moest worden gedaan. Burgemeester Van Hellenberg Hubar verzocht daarom of de vermelding als Jood kon worden geschrapt.⁶⁸ Dat gebeurde niet, want of iemand wel of niet een synagoge bezocht, was voor de nationaalsocialisten niet van belang. Jood was je door geboorte, niet door gedrag.

Ondertussen gaf de burgemeester gehoor aan deze Verordening 6/1941. Dat begon in februari 1941 met het verzoek aan het Hoofd van de Inspectie der Bevolkingsregisters in Den Haag om 350 aanmeldingsbewijzen op te sturen en op 4 maart nog eens honderd. Daarmee kon de Verordening worden uitgevoerd. Op 15 maart verstuurde Van Hellenberg Hubar 373 ingevulde formulieren van Joodse Rijswijkers.⁶⁹ In de twee jaar daarna werden incidenteel nieuwe formulieren ingevuld wanneer er nieuwe Joodse inwoners in Rijswijk kwamen of wanneer er kinderen werden geboren. Zo volgde op 19 maart 1943 nog twee ingevulde aanmeldingsformulieren met de namen van Rosalie Levi, weduwe van J.C. Snijder van Wissenkerke, en haar dochtertje Marga Caroline.⁷⁰ In oktober 1941 verstuurde de burgemeester ook nog een lijst met de namen van 77 Joodse Rijswijkers aan de Inspectie van de Bevolkingsregister in Den Haag met het verzoek om op aan hen uit te reiken persoonsbewijzen een J te stempelen.⁷¹ In totaal zou dat neerkomen op ruim 450 Joodse Rijswijkers, maar dat is niet meer precies na te gaan omdat onduidelijk wie op welke lijst stond. Ook is onbekend hoeveel tijdelijke Joodse inwoners van Rijswijk het betrof. Het waren allemaal voorbereidingen om uiteindelijk tot verdergaande maatregelen tegen de Joden te kunnen komen.

67. GAR, Archief 704, Inv.nr. 1263, Bevolkingsinspectie van de Bevolkingsregisters aan H.H. burgemeesters, 16 januari 1941.

68. GAR, Archief 704, Inv.nr. 1263, Burgemeester Van Hellenberg Hubar aan Hoofd Inspectie Bevolkingsregisters, Den Haag, 14 feb. 1941.

69. GAR, Archief 704, Inv.nr. 1263, Burgemeester Van Hellenberg Hubar aan Hoofd Inspectie Bevolkingsregisters, Den Haag, 17 februari, 4 en 15 maart 1941. Dit aantal Joodse Rijswijkers moet overigens niet verward worden met het aantal van meer dan vierhonderd leden van de Israëlitische gemeente zoals die in het Haags Gemeentearchief is gevonden of het aantal van 507 Joden dat gedurende de hele oorlog in Rijswijk heeft gewoond.

70. GAR, Archief 704, Inv.nr. 1265, Burgemeester Van Hellenberg Hubar aan Hoofd Inspectie Bevolkingsregisters, Den Haag, 19 maart 1943.

71. GAR, Archief 704, Inv.nr. 1263, Burgemeester Van Hellenberg Hubar aan Hoofd Inspectie Bevolkingsregisters, Den Haag, 21 oktober 1941. Tellen we deze 77 op bij de eerste 350 aanmeldingsbewijzen, dan komen we uit op 425 Rijswijkse Joden. Dat is in de buurt van de vierhonderd Joodse Rijswijkers die als lid stonden ingeschreven in de Israëlitische gemeente in Den Haag. Het gaat dan al aardig richting de ruim vijfhonderd namen die door de Historische vereniging Rijswijk zijn gevonden.

4 - De roof van Joodse onroerend goed

Dat was naast de registratie van de Joodse inwoners en het dragen van de Jodenster door alle Joden van zes jaar en ouder vanaf mei 1942, het overmaken van alle Joodse banktegoeden naar de Liro – een Duitse roofbank – in augustus 1942 en de registratie van hun woningen en hypotheek en alle andere zaken rond onroerend goed.⁷² Het zou uiteindelijk leiden tot de deportatie van Joden en de roof van Joodse onroerende goederen.

4.1.4 De deportatie van Rijswijkse Joden

Vanaf juni 1942 werden Joodse mannen en later alle Joden weggevoerd; vanaf augustus vonden de eerste transporten naar Westerbork plaats. Het betekende dat veel huizen leeg kwamen te staan. Sommige Joden moesten eerst verhuizen nadat hun huis verzegeld werd. Daaronder waren Siegfried en Reina Logcher-Kalker. Op 25 september 1942 werd het beheer van hun huis aan de Geestbrugweg 95 door de NGV overgenomen.⁷³ In december werd hun huis verzegeld. Het echtpaar verbleef daarna eerst tijdelijk bij het echtpaar Berg-Kropveld aan Eiklaan 9. Hun oudste zoon Meijer verbleef tot april 1943 bij de familie Esther en Salomon de Vries aan de Rembrandtkade 15. Logcher en ook de familie Gudema, die aan de Broekslootkade 39 woonde, werden nog niet op transport gesteld omdat zowel Logcher als Gudema voor het Haagse bureau van de Joodsche Raad werkten.⁷⁴ In het *Joodsch Weekblad*, het officiële orgaan van de Joodsche Raad van Amsterdam, staat het adres van Logcher vermeld als contactadres voor ‘degenen, die in aanmerking komen voor uitzending naar den Arbeidsdienst in Duitschland’.⁷⁵ In andere edities van het *Joodsch Weekblad* staan ook de adressen Broekslootkade 79 van de familie Goudsmit en van de familie Walg genoemd als informatieadres.⁷⁶

Andere Joodse families verdwenen al wel. Zo werd de familie Kooperberg op 4 oktober 1942 opgehaald en naar Westerbork gedeporteerd. Uiteindelijk verdwenen de Joodse Rijswijkers één voor één uit het straatbeeld. Hun huizen stonden leeg en werden meestal snel weer verhuurd, want de woningnood in Rijswijk was hoog. Hun reiskosten betaalden de Joden mogelijk zelf, want aan ‘onkosten terzake van transport van Joden’ over de periode 15 mei 1940 tot 1 oktober 1943 had de gemeente Rijswijk niets te declareren.⁷⁷ Of de gemeente Rijswijk was een van de weinige Nederlandse gemeenten die eventueel gemaakte kosten niet terug vroeg van de Duitse bezetter.⁷⁸ Datzelfde gold voor ‘kosten van bewaring, opslag en bewaking van door Joden achtergelaten inventarissen’ en ook ‘de kosten van ontruiming van door Joden bij hun afvoering achtergelaten woningen’.⁷⁹ De gemeente Rijswijk declareerde niets.

72. Piersma en Kemperman, 64.

73. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 24, nummer 1754 en 1754a.

74. *Om nooit te vergeten*, 72-73; <https://psychotraumanet.org/nl/ik-heb-mijn-woorden-uit-de-klei-getrokken-gesprek-met-de-schrijfster-ida-vos>.

75. *Het Joodsche Weekblad*, 18 september 1942, Delpher.nl – geraadpleegd op 29 juli 2025.

76. *Het Joodsche Weekblad*, 17 juli en 11 september 1942, Delpher.nl – geraadpleegd op 29 juli 2025.

77. GAR 704, Inv.nr. 1265, 1943, wn. Burgemeester Westra aan Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken, Apeldoorn, 3 november 1943.

78. Van Meurs en Oprel, 68-70.

79. GAR 704, Inv.nr. 1265, 1943, Departement van Binnenlandsche Zaken Nr. 14234 Afd. B.B. Bur. B.Z., Betreffende onkosten van gemeenten terzake van het op transport stellen van Joden, 22 oktober 1943.

In de archieven staat niet dat de Rijswijkse Joden werden gearresteerd door de plaatselijke politie. Ze werden opgehaald, naar het politiebureau aan de Heerenstraat gebracht en vanaf daar getransporteerd naar Westerbork. Van maar één Jood is bekend dat hij werd gearresteerd. Dat was veehandelaar Wolf van Praagh, hoofdbewoner en huurder van Geestbrugweg 60. De politie arresteerde hem op maandagavond 14 september 1942. De volgende dag werd hij overgebracht naar Den Haag en daar 'ter beschikking van den Officier van Justitie gesteld' om zijn gevangenisstraf te ondergaan waartoe hij was veroordeeld.⁸⁰ Wat hij misdaan had, is onbekend.

4.1.5 De rol van de Rijswijkse politie

Vanuit het Rijswijkse verzet klonk na de oorlog kritiek op het plaatselijke politiekorps omdat dat teveel zou hebben meegewerkt met onder meer het van huis halen van 'Rijswijkers van Joodse bloede'.⁸¹ Blijkt dat ook uit de archieven?

In het Rijswijkse politiearchief bevinden zich tal van stukken waarin melding wordt gemaakt van vooral de verzegeling van Joodse woningen of van kamers. Dat betekende dat er daadwerkelijk aan de buitenkant van de huis- of slaapkamerdeur een zegel werd aangebracht. Mensen konden dan niet het betreffende huis binnengaan zonder dat zegel zichtbaar te kapot te maken. Het van huis halen van de Joodse bewoners deed de politie volgens de historicus Peter Romijn in opdracht van de Duitse Sicherheitspolizei, de SiPo.⁸²

In dagrapporten die de Rijswijkse politie bijhield, staat dat niet vermeld. Onder Duitse invloed veranderde de organisatiestructuur vanaf 1941 in een steeds centralistischer staatspolitie als onderdeel van het Ministerie van Justitie in plaats van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. De burgemeesters bleven officieel verantwoordelijk voor de openbare orde, maar als 'politiegezagsdrager' hadden ze nauwelijks nog ambtelijk gezag over het politiekorps.⁸³ De deportatie van Joden vanaf juli 1942 stond onder leiding van de Duitse politie, maar de uitvoering was voor een groot deel in handen van Nederlandse politiemannen.⁸⁴

Niet alleen uit de archieven, maar ook uit getuigenverklaringen blijkt dat ook de Rijswijkse politie nauw betrokken was het wegvoeren van Joden en het verzegelen van hun woningen nadat ze waren vertrokken. De bekende kinderboekenschrijfster Ida Vos, tijdens de oorlog in Rijswijk als kind komen wonen en vanuit daar met haar ouders en zus ondergedoken, herinnerde zich ver na de oorlog dat een Rijswijkse politiemann met een notitieboekje liep met daarin een namenlijst van Joden die moesten worden opgehaald.⁸⁵ Onbekend is waar dat boekje is gebleven en zelfs of het daadwerkelijk heeft bestaan. Het is heel goed mogelijk dat dat het geval is geweest want hoe zouden de dienders anders hebben onthouden waar Joodse Rijswijkers allemaal woonden? Daarnaast werden Joden ook opgehaald aan huis door de Duitsers zelf, zoals de familie Bloemedal aan de Huis te Hoornkade.⁸⁶

80. GAR 766, Inv.nr. 164, Dagrapporten politie Rijswijk 14/15 en 15/16 september 1942.

81. *Om niet te vergeten*, 52.

82. Romijn, 452-460.

83. Romijn, 168-171 en 425-426.

84. Scherpenisse (e.a. red.), 169-176.

85. Havermans, 6-7.

86. Archief 793, Inv.nr. 4, Interview met Miep Mellaart, 15 september 1988.

4 - De roof van Joodse onroerend goed

Zo werd op 4 september 1942 de deur van de ‘achterslaapkamer’ in het huis aan de Caan van Necklaan 234 verzegeld. Het was het huis van de familie Vos. Het huisraad werd in deze achterkamer opgeslagen. De sleutel werd vervolgens afgegeven aan de ‘administratie’. Dat is vermoedelijk de administratie op het gemeentehuis geweest, maar dat staat niet duidelijk vermeld. ‘Een gedeelte van den inboedel, zooals vloerbedekking, gordijnen en eenige meubelen mogen door de nieuwe bewoner in bruikleen worden gebruikt’, noteerde de dienstdoende agent.⁸⁷ Deze en alle andere meldingen in de dagrapporten van de politie zijn ter kennisname gestuurd aan en ondertekend door zowel de hoofdinspecteur van de politie als burgemeester Van Hellenberg Hubar. In het geval van de familie Gudema keerde de familie terug omdat ze nog niet op transport werden gesteld. Ze verbraken het zegel dat op de buitendeur was aangebracht en zouden tot april 1943 op de Broekslootkade kunnen blijven wonen, waarna ze onderdoken.⁸⁸

4 september 1942 was de dag waarop de familie Gudema evenals veel andere Joodse Rijswijkers door de politie werd opgehaald. Volgens Ida gebeurde dat bij de Gudema's hondsvroeg, namelijk om zes uur in de morgen en in aanwezigheid van een Duitser.⁸⁹ In de navolgende weken vermeldden politiemannen in hun dagrapporten regelmatig dat Joodse woningen werden verzegeld: op 19 september was dat Jozef Israëlsaan 86, het woonhuis van Hartog Frank, op 24 september volgden de Prins Hendrikkade 22 van John Gabriëls en de Jozef Israëlsaan 103 van de familie Jacobs en op 3 oktober de kamers op de Oranjelaan 40 (nu Oranjelaan 76) van Abraham Kooperberg, Caan van Necklaan 225 van Salomon de Vries, en op nummer 204 van de familie Furth, Huis te Hoornkade 67 van Barend Swaan en Haagweg 46 van Leonardus Poons. De laatste melding is die van het huis aan Lindelaan 23 van de familie West op 6 november 1942.⁹⁰ De meeste bewoners waren huurders, zoals dr. John Gabriëls van Prins Hendrikkade 22, maar anderen, zoals Barend Swaan en Anthonie West, waren zelf eigenaar van hun woning. De door de NGV in beheer genomen en later ontruimde huizen werden verhuurd door Verwalters als het ANBO en het Administratiekantoor Nobiscum of soms door nieuwe eigenaren wanneer een Verwalter die woning aan hen had verkocht.

4.2 De roof van Joodse eigendommen

De registratie van de Joodse Rijswijkers in gemeentelijke bevolkingsregisters vormde de prelude op de uiteindelijke roof van Joodse landbouwgronden, Joodse ondernemingen en Joods onroerend goed en uiteindelijk hun deportatie en vernietiging.⁹¹ Na de bekendmaking op 14 januari 1941 van Verordening 6/1941 door Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden, de Oostenrijkse dr. Arthur Seyss-Inquart, volgde later dat jaar de verplichting van Nederlandse Joden om hun landbouwgronden op te geven. Dat besluit, verordening 102/1941, werd uitgevaardigd op 27 mei 1941.

87. GAR, Archief 766, Inv.nr. 164, Dagrapporten politie Rijswijk, 4 september 1942.

88. Havermans, 8; *Om nooit te vergeten*, 72.

89. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

90. GAR, Archief 766, Inv.nr. 164, Dagrapporten politie Rijswijk, 1942, 15 en 19 september, 3 oktober en 6 november 1942. In het archief van de Israëlitische gemeente in Den Haag staat als adres van de familie Jacobs nummer 63 vermeld.

91. Schütz, ‘De administratieve verhulling’, 44.

Daarin werd bepaald dat Joden hun landbouwpercelen moesten opgeven bij pachtkamers en dat ze die vóór 1 september 1941 moesten verkopen. Vervolgens moesten ze die voor nieuwjaarsdag 1942 daadwerkelijk overdragen aan de nieuwe eigenaren.⁹² Op 11 augustus 1941 volgde verordening 154/1941 aangaande het 'joodsche grondbezit'. Het was een volgende stap in de zogenoemde *Entjüdung* van het Nederlandse economische leven. In deze verordening bepaalden de Duitse bezettingsautoriteiten dat het Joods onroerend goed en de Joodse hypotheeken moesten worden geliquideerd.⁹³ Verwijzing naar deze verordening is ook steeds opgenomen bij de artikel-nummers in de kadastrale registers van de gemeente Rijswijk die fysiek zijn te raadplegen in het Stadsarchief Delft in Den Hoorn en digitaal via de Archiefviewer van het Kadaster. De verschillende verordeningen vormden de basis voor de roof van Joods onroerend goed.

4.2.1 De roof van Joodse landbouwgronden

Geroofde Joodse landbouwgronden in Rijswijk komen welgeteld twee keer voor in de database van het Joods Cultureel Kwartier. De eerste vermelding betreft landbouwgronden van mr. Karel Jozef Edersheim, een Amsterdamse advocaat. Die werden verkocht aan J.C. Verboon te Rijswijk voor 4264,40 gulden. De tweede vermelding betreft ruim vijf hectares grond die eigendom waren van de Haagse arts Henri Arthur Philip Hartog. De oorlogskoopster van deze gronden was mevrouw Trijntje van der Voort-van der Kooy uit Delft.⁹⁴ In 1949 kwam er rechtsherstel voor deze weidegronden.⁹⁵ Uit dit onderzoek blijkt dat de gemeente Rijswijk was bij de roof van Joodse landbouwgronden niet betrokken.

Hetzelfde geldt voor tientallen percelen landbouwgrond in de omgeving van het vliegveld Ypenburg die eigendom waren van de vrijgezelle miljonair Charles Ferdinand Stokvis, telg uit een bekende Joods ondernemersfamilie van onder meer de Bredase chocoladefabriek Kwatta. De Rijswijkse percelen rond Ypenburg werden in april 1941 in beheer genomen door de Berlijnse jurist dr. Ulrich Ostrowski. Hij beheerde de gronden waarvan een deel privé-eigendom was van Stokvis en een deel was ondergebracht in zijn firma De Sprank. Eind 1943 werden de landerijen in beslag genomen door de Duitse Wehrmacht om deel te gaan uitmaken van het militaire vliegveld Ypenburg. Daarvoor zou wel een vergoeding betaald moeten worden die ten bate zou komen aan het door Ostrowski beheerde vermogen van Stokvis.⁹⁶ Na de oorlog zette de steenrijke Stokvis samen met zijn familie zich in voor rechtsherstel.⁹⁷

4.2.2 De liquidatie en roof van Joodse bedrijven

De situatie van NV De Sprank van Charles Stokvis is tegelijk een voorbeeld van de manier waarop de Duitsers omgingen met Joodse bedrijven. Wanneer het grote ondernemingen waren, werden ze onder beheer gesteld.

92. Vos en Ter Braake, 13.

93. Vos en Ter Braake, 21. https://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechtsherstel/03_06_Onroerende_goederen_en_hypotheeken - geraadpleegd op 13 augustus 2025.

94. S. ter Braake, *Database Joodse landbouwgronden* (Joods Cultureel Kwartier, November, 2011).

95. Kadaster gemeente Rijswijk, Leggerartikels 5206-1 t/m 4 en 6047-1 t/m 4.

96. NA, Archief 2.08.68, Inv.nr. 915, Ostrowski aan de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, Hauptabteilung Wirtschaft – Feindvermögen, 31 december 1943.

97. Muntjewerf, 25-26, 37-38.

Ging het om kleine ondernemingen, dan werden ze uiteindelijk geliquideerd. Een overzicht van kleine Rijswijkse ondernemingen waar op last van de Duitsers een einde aan werd gemaakt, is te vinden bij het NIOD in Amsterdam. Daar ligt een selectie van dossiers uit het archief van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H. Het gaat om een aantal ondernemingen in de vee- en vleeshandel. Dat gold bijvoorbeeld de firma van Leonardus Poons, vleeshandelaar in rund-, kalf- en varkensvlees en eigenaar van drie slagerijen in Den Haag. Joseph de Wilde was handelaar in levend en geslacht vee. Hetzelfde gold overigens voor Simon Goudsmid, maar omdat deze handelaar een niet-Joodse compagnon had, werd zijn onderneming niet geliquideerd. Andere ondernemingen die geliquideerd werden, waren de groothandel in medicijnen voor vee, het assurantiekantoor van Meijer Maurits Mogendorff en de groothandel in glasinstrumenten van Issaschar Stork, die vertegenwoordiger was van een Groningse fabriek.⁹⁸ Van de firma v/h Hamburger werd het huis aan de Delftweg 34 in beheer genomen en verkocht.⁹⁹ Dat was een huis dat bij een fabriek stond van de N.V. Zuidhollandse Pletterijen, voorheen D. Hamburger. Ook dit bedrijf werd tijdens de oorlog ontmanteld en alle machines verdwenen tijdens de oorlog naar Duitsland.¹⁰⁰ Uit de onderzochte dossiers en geraadpleegde literatuur blijkt ook geen betrokkenheid van de gemeente Rijswijk bij de roof of liquidatie van Joodse bedrijven.

4.2.3 De roof van Joodse woningen

Veel Joodse woningen in Rijswijk stonden in de nieuwbouwwijken Cromvliet, Leeuwendaal en de straten rond de Heerenstraat. In Cromvliet droegen de straten de namen van letterkundigen uit de Nederlandse geschiedenis zoals Beetslaan, Da Costalaan en Vondellaan. In Leeuwendaal, een welgestelde wijk, een 'liberaal bolwerk', waren naast de toonaangevende Geestbrugweg veel straten vernoemd naar leden van het Huis van Oranje-Nassau, zoals Frederik Hendriklaan en Mauritslaan, Regentesselaan en Koninginnelaan.¹⁰¹ Rond de Heerenstraat lagen straten met namen als de Emmastraat en de Julianastraat.

Toen en nu vallen alle drie deze wijken kadastraal grotendeels onder de sectie D. Iets meer dan de helft van het Joodse Rijswijkse woningeigendom lag in deze sectie. Het gaat daarbij om 59 woningen, dat is 69 procent, van de 104 Rijswijkse woningen van Joods eigenaren die tijdens het onderzoek zijn getraceerd en die Joods eigendom waren tijdens de bezetting en die niet aan het begin van de oorlog door Joodse eigenaren zijn verkocht. Dat er zoveel Joodse woningen in de sectie D stonden, is niet heel vreemd. Daar waren simpelweg de meeste nieuwe bewoners komen wonen tussen 1900 en 1930. Uiteindelijk woonden in sectie D in 1940 om en nabij de vijftienduizend van de achttienduizend inwoners die Rijswijk dat jaar telde.¹⁰² De meeste Joodse Rijswijkers huurden hun woningen.

98. NIOD, Archief 094f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle, Inv.nrs. 4956, 5016, 5258, 5302, 5429, 5487, 5589, 5637, 5645, 5744 en 5791.

99. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 28, nummer 2572.

100. K. Havelaar, 'Hamburger – Zuid-Hollandsche Pletterijen – Uzimet', in: *Haaglander* 121 (Den Haag, 18 mei 2024). Zie: <https://shie.nl/haagvaarder-121-hamburger-zuid-hollandsche-pletterijen-uzimet/>

101. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met N. Troost, 21 september 1988.

102. *Om nooit te vergeten*, 7-8; Uit het overzicht van het Joods onroerend goed in Bijlage 1 blijkt de volgende verdeling: 59 Joodse woningen in sectie D, 33 in sectie A (het oude centrum), 1 in sectie E (Broekplaspolder), 1 in sectie F (in de Plaspoelpolder) en 10 in sectie G (met name Huis te Hoornkade en het Jaagpad).

Onder de 104 gevonden Joodse woningen bevonden zich dertig Rijswijkse Joden die geheel of gedeeltelijk eigenaar waren van 31 woningen. De overige 73 woningen waren in zijn geheel of gedeeltelijk eigendom van 31 Joden die buiten Rijswijk woonden. Onder hen bevonden zich eigenaars van een aanzienlijk aantal woningen. Weduwe Adèle Nathalie Völlmar-De Jongh uit Den Haag, bijvoorbeeld, bezat zestien woningen aan de Geestbrugweg en Frieda van Aptroot-Dam uit Rotterdam was eigenaresse van twaalf woningen aan de Caan van Necklaan.

In Verordening 154/1941 bepaalden de Duitse bezetters niet alleen dat de grondpercelen met de daarop gebouwde huizen in beheer werden genomen. Ook de inkomsten als huur, erfpacht, hypotheek en andere rechten zoals het recht van opstal vielen daaronder. Dat laatste betreft het recht om bebouwing op de grond van iemand anders in eigendom te hebben. Al deze eigendommen moesten worden overgedragen aan de Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen, de Nederlandse naam van de NGV.

Vervolgens gaf de NGV het beheer van de panden uit handen aan particuliere beheerders, zogenoemde *Verwalters*. Daarvoor had de NGV het land verdeeld in vijf regio's waarin elk een beheerder werd aangesteld.¹⁰³ In de Haagse regio, waar de gemeente Rijswijk toe behoorde, waren de beheerders het Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen (ANBO) van makelaar Dirk Hidde de Vries en het Administratiekantoor Nobiscum onder leiding van Geert Cornelis Ankerman.¹⁰⁴ Uit de kadastrale gegevens en uit de Verkaufsbücher blijkt dat deze twee bedrijven verreweg de meeste Joodse panden in Rijswijk beheerden en vaak verkochten.

Voor de eigendomsoverdracht van Joodse huizen was de tussenkomst nodig van een notaris. Nederlandse notarissen maakten in de oorlog massaal misbruik van hun rechtspositie, blijkt uit het proefschrift van Raymund Schütz uit 2016; meer dan de helft.¹⁰⁵ Voor de overdracht van onroerend goed was, en is, het tenslotte wettelijk verplicht om een akte van levering bij de notaris te laten passeren. De notarisnamen die het vaakst voorkomen bij Rijswijkse transacties, ook in de Verkaufsbücher, zijn die van de Haagse notarissen Alje Cornelis Marchinus Jan Bomers, Henri Johannes Sluis en Clement Arnold Assuerus Marie Verheggen. Bomers en Verheggen werkten vooral voor de panden die door NSB'ers werden gekocht en door het ANBO werden beheerd. Sluis verkocht vooral panden die door Administratiekantoor Nobiscum werden beheerd.¹⁰⁶ Het geld van de verkoop werd overgemaakt aan de VVRA, de Vermögensverwaltungs und Rentanstalt, een van de Duitse rooforganisaties.¹⁰⁷

4.2.4 Wie kocht de Joodse huizen in Rijswijk?

De centrale vraag in dit onderzoek is of de gemeente Rijswijk ook Joods onroerend goed of Joodse landbouwgronden of bedrijven heeft gekocht of op andere wijze betrokken is geweest bij de roof van Joods onroerend goed.

103. Aalders, *Roof*, 144; Vos en Ter Braake, 13-24; Te Slaa, 14, 100; Piersma en Kemperman, 64, 66.

104. Te Slaa, 15; Piersma en Kemperman, 64, 66; https://nl.wikipedia.org/wiki/Administratiekantoor_Nobiscum - geraadpleegd op 18 maart 2025.

105. J. Rietbroek (2016).

106. Schütz, *Kille mist*, 279; Te Slaa, 15, noot 75.

107. Vos en Ter Braake, 21.

Het uitgebreide onderzoek naar allereerst wie de Joodse Rijswijkers waren en vervolgens wie van hen eigenaar waren van onroerend goed, heeft geen directe betrokkenheid van de gemeente bij de roof daarvan aangetoond. Allereerst bleek in het kadaster dat bij geen enkele koop de gemeente Rijswijk als koper wordt genoemd. Die bevinding werd bevestigd doordat ook in het gemeentearchief er geen melding van werd gemaakt in de correspondentie met de Provincie Zuid-Holland. De percelen die de gemeente tussen 1940 en 1945 kocht waren allemaal al vóór de oorlog eigendom van de verkopende niet-Joodse partijen.¹⁰⁸ En de landerijen en woningen die de gemeente verhuurde tussen 1940 en 1945, betrof geen enkele keer geroofd Joods eigendom. Ook deze besluiten werden allemaal goedgekeurd door de Commissaris van de provincie Zuid-Holland.¹⁰⁹ Gemeenten waren verplicht om aankopen en transacties van onroerend goed ter goedkeuring aan de Commissaris der Provincie voor te leggen.¹¹⁰

Enkele voorbeelden van geroofde Joodse woningen

Bij deze constatering zouden we het kunnen laten, maar om te verduidelijken wat er wel is gebeurd en wie dan wel Joods onroerend goed kocht, gaan we toch verder in op de gebeurtenissen. Bijlage 1 bevat een zo volledig mogelijke inventarisatie van namen van Joodse eigenaren van onroerend. In Bijlage 2 staan enkele uitgebreidere casestudies beschreven. Hier volgen enkele korte beschrijvingen.

Nadat op 11 augustus 1941 verordening 154/1941 van kracht werd, ging het snel. Het in beheer nemen van onroerend goed begon al aan het eind van dat jaar. Kadastrale gegevens en kaarten van de NGV lijken erop te wijzen dat de roof van het Joods onroerend goed begon in de grote steden als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.¹¹¹ Rijswijk kwam iets later aan de beurt, vanaf het voorjaar van 1942. Van veel Rotterdamse of Haagse eigenaren van Rijswijkse huizen nam de NGV het beheer al eind 1941 over. De eerste getraceerde actie dateert van 5 december 1941. Dat betrof zes huizen aan het Jaagpad van de weduwnaar Hartog Isaïc Brandel, een gepensioneerde handelsreiziger uit Rotterdam die toen 72 jaar oud was. Deze transactie verliep via het ANBO en notaris Bomers. De huizen werden gekocht door de Delftse groothandelaar Hendrik Wiebes Elfrich.¹¹² Brandel zou in 1944 gearresteerd worden, naar Westerbork worden getransporteerd, maar de oorlog wel overleven en in 1949 overlijden in Den Haag.

Drie maanden later, op 3 maart 1942, nam de NGV voor het eerst het beheer over van een huis van een Rijswijkse Jodin. Het betrof Haagweg 155 van de weduwe Naatje Preger-Swaan. Zij werd gedeporteerd en op 26 februari 1943 vermoord in Auschwitz.¹¹³

108. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2376, *Akten van aankoop van onroerend goed, 1918-1945; met retroacta vanaf c. 1800.*

109. GAR, Archief 704, Inv.nr. 57-61, Besluiten, goedgekeurd door de Commissaris van de provincie Zuid-Holland, 1941-1944.

110. Van Meurs, Slaman en Opel (e.a.), 30. Commissaris, niet: Commissaris der Koningin, want die was volgens de bezettingsautoriteiten niet langer in functie.

111. Zie ook: Van Meurs en Opel, 67.

112. NA, Archief 2.09.16, Verkaufsbücher, inv.nr. 536.9, laufnummer 8063.

113. Voor een overzicht van adressen, namen en genoemde datums verwijs ik naar Bijlage 1 van dit rapport: Adreslijst eigendommen Joods onroerend goed in Rijswijk (ZH); <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/128524/naatje-preger-swaan> - geraadpleegd op 11 augustus 2025.

Op het moment dat zij stierf, was haar huis al verkocht. In juli 1942 had de Rijswijkse architect Maarten Zwanenburg Haagweg 155 gekocht.¹¹⁴ Uitgezonderd de zes panden aan het Jaagpad van Hartog Isaäk Brandel, waarvan de NGV al in 1941 het beheer overnam, volgde de rest van het Rijswijkse Joodse onroerend goed dus vanaf maart 1942. Voor het grootste aantal, achttien panden, gebeurde dat in oktober 1942. Daarvan waren er maar liefst twaalf op een en dezelfde dag en wel op 29 oktober 1942.¹¹⁵

Wanneer de NGV het beheer van een woning overnam, bleef de Joodse woningeigenaar in het kadaster nog wel officieel ingeschreven als woningeigenaar. Nadat het beheer ervan door de NGV was uitbesteed aan een Verwalter, beschouwde die de bewoner voortaan als huurder. Dat gold ook wanneer Joodse eigenaren zelf in een door de NGV in beheer genomen woning woonden. De huur voor hun eigen woning betaalde de Joodse woningeigenaar dan aan een van de Verwalters, in Rijswijk dus vaak het ANBO of het Administratiekantoor Nobiscum uit Den Haag.¹¹⁶ De woningen die door een van de Verwalters werd beheerd, mochten ze namens de NGV verkopen. Dat was bepaald in artikel 8 van Verordening 154/1941.¹¹⁷ We nemen enkele woningeigenaren van wie onroerend goed werd geroofd als voorbeeld.

Eliazar van der Kloot en Mauritslaan 29, 31 en 33

Eliazar van der Kloot was eigenaar van Mauritslaan 29, 31, 33 en 35. Zelf woonde hij in de bovenwoning Mauritslaan 29 met zijn vrouw Everdina Montfoort. Van der Kloot was een van degenen van wie het beheer van zijn woningen door de NGV op 29 oktober 1942 werd overgenomen. Volgens de struikelsteen die voor dit huis ligt, werd hij gearresteerd op 12 augustus 1943 en vermoord in Auschwitz in januari 1944, 60 jaar oud.¹¹⁸ Everdina Montfoort was niet Joods, maar overleefde de oorlog evenmin. Ze overleed in Den Helder op 12 juni 1944, 62 jaar oud.¹¹⁹ Hun appartementen Mauritslaan 29 en 31 werden op 28 juni 1944 verkocht aan Hendrikus Johannes Visser, werkzaam bij de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek in Delft.¹²⁰

114. Kadaster gemeente Rijswijk, Leggerartikel 4488 en 5815; NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 15, nummer 823 en 823a. In het artikel van de kadastrale legger van de gemeente Rijswijk staat bij artikelnummer 5815 genoteerd 'dj. 1943'. Dat wil zeggen: dienstjaar 1943. Dergelijke aanduidingen zijn gangbaar bij alle artikelnummers. Het betreft echter het jaar waarop het pand op 1 januari 1943 in eigendom was omdat over dat jaar de grondbelasting van woningeigenaren werd geheven. In de praktijk betekent die aanduiding dus dat de verandering van eigenaar het jaar daaraan voorafgaande heeft plaatsgehad. 'Omdat de belastingheffing in het eerstvolgende kalenderjaar plaatsvond was een dienstjaar dus het kalenderjaar plus één. Met ander woorden: een wijziging in de kadastrale legger gedaan in het jaar 1930 werd geboekt als "dienstjaar 1931", aldus het boek *Aan de slag in de kadastrale archieven. Een handleiding voor de particuliere onderzoeker* uitgegeven door het Kadaster.

115. Op dezelfde dag nam de NGV ook het beheer over van heel veel woningen in Delft, blijkt uit de studie van Van der Vlis en Van der Wiel, *Gemeentelijkbeleid t.a.v. Joods onroerend goed in Delft*, Bijlage A, Joods onroerend goed Delft In WO 2.

116. Piersma en Kemperman, 76; Van Meurs en Oprel, 21.

117. Zoals bijvoorbeeld expliciet staat genoemd in de notariële akte waarin de verkoop van Geestbrug 95 aan de Stiko-stichting passeert bij de Haagse notaris Bomers: Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 2799 nr 70 reeks S-GRAVENHAGE.

118. Haags Gemeentearchief, Archief 0131-01, inv.nr. 913d, persoonskaart E. van der Kloot; Zie voor foto van de struikelsteen: joodsmonument.nl/nl/page/128470/eleazar-van-der-kloot

119. Online-begraafplaatsen.nl/zerken.asp?command=showgraf&bgp=1439&grafid=1319291&char=R – geraadpleegd op 4 september 2025.

120. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 27, nr. 2364 en 2364a.

De appartementen Mauritslaan 33 en 35 werden niet verkocht, maar bleven in beheer bij het ANBO, die de andere twee appartementen namens de NGV had verkocht aan Visser.

De gezusters Witstijn en Julianastraat 13

Judith en Sipora Witstijn woonden samen op de Julianastraat 13 en daar waren ze ook samen de eigenaressen van sinds juni 1927. Op 18 juli 1942 nam de NGV het beheer van hun huis over. Elf maanden later, op 12 juni 1943, werd het huis verkocht aan Christoffel Reinhold Zimmermann, die volgens de Verkaufsbücher even verderop woonde aan Julianastraat 17. De straatnaam was toen de Juliana van Stolberglaan 13. In 1942 hadden de bezettingsautoriteiten namelijk bepaald dat het voortaan verboden was om straten te vernoemen naar nog levende leden van het Koninklijk Huis.¹²¹ Na de oorlog werden de eigendommen van de Zimmermanns, waaronder Julianastraat 13, aangemerkt als ‘vijandelijk vermogen’. In 1949 verkregen de nabestaanden van beide ongehuwde zussen Judith als Sipora Witstijn rechtsherstel. Nabestaanden, want zowel Judith als Sipora waren op 9 april 1943 vermoord in Sobibor, dus al voordat het huis verkocht werd aan Zimmermann. Judith was toen 75 jaar oud en Sipora 72 jaar.¹²²

Elizabeth de Leeuw-Snoek en Caan van Necklaan 159b en 167a

Elizabeth Victorine Snoek, weduwe van Simeon de Leeuw sinds nieuwjaarsdag 1918, was eigenaresse van enkele Haagse en Rijswijkse panden. In Rijswijk ging het om ‘het dubbel portiekhuis met erf en tuin’ aan de Caan van Necklaan 159b en 167a.¹²³ De NGV nam het beheer van dat pand over op 24 augustus 1942. Dat was anderhalve maand nadat ze in haar woonplaats Den Haag zelf een einde aan haar leven had gemaakt.¹²⁴ Op 24 september gaf de NGV het beheer weer terug aan de erfgenamen omdat niet langer aan de voorwaarden werd voldaan om ze in beheer te houden. Waarschijnlijk had dat te maken met de constatering dat het familiefonds niet langer als een Joods fonds werd gezien omdat diverse familieleden niet als Jood werden beschouwd.¹²⁵ Juist dat was een voorwaarde om woningen in beheer te kunnen nemen. In 1938 had mevrouw De Leeuw-Snoek in haar testament bepaald dat haar vermogen in een familiefonds moest worden ondergebracht. Dat was het De Leeuw-Snoekfonds. Door de Duitsers werd die familiestichting in 1942 opgeheven en het vermogen ter waarde van 1,2 miljoen gulden werd overgemaakt op een rekening van een Joodse welzijnsorganisatie bij de ‘roofbank’ Lippmann-Rosenthal & Co.¹²⁶

121. GAR Archief 704, Inv.nr. 1588, Van Hellenberg Hubar aan het Kabinet van den Commissaris der provincie Zuid-Holland, 1 juni 1942 over verandering van de straatnaam Wilhelminalaan in Willem de Zwijgerlaan vanwege de verordening dat straten niet langer vernoemd mochten zijn naar nog levende leden van het Huis van Oranje-Nassau. Idem, Hellenberg Hubar aan de Inspecteur de Directe Belastingen, 22 mei 1942, over de naamswijziging van Julianastraat in Juliana van Stolbergstraat.

122. Haags gemeentearchief, Persoonskaarten Joodse gemeente Judith en Sipora Witstijn; NA, Archief 2.09.16.16, inv.nr. 1951288; joodsmonument.nl/nl/page/128498/judith-witstijn en joodsmonument.nl/nl/page/128497/sipora-witstijn.

123. Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 4194 nr 35 reeks RIJSWIJK.

124. <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/405220/elisabeth-victorine-snoek> - geraadpleegd op 27 augustus 2025.

125. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 22, nummer 1415; NA, Archief 2.08.68, Inv.nr. 1140, Lippmann, Rosenthal & Co aan Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, Abteilung Feindvermögen, 22 december 1942.

126. NA, Archief 2.08.68, Inv.nr. 1140, Dr. Rothe aan Schröder, Abteilung Vereinswesen, 1 september 1942; Idem, Reichskommissar für die Besetzten Niederländischen Gebiete aan Dr. Rothe, Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, 11 september 1942; idem, Lippmann & Rosenthal & Co. aan Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, Abteilung Feindvermögen, 22 december 1942.

Na de oorlog werd het fonds heropgericht. Zowel het geld als de panden aan de Caan van Necklaan kreeg de stichting weer in haar bezit. De stichting De Leeuw-Snoekfonds verkocht de panden in 1973.¹²⁷

Anthonie West en Kerklaan 122 en 124

De datum dat de Rijswijkse politie het woonhuis van weduwnaar Anthonie West en zijn twee dochters Bertha en Roosje verzegelde, was 6 november 1942. Dat was een week nadat de NGV het beheer over zijn panden aan de Kerklaan 122 en 124 had overgenomen en ruim een half jaar voordat in ieder geval Kerklaan 122 door het ANBO werd verkocht aan handelaar in schroot Hendrik Jan Otto Kielhorn.¹²⁸ Anthonie, Roosje, en Bertha werden in november 1942 alle drie vermoord in Auschwitz.¹²⁹

Frieda Aptroot-van Dam, Caan van Necklaan 100 tot en met 122

Een lange verkoopketen ontstond rond de woningen die eigendom waren van de Rotterdamse Frieda Aptroot-van Dam. Zij bezat vier panden met in totaal 12 woningen: Caan van Necklaan 100 tot en met 122. In 1942 nam de NGV het beheer van deze woningen over en werden die via het ANBO verkocht aan de Firma Aug. Knols uit Maastricht. Datzelfde jaar verkochten de vennoten Knols de appartementen aan Administratiekantoor O.O.M. in Den Haag, eigendom van de accountant Franciscus Evers en de assurandeurs Alphonsus Böcker, Nicolaas Grobben en Johannes Montijn en Leonard van Helden Tucker. Zij verkochten de woningen op hun beurt in 1944 aan professor dr. Johannes Marinus Geerts. Hij was sinds 1931 bijzonder hoogleraar in de cultuur van het suikerriet in Wageningen.¹³⁰ Geerts was lid van de NSB en redactielid van het tijdschrift *Rashygienische mededelingen. Orgaan van den dienst voor ras- en erfgezondheidszorg*. Dat was een tijdschrift waarin wetenschappelijke artikelen verschenen over de nationaalsocialistische erfelijkheidsleer.¹³¹ Professor Geerts bleef tot na de oorlog eigenaar van de panden aan de Caan van Necklaan.

De familie Cohen en Eiklaan 21 en Emmastraat 46

Het gebeurde vaker dat een woning werd doorverkocht. Dat is ook bekend uit eerdere studies. Het gebeurde ook dat hetzelfde Joods onroerend goed meerdere keren op een en dezelfde dag werd doorverkocht. Dat gebeurde ook met Rijswijkse woningen, zoals Eiklaan 21. Het woonhuis was eigendom van enkele familieleden Cohen. Op 15 oktober 1942 nam de NGV het beheer over van de huizen van de familie – naast Eiklaan 21 ook Emmastraat 46. Het huis aan de Emmalaan bleef tijdens de oorlog in het beheer van het ANBO, maar op 8 juli 1943 werd Eiklaan 21 via het ANBO verkocht aan Reinardus Verhoek, die dezelfde dag het huis verkocht aan de makelaars Hendrik Sweris en Frederik Jongbloed.

127. Kadaster gemeente Rijswijk, Leggerartikels 4840 en 12686; Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 4194 nr 35 reeks RIJSWIJK.

128. NA, Archief 2.09.16, Verkaufsbücher, Inv.nr. 536.4, laufnummer 4751.

129. Anthonie: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/128473/antonie-west>, Roosje: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/112084/roosje-west> en Bertha: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/112083/bertha-roosje-west> - geraadpleegd op 28 augustus 2025.

130. Schulte Nordholt, 410.

131. Snelders, 62, 70.

Nog weer diezelfde dag verkochten deze makelaars het huis aan de boekhouder Carel Adolf Hasenpflug.¹³² Hij zou het huis tot aan het einde van de oorlog in bezit houden en enkele jaren later alsnog kopen.

4.3 De rol van de gemeente Rijswijk

Had de gemeente Rijswijk dan helemaal niets te maken met het geroofde Joodse onroerend goed? Nee, niet als oorlogskoper, maar wel als bemiddelaar van te huren woningen. Dat zit als volgt: vanaf het begin van de oorlog ontving de gemeente geregeld noodkreten van mensen die huisvesting zochten in Rijswijk of omgeving. Men had gehoord van leegstaande woningen en vroeg dan aan de gemeente of die voor huisvesting kon zorgen. Burgemeester Van Hellenberg Hubar hield dergelijke verzoeken veelal af. Dat kwam vooral omdat het aantal leegstaande huurwoningen 'zeer gering' was, aldus de directeur Gemeentewerken in januari 1942 aan de burgemeester die hem om advies had gevraagd.¹³³ Daarna hield de burgemeester dat af omdat de verhuur van leegstaande woningen de verantwoordelijkheid was van de woningbureaus.¹³⁴

Nu was een van de woningbureaus de gemeentelijke Stichting Woningbeheer. In de jaarverslagen uit de oorlogsjaren staat echter niets vermeld over de uitgifte van huurhuizen die voorheen eigendom waren van Joden. Een verslag van de gemeente over het bestuur van Rijswijk van 1 april 1943 tot 1 juni 1944 rept met geen woord over Joodse inwoners. Het is een korte, zakelijke weergave van de gebeurtenissen. Interessant is wel dat er een 'Verordening op de aanmelding van woningen' wordt genoemd.¹³⁵ Die verordening betrof leegstaande woningen die geschikt zouden zijn voor evacués. Maar wie daar in zou mogen komen wonen, dat was niet aan de gemeente. Om te mogen verhuizen, moesten burgers toestemming vragen aan het Evacuatiebureau Zuid-Holland in Den Haag.¹³⁶ Welke criteria voor die toestemming golden, is verder niet van belang voor dit onderzoek. Evenals veel andere steden werd Rijswijk tijdens de oorlog overspoeld met evacués. Dat kwam onder meer door de bouw van de Atlantikwall, een Duitse verdedigingslinie waarvoor talloze woningen werden geruimd. Veel mensen moesten daarom hun woning in Den Haag gedwongen verlaten en de omliggende gemeenten werden geacht hen op te vangen.

Om de vraag naar woonruimte in goede banen te leiden, had de gemeente al voor de oorlog de taak gekregen de Rijswijkse huurhuizenmarkt te reguleren. Daarvoor werd het *Gemeentelijk Bureau voor Evacuatie-aangelegenheden Rijswijk Z.H.* opgericht.¹³⁷ Dit 'gemeentelijk evacuatiebureau' fungeerde als onderafdeling van het gemeentelijk evacuatiebureau van de gemeente Den Haag.¹³⁸

132. NA, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 55138, Notariële akte minnelijk rechtsherstel met de erven Cohen, z.d. [1948]; NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 26, nummer 2187, vermeld rechtsherstel in dj. 1949, dus in kalenderjaar 1948.

133. GAR 704, inv.nr. 494, Antwoord van Directeur gemeentewerken aan Van Hellenberg Hubar, 28 januari 1942.

134. GAR 704, inv.nr. 494, Aantekening op brief met verzoek tot bemiddeling, 22 september 1942.

135. GAR 704, Inv.nr. 2514, Eenige aantekeningen omtrent het bestuur der gemeente Rijswijk (Z-H) gedurende het tijdvak 1 april 1943 tot 1 juni 1944, 13 juli 1944.

136. GAR 704, inv.nr. 494, Gemeente Rijswijk aan Mevrouw A.C. Muller-Van Bommel, 27 november 1942.

137. GAR 704, Inv.nr. 2391, Toewijzingsformulier Dennelaan 29, 20 juni 1945.

138. GAR 704, Inv.nr. 2514, Eenige aantekeningen omtrent het bestuur der gemeente Rijswijk (Z-H) gedurende het tijdvak 1 april 1943 tot 1 juni 1944, 13 juli 1944.

Dat was op zijn beurt weer een van de vele bureaus die onder toezicht stond van het Bureau Afvoer Burgerbevolking, onderdeel van het departement van Binnenlandse Zaken.¹³⁹

Dit Gemeentelijke Bureau had tot taak de huurhuizen te verdelen en ook de huur van de bewoners te innen voor de eigenaren. Daarnaast moest de Afdeling Bouw- en Woningtoezicht letten op het onderhoud van de huurhuizen. Het huizenaanbod werd deels gevormd door de eigendommen van de vijf Rijswijkse woningbouwverenigingen. Dat waren de woningbouwverenigingen Arbeidersbelang, St. Bonifatius, Rijswijks belang, Volksbelang en de stichting Woningbeheer. Het resterende huurhuizenaanbod bestond uit woningen van particuliere eigenaren. Daaronder bevonden zich ook enkele Joodse woningen waarvan het beheer door de NGV was overgenomen en die daarna door Nobiscum en het ANBO werden verhuurd in plaats van verkocht. Wanneer ze een woning zelf in beheer hielden, bleven het ANBO en Nobiscum de huren innen; eerst van de voormalige Joodse eigenaren en daarna van de nieuwe bewoners. In het gemeentearchief bevindt zich een archief met *Formulieren voor te innen huishuur van in Rijswijk gevestigde evacués, 1942 december – 1945*. Het gaat om drie grote pakketten met honderden dossiers van huurders van Rijswijkse woningen. Op sommige formulieren van de woningen die verhuurd werden door dit *Gemeentelijk Bureau voor Evacuatie-aangelegenheden* en die betrekking hebben op panden die door het ANBO en Nobiscum werden aangeleverd, staat in grote, rode letters 'NSB' gekalkt. Dat zijn uiteraard 'aantekeningen' die na de oorlog werden toegevoegd, maar die maken wel direct duidelijk dat het hoogstwaarschijnlijk geroofde Joodse woningen betrof. Het waren tenslotte het ANBO en Nobiscum die veel Joodse woningen verhuurden. Bij nadere inspectie van de betreffende woningen blijkt dat ook het geval te zijn. Al ging het niet altijd om NSB'ers of aan de NSB verwante organisaties, maar bijvoorbeeld om de aan de NSDAP-gelieerde organisatie Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, een nationaal-socialistische organisatie voor sociale zekerheid.¹⁴⁰

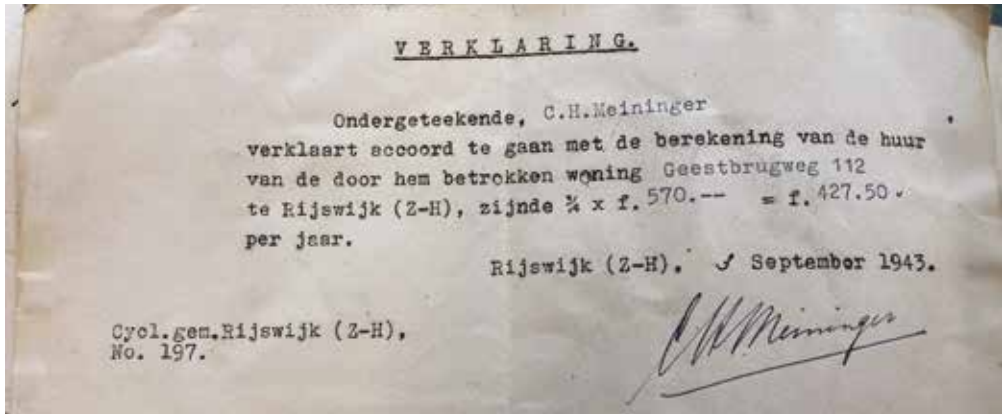
Twee voorbeelden: de NGV nam het beheer over van de woningen aan de Geestbrugweg 98 tot en met 128 van de Joodse Adèle de Jongh uit Den Haag. Het Haagse Administratiekantoor Nobiscum verkocht deze woningen niet, maar verhuurde ze. In 1943 was de huurder van Geestbrugweg 112 ene Cornelis Hendrik Meininger. Op 3 september 1943 tekende hij een verklaring bij de gemeente Rijswijk dat hij akkoord ging met een huur van 427,50 gulden per jaar.¹⁴¹ De huurder stond dus in contact met de gemeente, die optrad als bemiddelaar tussen huurder en woningeigenaar en zo de huurmarkt in Rijswijk in de hand kon houden. Een jaar later, vanaf 13 september 1944 om precies te zijn, werd Geestbrugweg 106, ook eigendom van mevrouw De Jongh, verhuurd aan mevrouw D. Tutein Nolthenius. Zij was een geëvacueerde dame die tot dan toe woonde aan de Vlietweg 2 in Rijswijk. In een ander document uit datzelfde archief schrijft Nobiscum aan de Rijswijkse ambtenaar Arntzenius dat de nieuwe huurder van Hoornbruglaan 46, J.M. Korsten, bij het administratiekantoor in beheer is.

139. L. de Jong, 6b, 774-779; NA, Archief 2.04.48.12, Inventaris van het archief van de Commissie Burgerbevolking en Bureau Afvoer Burgerbevolking, 1939-1946. Een van de zeven onderdelen van de dienst was afdeling Financiën en Personeel, verantwoordelijk voor de behandeling van de declaraties die gemeenten stuurden.

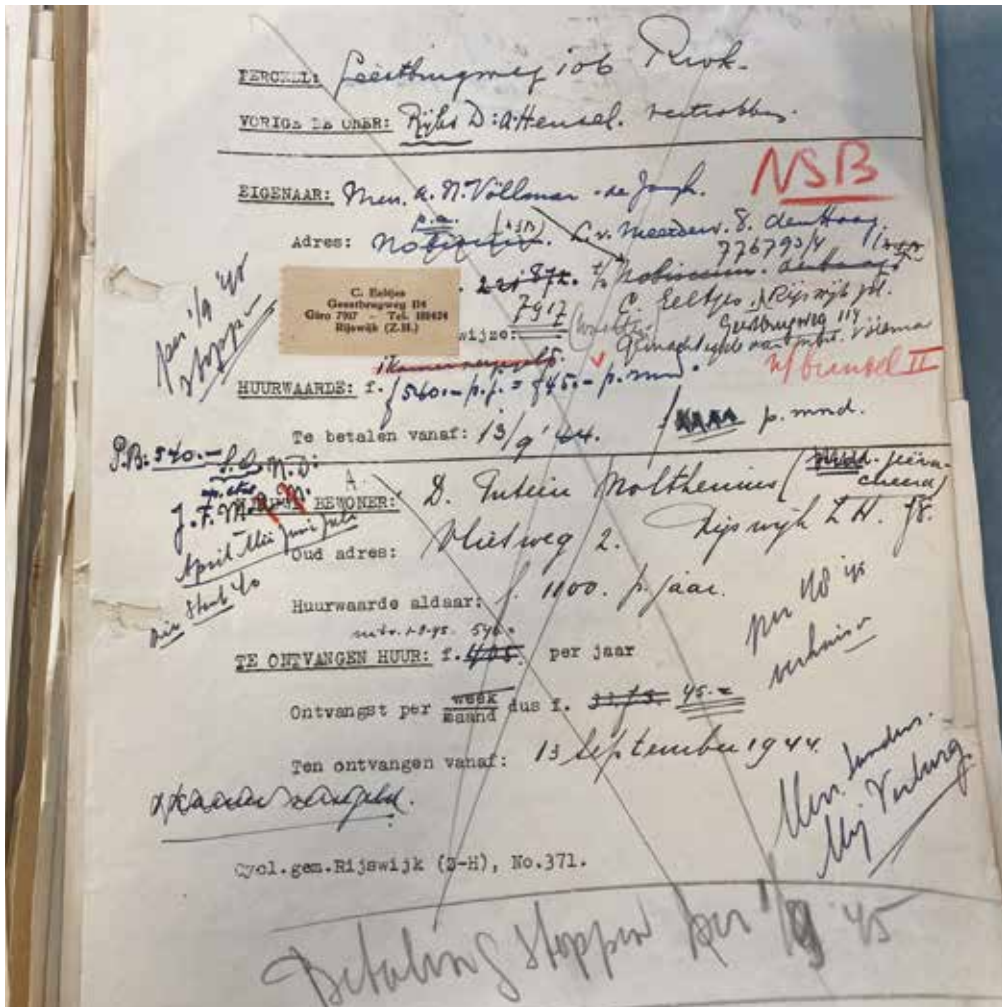
140. Von Benda-Beckmann, 193.

141. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2391, C. Meininger, 3 september 1943.

4 - De roof van Joodse onroerend goed

Verhuur van Geestbrugweg 112 door N.V. Nobiscum via de gemeente Rijswijk. De huurder stond in contact met de gemeente die de huur regelde voor de verhuurder.

Verhuur van Geestbrugweg 106 door N.V. Nobiscum via de gemeente Rijswijk. Na de oorlog werd er met rood potlood NSB bij geschreven omdat het om een woning ging die door het Administratiekantoor Nobiscum werd verhuurd.

Of de gemeente maar de 'remise' – de verschuldigde premie sinds 11 oktober 1943 – zou willen overmaken. 'Ten overvloede deelen wij U nog mede, dat de huurprijs f. 60.— per maand bedraagt.'¹⁴² Hoornbruglaan 46 werd dus ook verhuurd via het *Gemeentelijk Bureau voor Evacuatie-aangelegenheden*. De woning was eigendom van de Joodse Anne Khan-Wisbrun toen de NGV het beheer ervan op 29 oktober 1942 overnam. De NGV gaf het pand vervolgens in beheer bij Administratiekantoor Nobiscum dat het daarna verhuurde aan Korsten.¹⁴³ Nu gebeurde het wel dat, ondanks de woningnood, een huurhuis toch tijdelijk leeg stond omdat een bewoner naar elders verhuisde of verplicht werd om opnieuw te evacueren. Wie in Rijswijk mocht blijven, werd namelijk bepaald door de Commissie Burgerbevolking en Bureau Afvoer Burgerbevolking van de provincie Zuid-Holland. De leegstaande huizen werden daardoor niet altijd direct weer verhuurd. Dat leidde er soms toe dat woningeigenaars, zoals ook Nobiscum en het ANBO, tijdelijk geen huur ontvingen. Een mogelijke verklaring voor de tijdelijke leegstand kan zijn dat de Commissie die nieuwe huurders moest kiezen, daar enige tijd voor nodig had.

Voor die gemiste huurinkomsten konden de verhuurders een vergoeding aanvragen via het Rijswijkse bureau. De vergoeding die de gemeente uitbetaalde, minus de alsnog geïnde huren, mocht de gemeente Rijswijk declareren bij de afdeling Financiën en Personeel van het Bureau Afvoer Burgerbevolking van Binnenlandse Zaken. De maandelijkse declaraties werden door de Rijswijkse burgemeester getekend en naar Den Haag verzonden. In september 1943 bijvoorbeeld, declareerde burgemeester Westra een bedrag van 2600 gulden.¹⁴⁴ Onder die declaraties bevonden zich onder andere de uitgekeerde gelden voor het mislopen van een maand huur van het pand aan de Mauritslaan 52. Dat bedroeg 45 gulden. Het huis was die maand volgens de administratie van de gemeente Rijswijk eigendom van het ANBO. In de *Verkaufsbücher* staat echter vermeld dat dit pand werd verkocht aan de Haagse make-laar Hermanus Christiaan Wigt en dat de akte van levering passeerde op 9 september 1943. Niet via het ANBO, maar via Administratie-kantoor Nobiscum.¹⁴⁵ In ieder geval: dat viel juist in die maand. De gemeente Rijswijk had die transactie blijkbaar nog niet doorgekregen en verwerkt.

142. GAR, Archief 704, inv.nr. 2391, Nobiscum aan den Heer Arntzenius, Raadhuis, Rijswijk, 23 mei 1944.

143. Van rechtsherstel was na de oorlog geen sprake omdat Herman Khan namens zijn vrouw het woonhuis weer in bezit nam. In het NBI-dossier ligt een notitie: 'Kadastrale gegevens niet aanvragen. Khan neemt zaak zelf in beheer als eigenaar. Voor ons verder van geen belang.' NA, Archief 2.0.16.08, Inv.nr. 98576, Notie in potlood van ene 'S.', z.d. [1945].

144. GAR, Archief 704, inv.nr. 737, Waarnemend burgemeester Westra, Maandoverzicht gederfde huren september 1943.

145. NA, Archief 2.09.16, *Verkaufsbücher*, inv.nr. 536.9, Laufnummer 8139; GAR, Archief 704, inv.nr. 737, Staat van aan eigenaren van perceelen, welke door geëvacueerden zijn verlaten, uitbetaalde huurvergoedingen over de maand september 1943, Mauritslaan 52.

Samenvattend

Van al het geroofde Joodse onroerend goed dat in dit onderzoek is gevonden, geldt dat er geen enkele woning door de gemeente Rijswijk gekocht. Datzelfde geldt voor de geroofde landbouwgronden en Joodse bedrijven voor zover die achterhaald konden worden.

Wat wel gebeurde, is dat woningen door de gemeente Rijswijk vanaf december 1942 verhuurd werden aan evacués. Daaronder bevonden zich ook geroofde woningen van gedeporteerde Rijswijkse Joden. Dat was een praktijk die werd ingegeven door de hoge woningnood, zoals die in bijna heel Nederland bestond. Dat de gemeente Rijswijk daar een rol inspeelde, was het gevolg van landelijk beleid dat door het Bureau Afvoer Burgerbevolking centraal werd aangestuurd.

5. Rechtsherstel

Na de bevrijding, terwijl de bevrijdingsfeesten wekenlang doorgingen, keerden de eerste Joodse Rijswijkers terug naar huis.¹⁴⁶ Niet zelden vonden ze hun eigen woning bewoond door anderen, zowel huurhuizen als huizen die ze in eigendom hadden. Het duurde maanden tot jaren voordat ze hun eigen huizen weer terug kregen. Dat leidde tot grote ergernissen bij hen of, in geval ze waren vermoord, bij hun nabestaanden. Daar kwam nog eens bij dat ook de wijze waarop ze na hun terugkeer werden bejegend, Joodse Rijswijkers een levenslang trauma bezorgde.

Om met de aantallen overlevende Joodse Rijswijkers te beginnen: volgens het onderzoek van de Rijswijkse historische vereniging waren dat er 239 van de ruim vierhonderd, bijna tot iets meer dan de helft, afhankelijk van het aantal Joden dat men tot de Rijswijkse bevolking rekent. Vergeleken met andere plaatsen in Nederland is het aantal Rijswijkse Joden dat de oorlog overleefde hoog, want het gemiddelde aantal vermoorde Nederlandse Joden in de oorlog ligt rond de 73 procent. Hoe kon dat? Het voert te ver om dat te achterhalen in het kader van deze studie, maar een opvallende uitspraak lezen we wel in de vergadering van de Rijswijkse zuiveringscommissie. Waar het om opperwachtmeester Overweg ging, meende hoofdinspecteur Hensums: 'Dat het aantal weggevoerde Joden in deze gemeente zoo gering is geweest, een en ander tot groote ontstemming van den "Jodenkoning" Fischer, is voor een goed deel te danken aan de activiteit van den Heer Overweg, die het mogelijk maakte, dat vrijwel alle Joden vóór een razzia gewaarschuwd konden worden.'¹⁴⁷ Dat is wel heel positief geformuleerd, want uiteindelijk zijn er toch nog ruim tweehonderd Rijswijkse Joden vermoord. Hoeveel dat er precies zijn geweest, is onbekend omdat onduidelijk is welke Joden op het moment van hun wegvoering daadwerkelijk in het dorp woonden.

Hoe hebben ze hun thuiskomst in Rijswijk ervaren? Waren ze welkom? En hoe ging het met het rechtsherstel? Ging dat makkelijk of kostte het ook in Rijswijk veel moeite? En welke houding nam de gemeente Rijswijk bij dit alles aan? En ook: hoe was de houding van de Rijswijkse bevolking zowel tijdens als na de oorlog?

5.1 De houding van de Rijswijkers tijdens de oorlog

Om met dat laatste te beginnen: de houding van de burgers van Rijswijk. Daarvoor schetsen we in deze paragraaf eerst de situatie voor en tijdens de oorlog en in de volgende paragraaf de houding tegenover teruggekeerde Joodse Rijswijkers na de oorlog. Voor de Tweede Wereldoorlog was de Nederlandse Joodse gemeenschap sterk geassimileerd. De meeste Joden waren er op gericht zich te gedragen conform de Hollandsche middelmaat'.¹⁴⁸

146. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

147. GAR, Archief 767, inv.nr. 51, Verslag van de Zuiveringscommissie voor het politiekorps der gemeente Rijswijk (ZH), 24 mei 1945.

148. Geciteerd bij Wallet, 137.

Ze vielen zagezegd niet echt op en leefden hun leven te midden van de Rijswijkse burgers waarbij ze vooral onderling veel contacten hadden. Ook in de jaren 1940-1945 lijkt de houding van de Rijswijkers tegenover hun Joodse medeburgers niet heel betrokken te zijn geweest. In het archief van de werkgroep die het boek *Om nooit te vergeten* schreef liggen veel interviews met (oud-)Rijswijkers over hun oorlogservaringen. Een van de vragen die vaak gesteld werd door de interviewers was of de geïnterviewde ook Joodse Rijswijkers had gekend. Vaak was dat niet of nauwelijks het geval. Het lijkt erop dat het leven van de onderscheiden bevolkingsgroepen zich grotendeels naast elkaar heeft afgespeeld. Het kan zijn dat de verzuiling daarbij een rol heeft gespeeld. Dat verschijnsel hield in dat mensen uit bevolkingsgroepen met verschillende levensovertuigingen al voor de oorlog relatief weinig met elkaar omgingen.

Contacten tussen Joodse en niet-Joodse Rijswijkers werden tijdens de oorlog stap voor stap moeilijker werd gemaakt. Het werd Joden vanaf 1941 immers verboden in openbare ruimtes te verblijven en zelfs om met niet-Joden in contact te treden, herinnerde Ida Vos zich in 1989. De Joodse gemeenschap raakte daardoor steeds meer op zichzelf aangewezen. Maar toch: 'De Rijswijkers leefden alsof wij er niet waren', stelde Ida Vos achteraf. Er bestond volgens haar een sterk gevoel van verlatenheid; dat de Joden er niet meer bij mochten horen: 'Het is allemaal heel sluipend gegaan, maar de bordjes waren duidelijk te zien, de sterren waren duidelijk te zien.' Van de burens kon ze zich niet herinneren dat ze contact hadden of ook maar iets van hen hoorden. 'Ik kan me van de burens niet anders herinneren dan dat een buurjongen 's nachts te horen was door astma-aanvallen. Verder hoorden we niets van ze!'¹⁴⁹

Er ontstond gaandeweg een 'heel merkwaardige sfeer', herinnerde Ida zich in 1989. 'Niemand zei wat, niemand toonde medeleven. Dat maakt het isolement ontzettend groot. Rijswijkers toonden niet veel medeleven, hielpen nauwelijks, althans niet ons gezin.' Wel zag ze iemand huilen toen ze met haar ouders naar het politiebureau liep waar ze werden verwacht. Dat heeft haar later toch 'goed' gedaan, om het zo te zeggen. 'We leefden zo geïsoleerd. We gingen vlug naar en van school of naar een winkel: je wist niet veel meer over de Rijswijkse bevolking. Onze burens deden ook niets voor ons, echt niets. Die waren daar: zij leefden en wij woonden, dat is het verschil.'¹⁵⁰

Wrang is bijvoorbeeld het lot van Simon Moses die aan de Vondellaan 37 woonde. Hij kon wel onderduiken bij vrienden in Rijswijk. Op een avond hoorde hij daar dat er op het raam werd gebonsd en hij raakte in paniek. Hij vluchtte naar de tuin van de burens. Die schakelden vervolgens de politie in omdat ze vermoedden dat er inbrekers waren. De politie kwam en arresteerde Moses.¹⁵¹ Hij werd vermoord in Auschwitz op 19 november 1943. Zijn vrouw en kinderen overleefden de oorlog door onderduik.¹⁵²

149. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

150. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

151. GAR, Archief 793, Inv.nr. 1, Interview met Bram Barendrecht, zijn vrouw Jane van Elzelingen en Gré Buskens-Dijkgraaf, 20 maart 1989; Idem, interview met Gré Buskens-Dijkgraaf, 2 november 1989.

152. Interview met Louis Moses, zoon uit Simon Moses' eerste huwelijk, z.d. z.p. op: vrijheid.scouting.nl/scouting-in-de-oorlog/database/joodse-scouts/3137-joodse-scouts-louis-moses/file

Glashelder over de houding van de Rijswijkers was de Nederlands-hervormde predikant dr. Johannes Marten van Veen. Bij zijn komst naar Rijswijk in 1941 constateerde hij dat er van (geestelijk) verzet van zijn Rijswijkse gemeenteleden weinig te verwachten viel. Hulp aan Joodse onderduikers was ook maar aan weinigen besteed, stelde hij na de oorlog.¹⁵³

Inboedels van Joodse huizen

Wanneer Joodse bewoners eenmaal uit hun huis vertrokken waren, resteerde hun huisraad. Het gebeurde dat Rijswijkers misbruik maakten van die situatie. Uit veel leegstaande huizen van Rijswijkse Joden werd gestolen, wist Ida Vos in 1989 te vertellen. ‘Op dat moment was het niet belangrijk. Je leven was belangrijker. Maar het is toch naderhand gebeurd dat mijn ouders terugkwamen en in Rijswijkse huizen hun spullen zagen staan.’¹⁵⁴ Ook vertelde ze dat ze na de oorlog man ontmoette die in de oorlog als kleine jongen in hun huis aan de Broekslootkade was komen wonen, maar het hele huis leeg had aangetroffen.¹⁵⁵

Hetzelfde gebeurde met de inboedel van Oranjelaan 49, eigendom van Josephine Mesritz-Van Rees. Na de oorlog bleek dat het hele huis was leeggehaald. Alleen enkele sieraden en 2.000 gulden aan contanten werden teruggevonden omdat het echtpaar Mesritz die spullen bij een kennis in Den Haag in bewaring hadden gegeven. De beheerder van hun nalatenschap schreef in april 1947: ‘Van omwonenden vernam ik bij een onderzoek ter plaatse eenige adressen van vrienden en kennissen van den Heer en Mevrouw Mesritz-van Rees, o.a. den Heer C.E. Ketting te Rijswijk, die mij diverse inlichtingen verschafte, naar aanleiding waarvan ik een vordering tot schadevergoeding van het totaal verdwenen huisraad heb kunnen indienen.’¹⁵⁶

Bakkersknecht A. Bogeman vertelde ver na de oorlog dat hij aan een Joodse familie die aan de Kastanjelaan woonde vroeg of hij wat pannen voor zijn moeder mocht kopen toen hij hoorde dat ze weg zouden gaan. De Joodse man – het zal Dinant Frankenhuis zijn geweest volgens het register van de Israëlitische gemeente in Den Haag – antwoordde hem dat hij ze de volgende morgen wel mocht gaan halen. Dan waren ze toch weg. Bogeman durfde het niet, maar haalde later wel een stofzuiger, kaarsen en handdoeken weg uit een huis aan de Jozef Israëllaan waar de Duitsers beslag op hadden gelegd.¹⁵⁷

Ook de dames Witstijn aan de Julianastraat 13 gaven goederen in bewaring. Ze gaven de vader van Martinus Fagel, die pedicure was, hun oude radio en prachtige linnen lakens en wat geld in bewaring.¹⁵⁸ Opgehaald hebben ze de spullen nooit, want beide dames keerden na de oorlog niet terug uit het concentratiekamp.

153. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met dr. J.M. van Veen, transcriptie interview IKON-radio, 5 mei 1985; Idem, Verslag gesprek met ds. Van Veen, z.d., z.p.

154. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

155. Havermans, 19.

156. NA, Archief 2.09.16.10, Inv.nr. 4716, J.R. den Hartog aan NBI, afdeling 's-Gravenhage, 28 april 1947.

157. GAR, Archief 793, Inv.nr. 1, Interview met A. Bogeman, z.d., Rijswijk.

158. GAR, Archief 793, Inv.nr. 2, Interview met Martinus Gerardus Fagel, 15 juni 1989.

Verder vervulde de Rijswijkse notaris Jacobus Henricus Johannes Vink een belangrijke rol. Van diverse Joodse Rijswijkers kreeg hij voor hun vertrek eigendommen in bewaring.¹⁵⁹ Het echtpaar Simon en Lea de Jong deponeerde bij hem bijvoorbeeld afschriften van testamenten en zeven notariële verklaringen van 'bescheiden die destijds voor genoemde de Jong ingeleverd werden bij Lippmann, Rosenthal & Co'. Dat was de Duitse 'roofbank' Lippmann-Rosenthal, de LiRo, in Amsterdam. Daarnaast had De Jong aan een kennis in Rijswijk waardevolle spullen in bewaring gegeven waaronder zilveren huisraad en bewijzen van aandelen in diverse bedrijven. Na de oorlog werden al deze zaken teruggegeven aan de bewindvoerder van De Jong, want Simon en zijn vrouw waren vermoord.¹⁶⁰

Ook familie van Max Logcher ontvingen haar huisraad terug. Voordat hun woonhuis verzegeld werd, had de familie veel goederen in bewaring gegeven bij Reinder Jan Martini, directeur van het Gemeentelijk Gas en Elektriciteitsbedrijf in Rijswijk. Ook een mevrouw die NSB-lid was hielp hen daarbij. Dat gebeurde volgens Max met toestemming van Rijswijkse politie.¹⁶¹

Het echtpaar Max en Petronella Weinberg van de parfumeriewinkel in de Willemstraat kreeg financiële steun van burgemeester Van Hellenberg Hubar.¹⁶² Zo is op bescheiden schaal toch ook steun geweest van de Rijswijkse bevolking, al was het maar van een minderheid. Dat een minderheid zich daadwerkelijk inzette voor Joden, komt overeen met dat uit veel andere Nederlandse plaatsen. Het is dan ook niet vreemd dat veel Joodse Rijswijkers zich tijdens de oorlog aan hun lot overgelaten hebben gevoeld. Het is een ervaring die Joden in heel Nederland hadden, blijkt uit de diverse onderzoeken die Nederlandse gemeenten hebben laten uitvoeren naar de omgang met Joodse burgers tijdens en na de oorlog. Bekend is ook dat er diverse Joden een onderduikadres vonden in Rijswijk. Helaas zijn er ook van verraden en alsnog gedeporteerd, inclusief de families die hen hielpen, zoals de onderwijzeres Marie Smits.¹⁶³

5.2 De thuiskomst van de Joden

Van de ruim vijfhonderd Joden die in Rijswijk hebben gewoond, werd iets meer dan de helft tijdens de oorlog vermoord. Het welkom na de oorlog dat de rest ten deel viel, voelde koud aan. Dat blijkt uit het beperkte aantal beschikbare bronnen over hoe Joodse Rijswijkers hun thuiskomst hebben ervaren. Een terechte vraag is of, vanwege het kleine aantal getuigenissen, dan wel iets betrouwbaars valt te zeggen over dit onderwerp. Toch wel, want het beeld dát eruit naar voren komt, is vergelijkbaar met dat in de rest van Nederland. En dat beeld is dat er weinig aandacht en interesse bestond in de ervaringen van Joodse overlevenden. 'Ik kan me niet herinneren dat iemand heeft gezegd: "Hoi, daar zijn jullie weer". Enige warmte kan ik me niet herinneren', vertelde Ida Vos in 1989. 'Ik herinner me dat er nog ergens in een Rijswijks huis spullen van ons stonden.

159. NA, Archief 2.09.16.02, Inv.nr. 31475, NBI aan M. Bamberg, 26 oktober 1948.

160. NA, 2.09.16.02, Inv.nr. 4701, ten name van Born, G.T.H. van den (S. de Jong), PD2 247, Verslag over de toestand van het vermogen van de afwezigen Simon de Jong en Lea de Jong-Bromet, 30 oktober 1947.

161. GAR, Archief 793, Inv.nr. 4, Interview met M. Logcher, 27 juni 1989.

162. *Om nooit te vergeten*, 78.

163. *Om nooit te vergeten*, 74-77.

Die mensen waren al niet blij dat we terugkwamen.¹⁶⁴ De problemen begonnen bij de familie Gudema al toen bleek dat hun eigen huis door andere mensen werd bewoond. Na een tijdelijk verblijf bij de Joodse familie Lezer aan de Penninglaan 52 kregen ze in september het leegstaande huis aan de Haagweg 140 toegewezen, eigendom van de vermoorde David Garnade en Elizabeth van Praagh.

De ervaringen van Ida Vos-Gudema in Rijswijk waren dus niet bepaald positief. Het leek wel alsof mensen niet blij waren dat ze nog leefden. Pas veel later begon ze daarover te schrijven.¹⁶⁵ Het was een houding die in heel Nederland voorkwam: door het hele land, ook Rijswijkers, vroegen mensen er niet naar hoe het de Joden die terugkwamen vergaan was. Ze hadden genoeg aan hun eigen sores. 'Het moest allemaal zo snel mogelijk weer gewoon worden en het liefst vergeten.'¹⁶⁶ Wie wel wilden luisteren waren het hoofd van de ULO en zijn vrouw, Hendrik Willem Visser – een vooraanstaande verzetsstrijder en lid van de zuiveringscommissie voor het Rijswijkse politiekorps – en Johanna Wilhelmina Broesterhuizen.

Daarbij kwam dat het huizenkort gigantisch was. Veel Rijswijkers die terugkeerden, kwamen op een wachtlijst te staan bij het Gemeentelijk Huisvestingskantoor aan de Frederik Hendrikstraat. Dat waren niet alleen Joden, maar ook verzetsmensen en families die in de oorlogsjaren door de Duitsers geëvacueerd waren. Ook zij konden vaak niet terecht in hun vroegere woning omdat er andere mensen in woonden.¹⁶⁷ Tot in de gemeenteraad werden vragen gesteld over huizen die langere tijd leeg stonden, want dat kon toch niet 'bij den huidige huizen nood'. Eindeloze discussies werden gevoerd over de woningnood en over de rol van het Huisvestingskantoor dat met vier ambtenaren een tekort aan mankracht bleek te hebben.¹⁶⁸

Dat de woningnood groot was, tonen de cijfers: in januari 1949 woonden maar liefst twaalfhonderd gezinnen in bij een andere familie, oftewel 2400 'samenwoning' en dat betrof '39 procent van onze gezinnen'. Vordering van de gedeelde woning was soms nodig. 'Gelukkig slechts enkele malen' was daarbij de inzet van politie nodig geweest om de vereiste woningdeling door te voeren.¹⁶⁹ Wie in welke woning mocht komen te wonen, was direct na de bevrijding overigens niet in alle gevallen aan de gemeente Rijswijk.

De toewijzing van leegstaande huizen van NSB'ers, Rijksduitsers – de bewoners van het Duitse Rijk tot 1945 – en anderen die verdacht werden van Duitse sympathieën, lag tot maart 1946 in handen van het Militair Gezag.¹⁷⁰ Over andere leegstaande huizen had de gemeente wel zeggenschap.

164. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

165. Havermans, 6,40-42, 46; <https://psychotraumanet.org/nl/ik-heb-mijn-woorden-uit-de-klei-getrokken-gesprek-met-de-schrijfster-ida-vos>.

166. GAR, Archief 793, Inv.nr. 5, Interview met Ida Vos, 7 juni 1989.

167. *Om nooit te vergeten*, 168.

168. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2500, Notulen gemeenteraad Rijswijk, 14 maart, 10 mei en 18 juli 1947; Idem, *Rapport van het onderzoek der gemeentebegroting voor 1947 in de afdeelingen van den raad met het antwoord van Burgemeester en Wethouders*, 20, dd. 28 maart 1947.

169. GAR, Archief 767, Inv.nr. 1961, Notulen gemeenteraad Rijswijk, 10 februari 1949.

170. GAR, Archief 704, inv.nr. 737, G. Woltman, plaatselijke commandant Binnenlandse Strijdkrachten, aan Burgemeester van Rijswijk, 26 mei 1945.

Op 7 november 1945 bepaalde een verordening van de gemeente Rijswijk dat alle leegkomende huizen die te huur kwamen, door de verhuurders moesten worden aangemeld bij de gemeente.¹⁷¹ Daarmee kon de gemeente de huursector beter beheren.

5.3 Rechtsherstel

Ondertussen werden duizenden Joodse Nederlanders na de oorlog als ‘afwezig’ geregistreerd. Dat vooroorlogse rechten, dus de situatie van 9 mei 1940, hersteld moesten worden, lijkt een uitgemaakte zaak. In de praktijk verliep dat na de bevrijding echter niet altijd even makkelijk. Want hoe zat het met de hypotheek die waren afgelost en overgesloten en hoe moesten kosten verrekend worden die aan het verbeteren van onroerend goed waren besteed? Uit veel ander onderzoek is bekend dat het inderdaad niet zo makkelijk ging en dat er fouten zijn gemaakt. Dat had onder meer te maken met de mogelijkheid voor oorlogskopers om ‘in der minne’ te schikken zonder dat ze straf kregen opgelegd, zoals Van Meurs en Oprel dat in hun samenvattend overzicht schrijven.¹⁷²

Daarnaast vonden sommige Joodse eigenaren zich in zulke penibele omstandigheden dat ze zich soms min of meer gedwongen konden voelen akkoord te gaan met een minnelijke schikking die niet altijd rechtvaardig aanvoelde.¹⁷³ Of ze waren zo klaar met de hele gang van zaken dat ze bezwaar aantekenden of uiteindelijk met minder genoegen namen. Zie voor Rijswijkse voorbeeld de cases van De Casseres en Goudsmid in Bijlage 2. Ook veel Joodse eigenaren van Rijswijkse woningen waren gedood. De vraag is of en hoe het rechtsherstel van het Rijswijkse onroerend goed heeft plaatsgevonden. Uit Bijlage 1 blijkt dat bij de Joodse panden die zijn gevonden en waarbij rechtsherstel nodig was, dat inderdaad heeft plaatsgevonden. Het betreft 74 van de 115 Joodse Rijswijkse woningen. Niet voor alle woningen was dat echter vereist. De NGV verkocht namelijk lang niet alle woningen nadat ze die in beheer had genomen. Dat gold in Rijswijk voor 41 woningen.

Het herstel van de Nederlandse rechtsstaat was voorbereid door de Nederlandse Regering in ballingschap. Onderdeel daarvan was het Besluit herstel rechtsverkeer, in de archieven aangeduid als E 100. Ook deze aanduiding is in veel documenten te vinden wanneer er een aantekening over rechtsherstel staat in bijvoorbeeld de kadastrale leggers. Om het recht te herstellen, in dit geval toegespitst op het herstel van eigendomsverhoudingen rond landbouwgronden, bedrijven en vooral onroerend goed, werd de Raad voor het Rechtsherstel opgericht. Deze Raad had het recht om transacties die tijdens de oorlog hadden plaatsgevonden nietig te verklaren. Via het Besluit E 100 kreeg de Raad voor het Rechtsherstel volgens de historicus Aalders een ‘ongekend grote vrijheid’ bij het nemen van beslissingen.¹⁷⁴ Om wat voor beslissingen ging het dan? Te denken valt aan het terugdraaien van de in aktes en in het kadaster vastgelegde transacties van de NGV en vervolgens de verkoop van Joodse woningen door Nobiscum en het ANBO.

171. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2035, Verordening op de aanmelding van woningen in de gemeente Rijswijk (Z.H.).

172. Van der Vlis en Van der Wiel, 4 n4; Van Meurs en Oprel, 43.

173. Meijer, 167-168.

174. Aalders, *Berooid*, 44-45.

Enkele instellingen van deze landelijk opererende Raad voor het Rechtsherstel werden na de oorlog gevestigd in Rijswijk. Zo maakte de Staat der Nederlanden via de Afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel gebruik van Regentesselaan 7, Haagweg 155 en Oranjelaan 49. Alle drie de huizen waren in de oorlog geroofd van Joodse Rijswijkers. Zie hierover uitgebreider de eerste casus in Bijlage 2. Vaak werden notarissen aangesteld als beheerder van de eigendommen van 'afwezigen'. Ook hierin vervulde de Rijswijkse notaris Vink een rol. In 1945 werd hij aangesteld als beheerder van het vermogen van Eliazar van der Kloot. In 1949 vond onder zijn leiding rechtsherstel plaats.¹⁷⁵ Daarnaast trad notaris Vink op als bemiddelaar bij rechtsherstel en het opmaken van aktes rond geroofd onroerend goed. Dat blijkt uit een overzicht van dossiers van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen.¹⁷⁶ Wanneer het Nederlands Beheers Instituut dat goedkeurde, kon het beheer worden overgeheveld naar familieleden die de oorlog overleefd hadden. Zo nam Moses Schönbach, schoonzoon van David en Elisabeth Garnade-Van Praagh, de zaken van zijn schoonouders waar.¹⁷⁷

Rechtsherstel bij verkoop van woningen

Rechtsherstel was alleen nodig en werd alleen toegepast wanneer een woning in de oorlog was verkocht. Omdat in andere onderzoeken niet specifiek op dit detail is ingegaan, volgt hieronder een iets uitgebreidere weergave van dit aspect van het rechtsherstel. Dat gebeurt aan de hand van enkele voorbeelden.

Hieronder zijn documenten afgebeeld die betrekking hebben op de roof van het huis van Jacques Slicher Cohen, eigenaar van Vondellaan 14. Allereerst verzocht de NGV schriftelijk om registratie in het kadaster van het in beheer nemen van het huis. Dat gebeurde op 11 maart 1942. Het Kadaster noteerde vervolgens, met enige dagen vertraging zoals gebruikelijk, de overname van het beheer in de kadastrale leggers. In dit geval was dat 14 maart 1942. Die datum vinden we inderdaad terug in de kadastrale legger van de gemeente Rijswijk.¹⁷⁸ Overigens noemde de NGV het 'in beheer nemen', maar in de praktijk kwam het dus neer op confiscatie van de woning. Wanneer de woning vervolgens werd verkocht via een van de Verwalters, in Rijswijk meestal Administratiekantoor Nobiscum of het ANBO, dan verzocht de NGV om de vermelding in het kadaster weer door te halen. Ook dat verzoek zien we op het document hieronder. Door de verkoop van het huis kwam er officieel een nieuwe eigenaar. Met die eigenaar moesten erfgenamen of de overlevende woningeigenaar het rechtsherstel regelen. Dat is in het geval van Jacques Slicher Cohen ook gebeurd.

175. Kadaster gemeente Rijswijk, Leggerartikel 4393; NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 27, nr. 2364, 2364a en 2365.

176. NA, Archief 2.09.48, Inv.nr. 781; Archief S. Goudsmid, Bewijs van eigendom voor S. Goudsmid, notariële akte, 21 november 1950.

177. NA, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847, M. Schönbach aan het NBI, 25 september 1945.

178. Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikel 5782.

14 MAART 1942 Reesthuk 43/140 4/1949 858

Niederländische Grundstücksverwaltung

Den Haag, 11.3.42.
Juliana van Stolberglaan 10
Fernruf: 772062/83.

EINSCHREIBEN

An das
Kantoor van de hypotheeken en het
kadaster

Aktenzeichen G.Nr. 902/1
Bei jeder Zuschrift ist das Aktenzeichen
unbedingt anzuführen!

5702

Kantoor van de hypotheeken en het
Betr. Grundstück: Vondellaan 14 Rijswijk Den Haag
Katastergemeinde: Rijswijk A 3036
Eigentümer: J.B. Cohen, Vondellaan 14, Rijswijk

Auf Grund des § 7 der Verordnung Nr. 154/41 des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete vom 11.8.1941 haben wir das obenbezeichnete Grundstück in Verwaltung genommen.
Wir bitten gemäß § 9 dieser Verordnung um gebührenfreie Eintragung eines entsprechenden Vermerkes im Kataster.

Katastergemeinde: Rijswijk
Eigentümer: J.B. Cohen, Vondellaan 14, Rijswijk

Niederländische
Grundstücksverwaltung
i.V.

Auf unsere Veranlassung hin wurde die Verwaltung des obigen Grundstückes durch die Niederländische Grundstücksverwaltung Den Haag, eingetragen.

A-2000-II-45-K.1084

6044

An das Den Haag, den 31.7.42..

Kantoor van de hypotheeken en het
kadaster

Den Haag.....

Aktenzeichen G.Nr. 902/1..V 396

Betrifft: Grundstück: Vondellaan 14, Rijswijk.....
Katastergemeinde: Rijswijk A 3036.....
Eigentümer: J.B. Cohen, Vondellaan 14, Rijswijk...

Auf unsere Veranlassung hin wurde die Verwaltung des obigen Grundstückes durch die Niederländische Grundstücksverwaltung Den Haag, eingetragen.

Das Grundstück ist inzwischen verkauft worden; der Verwaltungsvermerk ist zu löschen. Wir nehmen Gebührenbefreiung in Anspruch und bitten Sie, den Vollzug der Löschung auf der beiliegenden Zweitschrift dieses Briefes zu bestätigen.

1 Anlage.

Niederländische
Grundstücksverwaltung
i.V.

~~Botschafter~~
Holmann

Twee documenten van de NGV over Vondellaan 14, eigendom van Jacques Slicher Cohen.

Geen rechtsherstel nodig bij verhuur door beheerders

Heel anders verliep het rechtsherstel na de oorlog wanneer een huis niet verkocht, maar verhuurd werd door een Verwalter als Nobiscum of het ANBO. Die behield dan zelf in naam van de NGV het beheer over een woning. In dat geval kreeg de woning geen nieuwe eigenaar, ook al deden de beheerders en de betrokken notarissen bij de verkoopdat wel als zodanig voorkomen. Dat blijkt uit een proces-verbaal dat in 1947 werd opgemaakt in een zaak tegen Albertus Honigvoort, een andere oorlogskoper van Rijswijkse woningen. In zijn CABR-dossier staat namelijk: 'Al deze perceelen zijn voormalig Joodsch eigendom, hetgeen aan verdachte A. Honigvoort ongetwijfeld bekend moet zijn geweest op het moment van den aankoop, daar genoemde perceelen blijkens de koopacte, als eigendom van de Nederlandsche Grundstückverwaltung werden aangemerkt.'¹⁷⁹

Bijzonder in deze zaak is dat de woningen als eigendom van de NGV werden gezien. Dat terwijl in formele zin een woning die de NGV in beheer nam eigendom bleef van de weggevoerde of ondergedoken Joodse eigenaar. Tenminste, zolang het pand niet daadwerkelijk in eigendom werd overgedragen aan een oorlogskoper. Was dat wel het geval, dan werd er een akte van levering opgesteld door een notaris. Werde het huis niet verkocht door de Verwalter die het huis namens de NGV beheerde, dan kwam de huur die de Verwalters inde, deels terecht op een rekening die op naam van de Joodse woningeigenaar was aangemaakt bij de bank Lippmann-Rosenthal. Een voorbeeld is het huis Haagweg 192, eigendom van de Haagse bankier Henri Edersheim. Na de oorlog werd zijn broer aangesteld als bewindvoerder voor zijn afwezige en, naar later bleek, vermoorde broer.¹⁸⁰

In het kadaster en in het document van de NGV dat op de volgende pagina staat afgebeeld, bleef het pand op naam van Henri Edersheim staan nadat de NGV het beheer ervan overnam. 'Eigentümer: Henri Edersheim', staat daar vermeld. Dus: 'Eigenaar: Henri Edersheim'. Het huis werd niet verkocht en er is dan ook geen akte van rechtsherstel van gevonden. Zoals te zien is, maakt ook de kennisgeving van het NBI na de oorlog geen melding van rechtsherstel, terwijl dat hierboven wel het geval is waar dat het huis van Cohen betreft. In het NBI-dossier van Henri Edersheim wordt dan ook gesproken van een 'overdracht' en niet van rechtsherstel. Het resultaat is overigens min of meer hetzelfde: de feitelijke zeggenschap over het huis ging terug naar de erfgenamen van de rechtmatige eigenaar of naar de eigenaar zelf. In dit geval betrof dat de broer van Henri Edersheim, mr. Karel Jozef Edersheim uit Amsterdam.¹⁸¹

179. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 109326, dossiernummer 8340/46, Proces-verbaal, 5 maart 1947.

180. NA, Archief 2.09.16.04, Inv.nr. 4696, NBI, afdeling liquidatie, Toelichting rapport bij beginverslag per 29 oktober 1945, Jaarverslag over 1946 en 1947, eindverslag per 5 april 1948, 13 oktober 1948; <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/140575/henri-edersheim>.

181. NA, Archief 2.09.16.04, Inv.nr. 4696, NBI, afdeling liquidatie, Toelichting rapport bij beginverslag per 29 oktober 1945, Jaarverslag over 1946 en 1947, eindverslag per 5 april 1948, 13 oktober 1948.

2 NOV. 1942

4.9.43 Verkoop 18/4

Niederländische Grundstücksverwaltung Den Haag, 29.10.42 2567

Jullana van Stolberglaan 10
Fernruf: 772062/63. D.

EINSCHREIBEN

Aktenzeichen G Nr. 3975/1
Bei jeder Zuschrift ist das Aktenzeichen unbedingt anzuführen!

46253

Betr. Grundstück: Haagweg 192, Rijswijk
Katastergemeinde: Rijswijk D. 4169 4013
Eigentümer: Henri Edersheim, v. Neckstraat 27, den Haag

den Haag

An das
Kantoor van de hypotheeken en het
kadaster

Auf Grund des § 7 der Verordnung Nr. 154/41 des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete vom 11.8.1941 haben wir das obenbezeichnete Grundstück in Verwaltung genommen.
Wir bitten gemäß § 9 dieser Verordnung um gebührenfreie Eintragung eines entsprechenden Vermerkes im Kataster.

Niederländische
Grundstücksverwaltung
IV.

Schmidt

Ook in de situatie van weduwe Naatje Huisman-Bobbe lijkt dat zo te zijn gegaan. De NGV nam het beheer van haar panden aan de Regentesselaan 50 en 52 over op 17 oktober 1942. Zijzelf overleed in Brussel op 23 maart 1943. De door het NBI aangestelde bewindvoerders werden dan ook weer snel bedankt voor hun diensten. De twee dochters van Naatje Huisman stelden dat ze op dat moment al rechtmatig eigenaar waren van de woningen en dat er van bewindvoering van de panden geen sprake was. Ook hier lijkt geen sprake te zijn geweest van een rechtsherstelprocedure.¹⁸²

Helemaal duidelijk wordt het in de zaken van Eliazar van der Kloot en van de weduwe Bertha Roos-Schöneberg. Zoals hiernaast bleek, was Van der Kloot eigenaar van de woningen Mauritslaan 29, 31, 33 en 35. De woningen op de nummers 29 en 31 werden verkocht, de andere twee niet. Het gevolg was dat alleen voor de twee verkochte woningen rechtsherstel hoefde te worden aangevraagd. In het eindrapport uit 1949 schreef een rapporteur namens het NBI over het pand Mauritslaan 33/35 dat dit Van der Kloots eigendom was met een huurwaarde van 978 gulden per jaar. Maar over het andere pand schrijft de rapporteur: 'Pand Mauritslaan 29/31 Rijswijk, welk pand onrechtmatig is verkocht en waarvoor rechtsherstel is aangevraagd.'¹⁸³ Notaris Vink schrijft op 9 december 1948 dat Van der Kloot eigenaar is van 33/35. Even verderop volgt: 'Voorts heeft vroeger aan de heer Van der Kloot toebehoord Mauritslaan 29/31 te Rijswijk Z.H., dat op 28 juni 1944 door de N.G.V. is verkocht aan de heer C.H.J. Visser te Delft voor f 9.250.--, waarvoor rechtsherstel is aangevraagd.'¹⁸⁴

182. NA, Archief 2.09.16.06, Inv.nr. 94634, NBI aan de Erven Huisman, 14 januari 1947; Idem, Roza Huisman aan NBI, Den Haag, 19 juni 1947; Idem, NBI, Rapport Afdeling Controle, 4 juli 1947.

183. NA, Archief 2.09.16.02, Inv.nr. 4724, NBI Den Haag, afdeling Liquidatie, 'Toelichtend rapport bij beginverslag per 27 september '45, Jaarverslag over 1946 en 1947 tevens eindverslag per 27 december 1948, 10 januari 1949.

184. NA, Archief 2.09.16.02, Inv.nr. 4724, Kloot, E. van der, J.H.J. Vink, Opstelling vermogen Van der Kloot, 9 december 1948.

Bertha Schöneberg was sinds 1938 weduwe van Caspar Roos. Sindsdien was ze eigenaar van twee panden in Rijswijk, Waldeck Pyrmontlaan 8 en Oranjelaan 17. Van beide woningen nam de NGV het beheer over op 20 juli 1942. Mevrouw Roos-Schöneberg was eerder dat jaar overleden in haar woonplaats Arnhem. Het huis aan de Waldeck Pyrmontlaan verkocht de NGV via het ANBO op 31 maart 1944 aan de kantoorbediende Ernst Nagtegaal uit Voorburg. Minnelijk rechtsherstel tussen Nagtegaal en de erven van Bertha Roos-Schöneberg vond plaats op 23 december 1949. Nagtegaal woonde toen nog steeds in het huis aan de Waldeck Pyrmontlaan. Op 15 september 1951 kocht hij het huis alsnog, maar nu rechtmatig, van de erfgenamen.

In dezelfde notariële akte staat over Oranjelaan 17 dat die woning nooit verkocht is geweest, maar 'steeds het eigendom gebleven van de erven en rechtverkrijgenden van Mevrouw Bertha Roos-Schöneberg'.¹⁸⁵ Rechtsherstel, al dan niet via een minnelijke schikking, was volgens deze akte alleen nodig voor het huis aan de Waldeck Pyrmontlaan en niet voor het tweede, dat aan de Oranjelaan. Die mededeling komt overeen met de gegevens uit het NGV-archief. Op de notitie die de NGV ter kennisgeving aan het kadaster stuurde over de huizen, staat alleen bij Waldeck Pyrmontlaan 8 dat er sprake is geweest van rechtsherstel. Bij Oranjelaan 17 staat dat niet genoemd.

Zo kunnen we doorgaan. Veel huizen die niet verkocht werden, zijn zonder formeel rechtsherstel teruggegeven aan de oorspronkelijke eigenaars of hun erfgenamen. Al duurde ook dat soms langer dan gewenst. Onder meer omdat sommige huizen soms wel verkocht lijken te zijn geweest, maar waarbij dat achteraf toch niet het geval was. Te denken valt aan de verkoop van Mauritslaan 13 van Elias Groenewoud aan de oorlogskoper Bolhuis. De verkoop die in het najaar van 1944 werd ingezet, zette Bolhuis uiteindelijk toch niet door.¹⁸⁶

Een vergelijkbare situatie lijkt te zijn geweest die van de voorlopige koop van het fabriekspand met bovenwoning aan de Stadhoudersstraat 19-19b en Frederik Hendrikstraat 2 door Eduard Nelis. Dit pand was eigendom van Joseph van Praagh. De voorlopige verkoop op 11 juli 1944 wordt in de Verkaufsbücher nog gevolgd door een 'definitieve verkoopdatum' op 15 augustus 1944, maar daarna ontbreken verdere gegevens. Blijkbaar werd de koop door Nelis toch niet doorgezet. Anders is het niet te verklaren dat in de verkoopakte van de erfgenamen van Joseph van Praagh geen eerdere verkoopaktes zijn genoemd.¹⁸⁷

Iets vergelijkbaars was het geval rond Haagweg 140 en Johannes Andries Koppelle. Zie hiervoor uitgebreid de casus Garnade in Bijlage 2.

185. Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 3049 nr 84 reeks S-GRAVENHAGE.

186. Zie het uitgebreide NBI-dossier van Groenewoud, NA, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 82616.

187. NA, Archief 2.09.16, Verkaufsbücher, inv.nr. 536.9, Laufnummer 8240; Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 3114 nr 17 reeks S-GRAVENHAGE. Drie dagen later, op 18 augustus 1944, kocht Nelis wel een andere woning. Dat was Mauritslaan 52, eigendom van Aäron Waisvisz en consorten. Die woning was diezelfde dag gekocht door de Haagse NSB-makelaar Hermanus Christiaan Wigt van de NGV via het ANBO. Zie: Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 2837 nr 83 reeks S-GRAVENHAGE. In het NGV-archief wordt per abuis Mauritslaan 56 genoemd, maar dat was geen eigendom van Aäron Waisvisz. Zie: NA, Archief 2.08.101, inv.nr. 27, nummer nr. 2366.

21 JULI 1942

Niederländische Grundstücksverwaltung

Aktenzeichen G Nr. 2019/8
Bei jeder Zuschrift ist das Aktenzeichen unbedingt anzuführen!

4400

Betr. Grundstück: Oranjelaan 17, Rijswijk
Katastergemeinde: Rijswijk D 2107
Eigentümer: B. Roos-Schöneberg, Ernst Casimirlaan 19, Arnhem

Auf Grund des § 7 der Verordnung Nr. 154/41 des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete vom 11.8.1941 haben wir das obenbezeichnete Grundstück in Verwaltung genommen. Wir bitten gemäss § 9 dieser Verordnung um gebührenfreie Eintragung eines entsprechenden Vermerkes im Kataster.

Den Haag. 20.7.42
Juliana van Stolberglaan 10
Fernruf: 772062/63. D.

EINSCHREIBEN
An das
Kantoor van de hypotheeken en het kadaster
den Haag

Niederländische Grundstücksverwaltung
LV.

Schneider

1301 1302

A-6000-IV-43-K 1068

21 JULI 1942

Niederländische Grundstücksverwaltung

Aktenzeichen G Nr. 2019/9
Bei jeder Zuschrift ist das Aktenzeichen unbedingt anzuführen!

4400

Betr. Grundstück: Wald. Pymontlaan 8, Rijswijk
Katastergemeinde: Rijswijk D 3119
Eigentümer: B. Roos-Schöneberg, Ernst Casimirlaan 19, Arnhem

Auf Grund des § 7 der Verordnung Nr. 154/41 des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete vom 11.8.1941 haben wir das obenbezeichnete Grundstück in Verwaltung genommen. Wir bitten gemäss § 9 dieser Verordnung um gebührenfreie Eintragung eines entsprechenden Vermerkes im Kataster.

Den Haag. 20.7.42
Juliana van Stolberglaan 10
Fernruf: 772062/63. D.

EINSCHREIBEN
An das
Kantoor van de hypotheeken en het kadaster
den Haag

Niederländische Grundstücksverwaltung
LV.

Schneider

1302

alle 1302 a

Twee documenten uit de NGV-administratie die twee panden van mevrouw Schöneberg uit Arnhem betreffen. Het eerste pand, aan de Oranjelaan 17, werd niet verkocht. Het tweede pand, aan de Waldeck Pymontlaan 8, wel. Voor het eerste pand was daarom geen rechtsherstel nodig, voor het tweede wel.

In alle gevallen moesten de wijzigingen na de oorlog worden hersteld die in het kadaster was aangebracht van woningen waarvan de NGV het beheer had overgenomen, maar die daarna niet verkocht waren. Een opdracht daartoe aan het Kadaster is niet gevonden, maar in de kadastrale leggers zijn wel alle aantekeningen over de overname van het beheer door de NGV doorgehaald en dus vervallen.

5.4 De houding van de gemeente Rijswijk

Hoe verhiel de gemeente Rijswijk zich tot dit alles? Was ze bijvoorbeeld betrokken bij de activiteiten van de Raad voor het Rechtsherstel die op haar grondgebied plaatsvonden? En hoe hield de gemeente zich bezig met de opvang en behandeling van teruggekeerde Joodse Rijswijkers en het in rechte herstellen van woningeigenaren?

Wat opvalt, is dat bij de persoonlijke balans die burgemeester Van Hellenberg Hubar in januari 1946 in de gemeenteraad opmaakte van het aantal Rijswijkse oorlogsslachtoffers, hij wel sprak over zestien personen die als politieke gevangenen in Duitse concentratiekampen waren overleden, maar niet over de talloze Joodse slachtoffers.¹⁸⁸

Als we de gemeenteraadsnotulen van Rijswijk uit 1946 mogen geloven, hadden Rijswijkers het goed met elkaar getroffen. ‘Scherpe tegenstellingen komen in de bevolking, die in het algemeen zeer rustig van aard is, niet voor. Van overheersching van een bepaalde bevolkingsgroep is geen sprake’, sprak waarnemend burgemeester ir. Pieter Stempels op 6 november 1946 bij de installatie van de nieuwe KVP-burgemeester Theodorus Petrus Jan Elsen.¹⁸⁹ Ook bestuurlijk had de gemeente het uitmuntend voor elkaar. Het eerste naoorlogse jaar constateerde de Raad tevreden dat Rijswijk als een van de twee gemeenten in het land het tijdens de oorlog steeds gelukt is een sluitende begroting te hebben.¹⁹⁰ Hoe ging die goed georganiseerde, onderling goed met elkaar samenlevende gemeente om met hun Joodse dorpsgenoten? Heeft de gemeente zoals sommige andere gemeente met terugwerkende kracht rekeningen aan hen gepresenteerd? Al had het ministerie van Financiën bepaald dat gemeenten geen achterstallige belastingen meer moesten opleggen over de periode dat onroerend goed onder beheer was gesteld geweest en anderen er gebruik van hadden gemaakt, zoals Piersma en Kemperman schrijven in hun studie naar de gevolgen van roof en rechtsherstel in de gemeente Amsterdam.¹⁹¹

De zoektocht om gegevens over dit onderwerp te vinden, was ingewikkeld. Veel over de heffingen van belastingen direct na de oorlog is namelijk niet bewaard gebleven. De zoektocht naar de houding van de gemeente Rijswijk leverde het volgende op, verdeeld over de omgang met onroerend goed, belastingaanslagen en uiteindelijk een eventuele betrokkenheid bij rechtsherstel.

188. GAR, Archief 704, inv.nr. 2499, Handelingen van den tijdelijken gemeenteraad van Rijswijk Z.H., Eerste vergadering, 25 januari 1946, 26.

189. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2499, vergadering 6 november 1946, 26.

190. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2499, vergadering 28 augustus 1946, 80.

191. Piersma en Kemperman, 196.

5.4.1 Onroerend goed en rechtsherstel

Voor zover bekend heeft de gemeente tijdens, maar ook na de oorlog geen Joods onroerend goed gekocht of in gebruik genomen. Al had dat laatste niet veel gescheeld, want er werd wel een Joodse geroofde woning aangeboden. In de notulen van de Rijswijkse gemeenteraad uit 1947 staat te lezen over verbetering van de openbare leeszaal: 'Burgemeester en Wethouders deelen mede, dat vlak na de bevrijding aan het bestuur der leeszaal het pand Haagweg no. 155 is aangeboden. Het bestuur heeft echter gemeend van dit aanbod geen gebruik te moeten maken.'¹⁹² Waarom van het aanbod geen gebruik werd gemaakt, vermelden de notulen van de gemeenteraad niet. De Rijswijkse leeszaal maakte in die tijd onderdeel uit van de gemeente Rijswijk. Dat wil zeggen: in 1924 was de gemeentelijke openbare leeszaal omgezet in een vereniging, met een eigen verenigingsbestuur. De leeszaal bleef echter grotendeels afhankelijk van gemeentelijke subsidies en de gemeente trad ook op als werkgever van het bibliotheekpersoneel.¹⁹³

Zoals al bleek, was Haagweg 155 eigendom van de weduwe Naatje Preger-Swaan en was het huis gekocht door de architect Zwanenburg. Na de oorlog werden zijn bezittingen aangemerkt als 'vijandelijk vermogen' en door de Nederlandse autoriteiten in beslag genomen. In 1949 vond rechtsherstel plaats.¹⁹⁴ Wie wanneer het pand aan de openbare leeszaal voor gebruik aanbood, wordt uit de archieven niet duidelijk. Wel werd het huis later in gebruik genomen door de Nederlandse Staat. Zie voor meer hierover in Bijlage 2.

5.4.2 Belastingaanslagen uit de bezettingsjaren

De gemeente Rijswijk kocht dus geen geroofde Joodse woningen en nam er na de oorlog ook geen in gebruik. Een andere aanleiding voor dit onderzoek was de vraag of de gemeente Rijswijk ook met terugwerkende kracht belastingen heeft gevorderd van Joodse inwoners die tijdens de oorlog zaten ondergedoken of zijn weggevoerd en vaak zelfs vermoord. Daarover is wel wat informatie te vinden. Zie voor de geschiedenis van deze panden ook paragraaf 4.2.4.

Frieda Aptroot-van Dam en de woningen op Caan van Necklaan 100 tot en met 122

Het was de Wageningse professor Geerts, de laatste oorlogskoper van de panden van Frieda Aptroot-van Dam in Rijswijk, die na de oorlog te maken kreeg met een rechtsherstel-procedure. Dat waren de panden geweest die verschillende malen waren doorverkocht. Of professor Geerts tijdens de koop van de panden wist dat het geroofd Joods onroerend goed betrof? Volgens de rechter die zijn zaak behandelde wel.

192. GAR, Archief 704, Inv.nr. 2500, Notulen gemeenteraad Rijswijk, *Rapport van het onderzoek der gemeentebegroting voor 1947 in de afdelingen van den raad met het antwoord van Burgemeester en Wethouders*, 17, dd. 28 maart 1947.

193. GAR, Archief 727, Inv.nr. 3, Akte waarin gemeente en Vereniging hun onderlinge rechtspositie vastleggen, met statuten en huishoudelijk reglement van de vereniging en instructie voor de bibliothecaresse, 18 september 1924;

193. GAR Archief 767, Inv.nr. 2803, Kennisgeving invaliditeits- en ouderdomsverzekering, 18 juni 1947.

194. Kadaster gemeente Rijswijk, Leggerartikel 4488 en 5815; NA, Archief 2.08.101, NGV, Inv.nr. 15, nummer 823 en 823a.

In de uitspraak van de zaak tegen Geerts lezen we: ‘Dat het Tribunaal niet kan aannemen, dat enkel onbaatzuchtigheid de drijfveer van de beschuldigde is geweest, gezien het feit, dat hij Jodenhuizen kocht, niet alleen uit een oogpunt van huisvestingsmoeilijkheden, doch ook als geldbelegging, hetgeen volgt uit het feit, dat hij Jodenhuizen kocht en weer doorverkocht (aan de Schenkade en de Gabriël Metsustraats). Dat het Tribunaal in aanmerking wil nemen, dat beschuldigde tengevolge van Rechtsherstel der Jodenpanden financieel zwaar getroffen wordt en dat hij ook overigens door den loop der omstandigheden reeds zeer zwaar wordt gestraft.’¹⁹⁵ Het resulteerde in een uitspraak waarin hij werd veroordeeld tot een gevangenisstraf die Geerts er inmiddels al op had zitten.

De panden aan de Caan van Necklaan werden na de oorlog aangemerkt als ‘Vijandelijk vermogen’ omdat Geerts partijlid was geweest van de NSB.¹⁹⁶ Frieda Aptroot-van Dam was evenals haar echtgenoot Izak Aptroot vermoord in de concentratiekampen. Het duurde vijf jaar voordat haar erfgenamen de eigendommen terugkregen. Op 25 oktober 1950 vond het minnelijke rechtsherstel plaats, dus zonder gerechtelijke procedure. De bemiddelaar was de bewindvoerder van het vermogen van het echtpaar Aptroot-van Dam, de Rotterdamse advocaat en procureur mr. Martin Levie.¹⁹⁷ Hoewel? Juist deze zaak, die van ‘de partij Frieda Aptroot-van Dam’, werd volgens rechtshistoricus Meijer tot aan de Raad voor het Rechtsherstel uitgevochten. In die zaak draaide het vooral om een minutieus uitgevoerde berekening om antwoord te kunnen geven op de vraag wie van de vier oorlogskopers precies welke financiële schade moest dragen. Het voert te ver om dat hier allemaal te behandelen. Wat voor de erven Aptroot-Van Dam vooral telde, is dat de rechtszaak veel tijd kostte voordat er definitief rechtsherstel kon plaatsvinden.¹⁹⁸ Van een minnelijke schikking bleek toch geen sprake te zijn geweest.

Wat hier van belang is, is dat in het NBI-dossier van Frieda Aptroot-van Dam enkele belastingaanslagen voorkomen van de gemeente Rijswijk. Het gaat daarbij om de aanslagen voor grondbelasting over 1944 en straatbelasting over 1944 en 1945. In tegenstelling tot veel andere dossiers staan tegenover deze belastingen niet de gederfde huurinkomsten over die jaren. Alleen de huurinkomsten die nog door het ANBO waren geïncasseerd tot aan de verkoop aan professor Geerts, werden met terugwerkende kracht op de rekening van Frieda Aptroot-van Dam gestort.¹⁹⁹ Dat zou betekenen dat in dit geval de belastingen over de twee laatste oorlogsjaren in 1946 alsnog ten laste van het vermogen van Frieda Aptroot-van Dam zijn gekomen. Die kosten zijn echter naderhand verrekend met het definitieve rechtsherstel in 1950.²⁰⁰

195. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr 39538, nr. 1787, dossier J.M. Geerts, Uitspraak van Tribunaal Bijzondere Rechtspleging, maart 1947.

196. Kadaster gemeente Rijswijk, Leggerartikels 5836, 6008, 6088, 6177 en 6618.

197. NA, Archief 2.09.16.01, Inv.nr. 28865, M. Levie aan NBI Afdeling Bewindvoeringen Rotterdam-C, 27 maart 1951.

198. Meijer, 222-228.

199. NA, Archief 2.09.16.01, Inv.nr. 28865, M. Levie aan NBI Afdeling Bewindvoeringen Rotterdam-C, 27 maart 1951, Bewind Aptroot-Van Dam 1946 en 1947, 27 maart 1951.

200. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 12, nr. 313 en 313a; NA, Archief 2.09.16.01, Inv.nr. 28865, M. Levie aan NBI Afdeling Bewindvoeringen Rotterdam-C.

Abraham Kooperberg en Huis te Hoornkade 31, 32 en 33 en Oranjelaan 40

In veel andere situaties werden belastingen verrekend met de huurinkomsten of werden ze betaald door degenen die de huur inden. Zolang het nog leeg stond, werden belastingen betaald vanuit het vermogen van de Joodse eigenaren. Hoe dat verliep, blijkt uit het overzicht van het beheer van het vermogen van Abraham Kooperberg, die in september 1942 naar het werkkamp Beugelen bij Staphorst en begin oktober naar Westerbork werd gedeporteerd. In 1944 werd hij vermoord in het Beierse dorpje Wiesau tegen de Tsjechoslowaakse grens. Zijn vrouw Else was al, tegelijk met haar kinderen Theo van twaalf en Bethrina van tien, op 19 oktober 1942 vermoord in Auschwitz.²⁰¹

Drie weken nadat het huis aan de Oranjelaan was verzegeld en het gezin naar Westerbork was afgevoerd en tien dagen na de moord op Else, Theo en Bethrina Kooperberg, nam de NGV de huizen aan de Huis te Hoornkade 31, 32 en 33 en het woonhuis van de familie aan de Oranjelaan 40 (nu Oranjelaan 76) in beheer. Dat was op 29 oktober 1942. De huizen aan de Huis ter Hoornkade werden gekocht door de schilder Floris van der Vlugt. Hij betaalde ook de bijbehorende belastingen. Oranjelaan 40 stond daarentegen enkele maanden leeg voordat dat het huis vanaf 1 augustus 1943 in gebruik werd genomen door enkele Duitse organisaties.²⁰² De huurinkomsten van Oranjelaan 40 blijken volgens het financiële overzicht van de naoorlogse bewindvoerder ten goede te zijn gekomen aan het vermogen van Kooperberg. Tegelijk werden de verschuldigde belastingen daarop in mindering gebracht. Dat betrof de grondbelasting, straatbelasting en ook het sluisgeld van het Hoogheemraadschap Delfland.²⁰³ Dat betekent dat uiteindelijk de belastingen en het sluisgeld tot en met juli 1943 ten laste van het vermogen van Kooperberg zijn gekomen zonder dat daar huurinkomsten tegenover stonden en terwijl hij het huis niet bewoonde. Vanuit de gemeente Rijswijk zijn die kosten voor zover bekend later niet verrekend. De huren van Oranjelaan 40 over de periode augustus 1943 tot en met 31 december 1948 kwamen het kapitaal van Kooperberg wel ten goede. De betaalde belastingen werden daar ook op ingehouden. Omdat Oranjelaan 40 niet is verkocht, was na de oorlog geen rechtsherstel nodig.

De familie Cohen en Eiklaan 21 en Emmastraat 46

Bij het rechtsherstel rond het huis aan de Eiklaan 21 van de familie Cohen waren alle oorlogskopers betrokken.²⁰⁴ Met hen werd een minnelijke schikking getroffen. Ook de NGV was erbij, vertegenwoordigd door mr. Hendrik Stravers. Hij was na de oorlog aangesteld als hoofd van het Bureau Bijzondere Beheren van het NBI. Dat bureau was gevestigd in Rijswijk aan de Geestbrugweg 60 – voor en tijdens de oorlog bewoond door de Joodse, grotendeels uitgemoorde familie Van Praagh.

201. <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/128469/abraham-jacob-kooperberg, /128468/else-sophie-kooperberg-sinn, /128467/theo-kooperberg en /128466/bethrina-kooperberg>. Onbekend is of er meer Rijswijkse Joden naar Joodse werkkampen werden gebracht. Dat zou verder onderzoek moeten uitwijzen.

202. NA, Archief 2.09.16.08, inv.nr. 107469, Kooperberg, A.J., Rijswijk, Accountantskantoor Akkersdijk (Rijswijk) aan mr. A. van der Wilde, Rapport bewindvoering voor de nalatenschap A.J. Kooperberg, over de periode 1 september 1942 – 31 december 1948, 13 januari 1950, 3.

203. Idem, 3 en Bijlage blz. II.

204. Emmastraat 46 werd niet verkocht. Daarvoor was dan ook geen rechtsherstel nodig.

Daarnaast was er de Rotterdamse kandidaat-notaris Johannes de Borst die de belangen moest waarnemen van de eerder genoemde oorlogskopers, de makelaars Sweris en Jongbloed en de particulier Verhoek.

Tijdens de onderhandelingen die aan de minnelijke schikking vooraf gingen, kwamen ook belastingen aan de orde die tijdens de oorlog waren betaald, zoals straatbelasting en grondbelasting. Die waren destijds voor rekening gekomen van de NGV en van de laatste oorlogskoper, Carel Adolf Hasenpflug. In de uiteindelijke schikking werden die belastingen niet meegenomen, maar alleen de door Hasenpflug afgesloten hypotheek en de door hem betaalde hypotheekrente, enkele verzekeringspremies en verbeteringen aan het huis. Die werden nu verrekend met de erven Cohen, die op hun beurt 2100 gulden aan huur van de Hasenpflug ontvingen.²⁰⁵ Hasenpflug zelf bleef in het huis aan de Eiklaan 21 wonen en bleef huur betalen tot 13 juli 1954. Op die dag kocht hij het huis van de erfgenamen van de familie Cohen toen het huis werd geveild. Dat gold ook voor Emmastraat 46, dat diezelfde dag namens de erfgenamen werd geveild. Dat huis was in de oorlog niet verkocht. Daar was dus ook geen rechtsherstel voor aangevraagd.²⁰⁶

Samenvatting en conclusie: De gemeente Rijswijk was niet rechtstreeks betrokken bij het rechtsherstel en bij het achteraf opleggen van heffingen of belastingen. De gemeentelijke belastingen werden bij minnelijke schikking soms wel en soms niet verrekend met de erven van de vermoorde woningeigenaren. Was dat wel het geval, dan verkregen ze ook de gederfde huurinkomsten van de geroofde woningen.

Ontrechting en rechtsherstel – afsluitende woorden

Het onderzoek naar ontrechting en rechtsherstel van Joods onroerend goed in de gemeente Rijswijk komt hiermee tot een eind.

De gemeente Rijswijk lijkt geen Joods onroerend goed te hebben gekocht of gebruikt. Voor zover kon worden nagegaan, is al het geroofde onroerend goed in Rijswijk na de oorlog teruggegeven aan de Joodse eigenaren of hun erfgenamen. Vaak ging dat via minnelijke schikkingen, al duurde dat soms lang. Een van de redenen waarom rechtsherstel lang kon duren, was de discussie over welke partij welke kosten moest betalen. Omdat het om vraagstukken van particulieren ging, was de gemeente Rijswijk daar niet rechtstreeks bij betrokken. Of het moest zijn via de dienst Bouw- en Woningtoezicht die toezicht hield op de staat van woningen, zoals blijkt uit de casussen van Oranjelaan 40 en Prins Hendriklaan 23 in Bijlage 2. Ook fungeerde het Huisvestingkantoor van de gemeente Rijswijk als tussenpersoon voor het innen van de woninghuur, ook voor die van geroofde Joodse woningen.

205. NA, Archief 2.09.16.03, Inv.nr 55138, Overzicht van het gevoerde bewind over het vermogen van Ch. Cohen, Mej. Ir. R. Cohen, Mej. H. Cohen, Mevr. L. Levie-Cohen en S. Levie, 2 oktober 1951; NA, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 55138, Notariële akte minnelijk rechtsherstel met de erven Cohen (concept), z.d. [mei 1948]; NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 26, nummer 2187, vermeld rechtsherstel in dj. 1949, dus in kalenderjaar 1948.

206. Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 3144 nr 3 reeks S-GRAVENHAGE; NA, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 55138, NBI, Rapport Afdeeling Controle, 21 april 1947.

Teruggekeerde Joodse Rijswijkers voelden zich niet gezien. Dat valt goed te verklaren, zo is ook bekend uit andere studies. Verreweg de meeste Rijswijkse burgers zaten niet te wachten op verhalen over de ellende die zij hadden doorgemaakt. Die hadden genoeg aan hun eigen oorlogsverleden. Opvallend is wel dat ook de Rijswijkse gemeenteraad na de oorlog niet een keer expliciet stilstond bij de ontvangst van teruggekeerde Joodse inwoners. In de gemeenteraadsnotulen van 1945 tot 1951 is daar in ieder geval niets van te vinden. In 1948 was dat wel het geval waar het ging om de opvang van repatrianten uit Indonesië.²⁰⁷

Ook daarna zou het nog lang duren voordat er, evenals in de rest van Nederland, meer aandacht kwam voor de Joodse slachtoffers van de oorlog en de Holocaust. Dat veranderde pas na 1965, het jaar waarin de Joodse historicus Jacques Presser zijn monumentale studie *Ondergang* publiceerde over de vervolging en vernietiging van het Nederlandse Jodendom tijdens de oorlogsjaren. In Rijswijk blijkt dat uit de gang van zaken rond de oprichting van het Monument voor de gevallen in Park Hofrust. Na de oorlog werden daar wel de omgekomen verzetsstrijders en gesneuvelde militairen in de meidagen van 1940 op genoemd, maar niet de vermoorde Joodse Rijswijkers.²⁰⁸ In 2018 werd een plaquette toegevoegd om ook hen te gedenken. Die is voorzien van een QR-code die verwijst naar een lijst met 321 namen van Joodse Rijswijkers. Daar moet bij worden gezegd dat die namen al wel voor het merendeel in het boek *Om nooit te vergeten* uit 1991 waren opgenomen. Maar in die lijst staat niet wie van de genoemde personen Joden waren.

207. GAR, Archief 767, Inv.nr. 1960, Notulen gemeenteraad Rijswijk, *Rapport van het onderzoek der gemeentebegroting voor 1948 in de afdeelingen van den raad met het antwoord van Burgemeester en Wethouders*, 9, 7 januari 1948.

208. Kwakernaak, 43; <https://nieuws.feelgoodradio.nl/2018/04/19/plaquette-onthuld-weggevoerde-joden/> - geraadpleegd op 16 september 2025. E-mail van Hans van Rossum aan de auteur, 18 september 2025.

Geraadpleegde archieven, literatuur en websites

Geraadpleegde archieven

Gemeentearchief Rijswijk, Delft (GAR)

Archief 704 Gemeentebestuur Rijswijk, 1918-1945

Archief 766 Gemeentepolitie Rijswijk, 1916-1994

Archief 767 Gemeentebestuur van Rijswijk, 1946-1976, 1946-1976

Archief 703, Inv.nr. 137, Index van namen in de perceelsgewijze kadastrale leggers

Archief 793, Werkgroep Rijswijk in de Tweede Wereldoorlog, 1887-1991

Nationaal Archief, Den Haag

Nederlands Beheers Instituut (NBI)

Archief 2.08.68 Inventaris van het archief van de Abteilung Feindvermögen van het Reichskommissariat in den besetzten Niederländischen Gebieten, 1940-1945

Archief 2.08.101, Kadaster: registratie van beschikkingen van het Nederlandse Beheersinstituut, (1921) 1940-1959 (1979)

Archief 2.09.16.1 t/m 2.09.16.17, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut, beheersdossiers

Archief 2.09.16 Inventaris van het dossierarchief van het Nederlandse Beheersinstituut (NBI), en van de in beslag genomen administraties, 1945-1967, onder andere Verkaufsbücher van de Niederländische Grundstücksverwaltung

Militair Gezag

Archief 3.09.34, Inventaris van het archief van het Militair Gezag in Zuid-Holland, 1944-1947, 6 Districts Militaire Commissaris te Den Haag

Raad voor het Rechtsherstel

Archief 2.09.48 Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Dagelijks bestuur en secretariaat, Afdeling Beheer, Voorzieningen voor afwezigen en Voorzieningen voor rechtspersonen en Afdeling Onroerende goederen, 1945-1967

CABR Archief 2.09.09

Inv.nr 39538, dossiernr. 1787, dossier J.M. Geerts

Inv.nr. 109326, dossiernr.8340/46, A. Honigvoort

Inv.nr. 89722, dossiernr. 9106, dossier J.A. Knaap

Inv.nr. 109266, dossiernr. 4693/46, dossier J.A. Knaap

Inv.nr. 53241, dossiernr. 851, dossier D. Langereis

Inv.nr. 35827, dossiernr. 1200, dossier H.C. van Maasdijk

Inv.nr. 74689, dossiernr. 265/46, dossier H.C. van Maasdijk

Inv.nr. 70701, dossiernr. 3664, dossier W. van der Waard

Inv.nr. 74879, dossiernr. 457/46, dossier H. Westra

Ministerie van Binnelandse Zaken

Archief 2.04.67 Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) – diverse zuiveringsdossiers

NIOD, Amsterdam

Archief 094f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle

Haags Gemeentearchief, Den Haag

Archief 0131, inv.nr. 913d, Archief Israëlitische gemeente, Bevolkingsregister van de eind okt., zbegin nov. 1942 in Rijswijk woonachtige lidmaten

Archief Museon/Omniversum, Den Haag

D. van Geest. *Diabolische handelingen ter ontkoming aan “Zuivering”*. *Rijswijksche flitsen*. Door D. van Geest, gep. Gemeentesecretaris fin. en bel. Adviseur (Rijswijk, 1946)

Arolsen Archives – online: <https://arolsen-archives.org>

Dossiers in privébezit

S. Goudsmit, Utrecht

H. van Rossum, Rijswijk

J. Sietsma, Rijswijk

Gesprek

Simon Goudsmit, Utrecht – 28 augustus 2025.

Geraadpleegde literatuur

100 jaar Sociaal-democratie in Rijswijk, hoofdstuk 6 (Rijswijk, z.j.) Zie: <https://rijswijk.pvda.nl/wp-content/uploads/sites/212/2013/04/100-jaar-sociaal-democratie-in-Rijswijk-pag.62-73.pdf>

G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van het joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1999)

G. Aalders, *Berooid. De beroofde Joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam, 2001)

B. von Benda-Beckmann, *Het kleedje voor Hitler. Een familiegeschiedenis* (Amsterdam/Antwerpen, 2024)

M.J. van den Berge e.a. (red.), *Om nooit te vergeten. Rijswijk in de Tweede Wereldoorlog*. Rijswijkse Historische Reeks deel 6/7 (Rijswijk, 1991)

S. ter Braake, *Database Joodse landbouwgronden* (Joods Cultureel Kwartier, November, 2011)

M. Citroen, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik* (Amsterdam, 2025)

R. van Doorslaer, 'Recensie van G. Aalders, Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945 (Amsterdam: Boom, 2001, 464 blz., ISBN 90 5353 674 9)', in: BMGN-LCHR, Vol. 118 No. 2 (2003) 278-280 Dynamis en Frisia Makelaars, *Sprekende Cijfers Woningmarkten Q2 2018 Rijswijk* (Utrecht/Rijswijk, 2018); Zie online de publicatie: <https://dynamis.nl/uploads/media/file/2f551b4c-6af5-43e7-af14-3c109fc3ccdf/scw-rijswijk-q2-2018.pdf>

K. Havelaar, 'Hamburger – Zuid-Hollandsche Pletterijen – Uzimet', in: *Haaglander* 121 (Den Haag, 18 mei 2024).

S. Havermans, *Terug in Rijswijk. Hoe de oorlog voelde door Ida Vos* (Rijswijk, 2e druk, 2009)

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1969-1994)

Kadaster, *Aan de slag in de kadastrale archieven. Een handleiding voor de particuliere onderzoeker* (Apeldoorn, 2014)

P. Kop, 'Het Besluit Herstel Rechtsverkeer van 1944 (E 100) en de Naoorlogse Rechtspraak met Betrekking tot Onroerend Goed', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 137 (2011) 137-145

A.D. Kwakernaak, 'Monument dat spreekt voor nu en later. Oorlogsmonument in Park Hofrust', in: *Historische Vereniging Rijswijk. Jaarboek 1995* (Rijswijk, 1995) 31-45

K. Meijer, *E 100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* (Nijmegen, 2008)

W. van Meurs, P. Slaman en M. Oprel (e.a.), *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel* (Nijmegen, maart 2022)

W. van Meurs en M. Oprel, *Joodse burgers in Nederland: ontrechting en rechtsherstel. Synthese van drie jaar onderzoek in opdracht van Nederlandse gemeenten* (Nijmegen, 2024)

H. Muntjeswerff, 'De Arieserung van chocoladefabriek Kwatte 1938-1947', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom' 73* (Breda, 2020) 24-39

H. Piersma en J. Kemperman, *Openstaande rekeningen: De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam, 2015)

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945 I* (8ste druk, Den Haag, 1985). Zie: www.dbnl.org/tekst/pres003onde01_01/index.php.

A. van Renssen, *De omgang met Joodse inwoners en Joods vastgoed in de gemeente Nijkerk – tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Nijkerk, 2023)

J. Rietbroek, 'Het notariaat in de oorlog was nog een gat in de geschiedenis' op: <https://www.advocatie.nl/nieuws/het-notariaat-in-de-oorlog-was-nog-een-gat-in-de-geschiedenis> - gepubliceerd: 30 november 2016.

P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam, 2006)

- E. Sanders, *Boeken op de Binnenhof* (Soesterberg, 2022)
- S. Scherpenisse, I. van der Vlis, J.J. Zurné, A. Petterson en W. Meurs (red.), *Nederlandse bestuurders tijdens de Tweede Wereldoorlog. Trouw aan volk, vijand en vaderland* (Zwolle, 2025)
- L. Schulte Nordholt, 'Een historiografische verkenning van kolonialisme, koloniale slavernij en universitaire geschiedenis', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, Vol. 137, Issue 4 (Amsterdam, dec. 2024) 410-424
- R. Schütz, 'De administratieve verhulling van het lot van vervolgd tijdens de Endlösung. Bureaucratische paradoxen bij het registreren, verhullen en vernietigen van persoonsgegevens', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, no. 135 (jrg. 2022) 43-62.
- R. Schütz, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam, 2016)
- J. Sietsma, *De Joodse familie Van Praagh* (Rijswijk, z.d.), Zie: <https://www.rijswijk.nl/sites/default/files/2025-01/6.%20De%20Rijswijkse%20familie%20Van%20Praagh.pdf>
- R. te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (zp., 2016)
- R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Derde druk, zp., 2021)
- S. Snelders, 'Op weg naar een 'Germaansche' volksgezondheid. Nationaal-socialisme, erfelijkheidsleer en eugenetica in Nederland 1940-1945', in: *Gewina* 30 (2007) 62-74.
- M.-J. Vos en S. ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed* (Amsterdam, 2013).
- B. Wallet, 'Een familie van gemeenschappen. De dynamiek van Joods Nederland in de naoorlogse periode', in: P. van Dam, J. Kennedy en F. Wielenga (red.), *Achter de zuilen. Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam, 2014) 135-154.

Geraadpleegde websites

www.advocatie.nl
www.arolsen-archives.org
<https://www.dbnl.org/>
www.inrijswijk.com/
<https://nieuws.feelgoodradio.nl/>
www.Joodsmonument.nl
jck.nl/locatie/joods-museum
www.pointer.kro-ncrv.nl
www.nos.nl
www.npo.nl
www.online-begraafplaatsen.nl
<https://psychotraumanet.org/nl/>
www.rijswijk.nl
<https://shie.nl/>
nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_Stolpersteine_in_Rijswijk
www.vrijheid.scouting.nl/

Beknopt overzicht van gebruikte begrippen

Afwezig = aanduiding van Nederlanders van wie de verblijfplaats na de Bevrijding onbekend was en van wie de eigendommen onder beheer van een bewindvoerder kwamen totdat zijzelf terugkwamen of er een definitief bericht van hun overlijden kwam, waarna onder erfgenamen de eigendommen konden worden verdeeld.

ANBO (Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen) = onderneming van de Haagse makelaar Dirk Hidde de Vries die toestemming kreeg van de NGV om Joodse woningen te beheren en die te verhuren of te verkopen.

E 100 = Besluit herstel Rechtsherstel dat op 17 september werd afgekondigd door de Nederlandse regering in ballingschap in Londen. Besluit E 100 bevatte bijzondere regels over het herstel van het rechtsverkeer en het rechtsherstel na de bevrijding zoals het ongedaan maken van civielrechtelijke rechtshandelingen onder dwang van de bezetter en het beheer over goederen van afwezigen.

Overnemen van beheer = een officiële handeling waardoor de Niederländische Grundstücksverwaltung (NGV) onroerend goed in beheer nam van Joodse eigenaren en wat in feite neerkwam op confiscatie van het onroerend goed. De handeling werd vastgelegd in het kadaster. De betreffende leggerartikelen van de woningeigenaren werden voorzien van een aantekening inclusief datum waarop het beheer van het onroerend goed was overgenomen.

Leveren = van leveren is sprake wanneer een akte van levering bij een notaris door door verkoper en koper van een onroerend goed wordt ondertekend. Deze akte bevat de officiële overdracht van het eigendom van de vorige naar de nieuwe eigenaar.

NBI (Nederlands Beheers Instituut) = onderdeel van de Afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel. Het NBI werd opgericht is op 9 augustus 1945 en had als taak had de vermogens te beheren van politieke delinquenten, van vijandelijke vermogens, het treffen van maatregelen voor de bewindvoering over eigendommen van rechtspersonen en afwezigen en het beheer voeren over vermogens van instellingen die in de oorlogsjaren waren opgericht, maar na de oorlog werden ontbonden.²⁰⁹

NGV (Niederländische Grundstücksverwaltung) = Duitse organisatie die het beheer van woningen van Joodse eigenaren overnam. De woningeigenaren werden vanaf dat moment huurder van hun eigen huis en een Verwalter als het ANBO of Administratiekantoor Nobiscum de verhuurder.

Nobiscum = Administratiekantoor Nobiscum in Den Haag onder leiding van Geert Cornelis Ankerman dat toestemming kreeg van de NGV om Joodse woningen te beheren en die te verhuren of te verkopen.

Onroerend goed = gebouwen die op percelen staan die in het kadaster staan vermeld, inclusief gebouwen die eigendom zijn van bedrijven.

²⁰⁹ Aalders, Berooid, 54-56.

Ontrechting = de door officiële transacties gemaskeerde roof van huizen, bedrijven en landbouwgronden die Joods eigendom waren. (Niet te verwarren met onteigening. Dat is een overheidsmaatregel in ruimtelijke-orderingsprocessen waarbij onroerend goed gedwongen wordt ontnomen voor maatregelen die in het algemeen belang zijn.)

Oorlogskoper = persoon of instantie die tijdens de bezetting onroerend goed kocht dat eigendom was van een Joodse eigenaar.

Raad voor het Rechtsherstel = organisatie die tot taak had om het Besluit herstel rechtsverkeer (Besluit E 100) uit 1944 uit te voeren. Opgericht per Koninklijk Besluit op 9 augustus 1945. De raad had vijf onderafdelingen: 1) Afdeling Rechtspraak, 2) de Afdeling Effectenregistratie, 3) de Afdeling Beheer, 4) de Afdeling Voorzieningen voor afwezigen en 5) de Afdeling Voorzieningen voor rechtspersonen.²¹⁰

Rechtsherstel = de rechtsgang die na de oorlog op gang kwam en waarbij Joodse Nederlanders hun in de oorlog onrechte bezittingen terugkregen.

Rijksduitsers = staatsburger van het Duitse Rijk tussen 1871 en 1945, inclusief Oostenrijk tussen 1938 en 1945.

Verkopen = van het kopen of verkopen van onroerend goed is sprake wanneer een voorlopig koopcontract is getekend tussen de koper en verkoper van een onroerend goed.

Verwalter = beheerder; een organisatie die door de NGV werd aangewezen om de in beslag genomen huizen te beheren of door te verkopen. De bekendste Verwalters in Rijswijk waren het ANBO en Administratiekantoor Nobiscum.

Verzegelen = het aan de buitenkant van een huis of kamer aanbrengen van een zegel waarmee werd aangegeven dat het verboden was om zonder toestemming van de overheid dit huis of deze kamer te betreden.

Vijandelijk vermogen = het vermogen van landverraders en NSB'ers en van onderdanen van landen waarmee Nederland in oorlog was geweest.

Volksduitsers = inwoners van Duitse origine, etnische Duitsers, die buiten het Derde Rijk woonden, maar die geen staatsburger waren van het Duitse Rijk tussen 1871 en 1945.

²¹⁰ Aalders, Berooid, 14, 44-47.

Bijlage 1 - Adressenlijst van Joods onroerend goed in Rijswijk 1940-1945

Adres	Kadastraal nummer	Huiseigenaar in Rijswijk en aantal woningen ²¹¹	Huiseigenaar buiten Rijswijk en aantal woningen	Overname beheer	Koper(s)	Jaar rechts herstel
Beetslaan 148-152	A 2989		Helena van Dam, Den Haag, 3	20-okt-42	Derk van Unen, koopman	1950
Bilderdijklaan 115	A 2291	Simon de Jong, Rijswijk, 1		18-jul-42	Hendrik Jan Honigvoort	1948
Caan van Necklaan 100 t/m 122	A 2952-2955		Frieda van Dam, Rotterdam, 12	17-dec-1941	Johannes Marinus Geerts	1950
Caan van Necklaan 258-260-262	A 2911		Helene Levie, Amsterdam, 3	27-aug-42	Albertus Honigvoort, Koopman	1949
Caan van Necklaan 159b en 167a	A 3073		Elizabeth Vitorien De Leeuw-Snoek, Den Haag, 2	28-aug-42	NGV-beheer, beëindigd 24 december 1942	Nvt
Caan van Necklaan 252, 254, 256	A 2910		Samuel Levie, Den Haag, 3	28-aug-42	Albertus Honigvoort, Koopman	1948
Caan van Necklaan 264-266-268	A 2912		Joseph Levie, Zwolle, 3	13-jul-42	Albertus Honigvoort, Koopman	1948
Da Costalaan 33 en 35	A 2622		Frieda Julie, Tilly Julie en Ilse Julie Gomperts, Den Haag, 2	03-feb-1942	Niet verkocht	Nvt
Delftweg 34	F 1194	David Abraham Hamburger, Rijswijk, 1		03-mei-1944	Jacob Hoogerbrug	1948
Eiklaan 19	D 4152	Joseph Klint, Rijswijk, 1		21-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Eiklaan 21	D 4151	Charles, Benjamina, Regina, Henriette en Leonie Cohen, Rijswijk, 1		20-okt-42	Reinardus Martinus Josephus Verhoek, doorverkocht aan Sweis en Jongbloed, doorverkocht aan Carel Adolf Hasenpflug, boekhouder. Allen op 8 juli 1943.	1948
Eiklaan 7	D 3580		Mozes Poons, Den Haag, 1	Nvt	Gerardus Johannes de Beer	1947
Eiklaan 9	D 3579	Naatje Kropveld-Bromet, Rijswijk, 1		30-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Emmastraat 46	D 2981	Charles Cohen, Benjamina, Regina, Henriette en Leonie Cohen, Rijswijk, 1		15-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Geestbrugweg 114-128	D 4779		Adèle Nathalie Völlmar-De Jongh, Den Haag, 8	22-jan-1942	Niet verkocht	Nvt

211. De cijfers achter de namen van woningeigenaren verwijzen naar het aantal woningen dat de genoemde panden bevatten. Meestal komen die overeen met de het aantal huisnummers, maar soms is er sprake van een combinatie zoals de woningen die eigendom waren van Helena van Dam, Frieda van Dam en Adele Völlmar-De Jongh.

Adres	Kadastraal nummer	Huiseigenaar in Rijswijk en aantal woningen	Huiseigenaar buiten Rijswijk en aantal woningen	Overname beheer	Koper(s)	Jaar rechts herstel
Geestbrugweg 95	A 2189	Reina Logcher-Kalker, Rijswijk, 1		28-sep-42	Stichting Stiko, Den Haag	1947
Geestbrugweg 98-112	D 4780		Adèle Nathalie Völlmar-De Jongh, Den Haag, 8	22-jan-1942	Niet verkocht	Nvt
Haagweg 140	D 2338	David Garnade, Rijswijk, 1		05-aug-42	Niet verkocht (Johannes Koppelle, alleen voorlopig contract)	Nvt
Haagweg 155	D 2949	Naatje Preger-Swaan, Rijswijk, 1		03-mrt-42	Maarten Zwanenburg, architect; verkocht in 1944 aan Stichting NSB, te Utrecht	1953
Haagweg 192	D 4813		Henri Edersheim, Den Haag, 1	02-nov-1942	Niet verkocht	Nvt
Heerenstraat 1 e, f, g, h	D 3588		Jacob de Casseras, Amsterdam, 4	02-okt-1942	Ridderus van Doorne, fotograaf	1948
Heerenstraat 82	A 1475		Mozes Levie, Den Haag; Levy Levie en Esther Levie-Jacobson, Scheveningen en Abraham Levie, Den Haag, 1	04-jan-1943	Niet verkocht	Nvt
Hoornbruglaan 30	D 3837	Abraham Mozes van Gelder, Rijswijk, 1		29-okt-1942	Hendrik Christoffer Rosenboom	1949
Hoornbruglaan 46	D 4035	Anna Khan-Wisbrun, Rijswijk, 1		29-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Huis te Hoornkade 31, 32 en 33	G 1195	Abraham Jacob Kooperberg, Rijswijk, 3		29-okt-1942	Floris van der Vlugt, schilder	1949
Jaagpad 159-163-164-167-168-171-172	G 697, 698, 699, 701, 702 en 734		Hartog Isaäc Brandel, Rotterdam, 7	05-dec-1941	Hendrik Wiebes Elffericht, te Delft via Bomers.	1947
Julianastraat 13	D 2745	Judith en Sipora Witstijn, Rijswijk, 1		21-jul-42	Christoffel Reinhold Zimmerman	1948
Kerklaan 122-124	D 2970	Anthonie West, Rijswijk		02-nov-42	Hendrik Jan Otto Kielhorn	1947
Koninginnelaan 22	D 1772		Abraham Vos, Den Haag en Sophia Rosetta Vos, Den Haag, 1	30-mrt-42	Niet verkocht	Nvt
Koninginne-laan 3	D 1834		Fannij Rintel-Rosenbaum, Den Haag, 1	01-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Koninginnelaan 69	D 2508		Amalia Wolff-de Heer, Meppel, 1	04-mei-42	Wouter van Rouwendal, Kantoorbediende, Rotterdam	1949

Bijlage 1 - Adreslijst van Joods onroerend goed in Rijswijk 1940-1945

Adres	Kadastraal nummer	Huiseigenaar in Rijswijk en aantal woningen	Huiseigenaar buiten Rijswijk en aantal woningen	Overname beheer	Koper(s)	Jaar rechts herstel
Mauritslaan 33 en 35	D 4054	Eliazar van der Kloot, Rijswijk, 2		29-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Mauritslaan 13	D 3291	Eleazar (Elias) Groenewoud, Rijswijk, 1		29-okt-42	Niet verkocht (R.J. Bolhuis, koop niet voltooid)	Nvt
Mauritslaan 15	D 3292	Gabriël Waisvisz, Rijswijk, 1		04-mrt-1942	Jan Joannes Friedrich Reitsma	1949
Mauritslaan 29 en 31	D 4053	Eliazar van der Kloot, Rijswijk, 2		29-okt-1942	Hendrikus Johannes Visser, werkzaam bij de Nederlandssche Gist- en Spiritus-fabriek, te Delft	1949
Mauritslaan 52	D 4081	Aäron Waisvisz, Rijswijk; Christiaan Brosch, Rijswijk; Susanna Dickhoff, Gossel; Jeanette Mogendorff-Waisviz, Gouda, 1		29-okt-42	Hermanus Christiaan Wigt, makelaar in Den Haag en Eduard Louis Francois Marie Nelis	1950
Mauritslaan 45	D 4034		Bertha Schöneberg, Arnhem, 1	20-jul-1942	Pieter Rokes Boers, koopman te 's-Gravenzande	1949
Mauritslaan 47	D 4033		Bertha Schöneberg, Arnhem, 1	20-jul-1942	Pieter Rokes Boers, koopman te 's-Gravenzande	1949
Oranjelaan 17	D 2107		Bertha Schöneberg, Arnhem, 1	20-jul-42	Niet verkocht	Nvt
Oranjelaan 32	D 2621	Bertha Elisabeth Waisvisz, Rijswijk, 1		23-apr-42	Gabrielle Maria van de Brugge (dochter)	Nvt
Oranjelaan 40	D 2620	Abraham Jacob Kooperberg, Rijswijk, 1		29-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Oranjelaan 49	D 2613	Josephine van Rees, Rijswijk, 1		29-okt-42	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt unigehaftener Verein	1948
Plaspoelpolder	D 2146		Emanuel Abrahamson, Den Haag, 1	in 1942	Niet verkocht; In beheer genomen. Verwalter Willem van der Waard	Nvt
Prins Hendriklaan 23	D 1748		Jankiel Luze Flam, Den Haag, 1	Nvt	Hendrik Nicolaas Broekhuizen, boekhouder	1948
Princesselaan 9	D 2895		Joseph de Leeuw, Den Haag, 1	14-jan-42	Wouter Johannes Frederik van Eck, administrateur	1950
Regentesselaan 20	D 3081	Simon Goudsmit, Rijswijk, 1		07-sep-42	Johan Herman Leyenaar	1950

Adres	Kadastraal nummer	Huiseigenaar in Rijswijk en aantal woningen	Huiseigenaar buiten Rijswijk en aantal woningen	Overname beheer	Koper(s)	Jaar rechts herstel
Regentesselaan 40	D 3243		Isaac Pais, Amsterdam, 1	08-sep-1942	Louis de Wekker, Inspecteur onderwijs-film, Den Haag	1947
Regentesselaan 50-52	D 2080		Naatje Huismans-Bobbe, Den Haag, 2	17-okt-42	Niet verkocht	Nvt
Regentesselaan 7	D 3462	Helena Waisvisz-van Leeven, Rijswijk, 1		19-jun-42	Volkswohlfahrt unigehaftener Verein (NSV)	1947
Rotterdamsche-weg 5, Broekpolder, boerderij	E 682		Charles Ferdinand Stokvis, Exploitiatiemaatschappij "De Sprank", Brussel, 1	01-apr-41	Niet verkocht (In beheer genomen door Verwalter dr. Ulrich Ostrowski)	Nvt
Stadhoudersstraat 19-19b/ Frederik Hendrikstraat 2	A 1789		Joseph van Praagh, Den Haag, 1	29-okt-42	Niet verkocht (Eduard Louis Francois Marie Nelis, niet definitief gemaakt)	Nvt
Vondellaan 14	A 3036	Jacques Schlicher Cohen, Rijswijk, 1		11-mrt-42	Johannes Hoevens, fabrikant van lederwaren	1948
Waldeck Pyrmontlaan 10	D 3120		Bertha Sara Anholt, Scheveningen, 1	20-jul-1942	Ernst Nagtegaal, vertegenwoordiger	1949
Waldeck Pyrmontlaan 8	D 3119		Bertha Schöneberg, Arnhem, 1	20-jul-1942	Ernst Nagtegaal, vertegenwoordiger	1949
Totaal woningen	104 woningen	31 woningen	73 woningen			

Bijlage 2 - Zes voorbeelden van geroofd Joods onroerend goed en rechtsherstel in Rijswijk

In Rijswijk werden tientallen Joodse woningen verkocht aan zogenoemde ‘oorlogskopers’. Het is binnen de tijd van dit onderzoek niet mogelijk alle afzonderlijke casussen te beschrijven. Onderstaande casussen betreffen een selectie van zes verschillende casussen die een schets geven van de roof van onroerend goed in Rijswijk. In sommige daarvan speelt ook de gemeente Rijswijk een rol.

Casus 1 De NSV, de NSB en de Nederlandse Staat

Twee bijzondere ‘oorlogskopers’ van Joods onroerend goed in Rijswijk waren de *Nationalsozialistische olkswohlfahrt* (NSV) zv. ‘Berlin’ en de Stichting Nationaal Socialistische Beweging. Zij kochten diverse panden waarvan de Joodse bewoners of de Joodse eigenaren waren gedeporteerd of ondergedoken. Na de oorlog werden die panden in gebruik genomen door de Nederlandse Staat.

Nationalsozialistische Volkswohlfahrt

De NSV organisatie was onderdeel van de Duitse Nazi-partij, de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterspartei (NSDAP). Voor en tijdens de oorlog was de NSV een van de organisaties waarmee Hitler de Duitsers die buiten Duitsland woonden aan zich wilde binden. Aanvankelijk was het lidmaatschap in Nederland voorbehouden aan Volksduitsers, dus met Nederlanders gehuwde Duitse vrouwen of tot Nederlander genaturaliseerde Duitsers. Later mochten alle Nederlanders er lid van worden. Ledenvoordelen bestonden uit extra’s zoals levensmiddelen en kolen.²¹² Het vermogen van de NSV, inclusief het in de oorlog geroofde onroerend goed, werd na de oorlog aangemerkt als Vijandig Vermogen. Een van de aangekochte panden was Regentesselaan 7 in Rijswijk. Dit huis was eigendom van Helena van Leeven, gehuwd met Jacques Waisvisz. Beide overleefden de oorlog. In juni 1942 had de NGV het beheer over hun huis overgenomen. Via Administratiekantoor Nobiscum en notaris Henri Sluis uit Den Haag werd het verkocht en vervolgens geleverd aan de NSV.²¹³ Een ander pand dat de NSV kocht was dat aan de Van Vredenburgweg. Daar stond het gebouw van het Leger des Heils dat in 1942 in beslag was genomen. Het rechtsherstel vond plaats in 1948.²¹⁴

De Stichting NSB

De tweede beweging is beter bekend. Dat was de Nationaal-Socialistische Beweging, de NSB. Die kende sinds november 1932 niet meer de gangbare vorm van een vereniging, maar een stichtingsvorm met als enig, onaantastbaar bestuurslid en ‘algemeen leider’ Anton Adriaan Mussert te Utrecht.²¹⁵ De Haagse NSB-afdeling nam haar intrek in Haagweg 155. Dit huis was gekocht door de Joodse koopman Benedictus Preger, maar die was al voor de oorlog overleden. Zijn weduwe, Naatje Swaan, moest meemaken dat de NGV het beheer over haar huis overnam op 3 maart 1942.²¹⁶ Vervolgens werd het gekocht door en geleverd aan de architect Maarten Zwanenberg.

212. www.oorlogsbronnen.nl/thema/Nationalsozialistische%20Volkswohlfahrt; L. de Jong, I,562; IV,681-682; V, 247; VI,489, 494, 496.

213. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikel 4294; NA, NGV, archief 2.08.101, inv.nr. 21, nr. 1254 en 1254a.

214. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikel 3700-2, 6040-1 en 6466-1. In de verschillende bronnen wordt de Van Vredenburgweg nog aangeduid met de vroegere naam Zandweg.

215. Te Slaa en Klijn, 169. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikel 6158-1. Met in het leggerartikel een † achter zijn naam.

216. NA, NBI, Archief 2.08.101, inv.nr. 15, nr. 823 en 823a.

Hij kocht dat jaar twee woningen, maar dat op de Haagweg 155 verkocht hij door aan de Stichting NSB die dat huis bleef gebruiken tot aan het eind van de oorlog.

De Staat

Zowel de NSV- als de NSB-huizen werden al snel na de bevrijding in beslag genomen door de Staat der Nederlanden. Dat gebeurde in opdracht van het Militair Commissariaat voor het Rechtsherstel. Voor het vermogen van de te liquideren NSV stelde de 'Militaire Commissaris, District 's-Gravenhage' op 14 juni 1945 mr. Hendrik Stravers aan als beheerder.²¹⁷ Hij was benoemd tot hoofd van het Bureau Bijzondere Beheren van het Nederlands Beheers Instituut (NBI).²¹⁸ Stravers hield een tijd lang kantoor aan Geestbrugweg 60 in Rijswijk.²¹⁹ Hij beheerde vanaf dit adres de vermogens van de Stichtingen Nederlandse Volksdienst (N.V.D.), van Winterhulp Nederland (W.H.N.), van de op 27 december 1942 opgerichte Stiko-Stichting en ook de aan de NSDAP gerelateerde organisaties zoals de NSV. Dat betrof de vermogens van deze stichtingen door het hele land. Het kantoor aan de Geestbrugweg werd aangeduid als het 'Liquidatiebureau te Rijswijk'.²²⁰ In tegenstelling tot de andere panden was Geestbrugweg 60 geen Joods eigendom geweest. Wel was het voor en tijdens de oorlog bewoond door de omvangrijke Joodse familie Van Praagh. Van de leden van deze familie die in dit huis woonden, werden er tijdens de oorlog tien vermoord.²²¹

Haagweg 155 was een van de vier huizen die 'De Staat', zoals dat in het kadaster staat aangeduid, in beheer nam. Dat betekent dat het huis van Naatje Swaan onder beheer stond van Hendrik Stravers.²²² Het rechtsherstel hiervan duurde lang. Pas in 1953 was dat afgerond. Dat jaar ging het woonhuis in eigendom over naar Naatjes schoondochter Roosje Norden. Zij was in de oorlog weduwe geworden van de in november 1942 in Auschwitz vermoorde Levie Preger, de zoon van Naatje Swaan en Benedictus Preger. Datzelfde jaar deed Roosje het in de verkoop.²²³ Het huis van Naatje Swaan werd in de tussentijd gebruikt door de Afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel. Oftewel, het betrof hier de Nederlandse Staat die kantoor zocht voor, notabene, het herstel van geroofd Joods onroerend goed.²²⁴ Die afdeling hield dus kantoor op verschillende woonadressen in Rijswijk en wel in panden die

217. NA, NBI, Archief 2.09.16.11, inv.nr. 131484 N.S. Volkswohlfahrt, De Militaire Commissaris voor 's-Gravenhage e.o., 14 juni 1945.

218. NA, NBI, archief 2.09.16.03, inv.nr. 55138, Notariële akte minnelijk rechtsherstel met de erven Cohen, z.d. [1948];

NA, NBI, archief 2.08.101, inv.nr. 26, nummer 2187, vermeld rechtsherstel in dj. 1949, dus in kalenderjaar 1948.

219. NA, NBI, Archief 2.09.16.11, inv.nr. 136819, N.S. Volkswohlfahrt, H. Stravers aan de Adviescommissie Rechtsherstel en Beheer te Maastricht, 21 juni 1945; GAR, 704, inv.nr. 2391, H. Stravers aan de Gemeente-secretaris Rijswijk, 4 juni 1945.

220. NA, Archief 2.09.16.11, inv.nr. 131484 N.S. Volkswohlfahrt, Briefhoofd brief 6 maart 1946; Idem, inv.nr. 136819, N.S. Volkswohlfahrt, H. Stravers aan de Adviescommissie Rechtsherstel en Beheer te Maastricht, 21 juni 1945; Idem, C. van Heemstra aan de Provinciale Militaire Commissaris te Maastricht, 3 augustus 1946; Idem, 6007a/1 Liquidatie N.S.V., z.d. Zie voor de oprichtingsdatum van de Stiko-Stichting: Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 2904 nr 17 reeks S-GRAVENHAGE. Het betreft de Akte van Rechtsherstel waarbij Stravers optrad als vertegenwoordiger van de Stiko-Stichting. Die had Geestbrugweg 95 gekocht van het ANBO, destijds vertegenwoordigd door Bruin Jacobs Roels, zelf als commissaris betrokken bij Administratiekantoor Nobiscum. Zie: Kadaster, Afschrift openbaar register - Hyp4 dl 2799 nr 70 reeks S-GRAVENHAGE.

221. J. Sietsma, De Joodse familie Van Praagh (Rijswijk, z.d.). Zie: <https://www.rijswijk.nl/sites/default/files/2025-01/6.%20De%20Rijswijkse%20familie%20Van%20Praagh.pdf>.

222. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikel 6272-5, aantekening.

223. <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/220663/levie-preger>; Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikelen 4484-2, 5185-2, 6158-1, 6272-5 en 6921-1.

224. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikel 6272.

deels van Joden geroofd waren door de NSV en de NSB. Rechtsherstel voor het pand Haagweg 155 vond plaats in 1953.²²⁵

Het tweede woonhuis dat de Staat voor het NBI deels huurde was **Oranjelaan 40**. Dat huis was eigendom van wijlen Abraham Jacob Kooperberg. Voor het gebruik ervan betaalde de Staat huur aan de bewindvoerder over Kooperbergs vermogen. Tegelijk verzocht het NBI dat het huis beter zou worden onderhouden. In april 1951 schreef de organisatie daarover aan 'Waarde Arie' van der Wilde, zoals de bewindvoerder van de nalatenschap van Kooperberg heette. De toon was familiair, wat toont op een goede verstandhouding. Het huis was al zeker tien jaar niet onderhouden en bevond zich volgens diverse deskundigen, waaronder de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Rijswijk, in 'zeer slechte staat', kreeg Van der Wilde te horen van de gebruikers van Oranjelaan 40. De Afdeling Gemeentewerken van de gemeente gaf hem daarop de opdracht de nodige werkzaamheden inderdaad uit te laten voeren. In dit geval blijkt dat de gemeente Rijswijk ambtshalve bij het onderhoud van Joods vastgoed werd betrokken.²²⁶ De bewindvoering door Van der Wilde hield aan tot 1 januari 1953. Daarna werd de afhandeling van de nalatenschap van Kooperberg in handen gelegd van notaris Vink.²²⁷ Juist in 1953 kreeg deze zaak nog een staartje toen de broer van mevrouw Kooperberg probeerde de overlijdensdatum van zijn zus na die van zijn zwager Abraham Kooperberg te plaatsen zodat hij bij de verdeling van de erfenis beter bedeed zou worden. De Kooperbergs verzetten zich daartegen en zij werden in het gelijk gesteld. De bewindvoering door Van der Wilde werd vanwege deze zaak door het NBI nog verlengd, maar per 1 januari 1954 was het echt klaar en kon de nalatenschap verdeeld worden.²²⁸

Het derde Rijswijkse woonhuis dat de Afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel in gebruik nam, was **Oranjelaan 49**, eigendom van Josephine van Rees.²²⁹ Volgens de website Joodsmonument.nl werd zij vermoord in Auschwitz op 2 november 1942. Haar man, Ir. Louis Mesritz, werd vermoord op 31 maart 1944 ergens in Midden-Europa.²³⁰ Na de bevrijding stelde de afdeling Utrecht van het NBI op 17 oktober 1945 als beheerder van hun nalatenschap notaris J.R. den Hartog uit Utrecht aan en hij werd per 29 januari 1946 aangesteld als 'subbeheerder' van het huis. Ondertussen werd voor dit pand rechtsherstel aangevraagd. Dat vond twee jaar later plaats. Op 9 juli 1948 passeerde de akte waarin de erven van Josephine van Rees het huis officieel in eigendom kregen.²³²

225. NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 15, nummer 823a.

226. NA, Archief 2.09.16.08, Inv.nr. 107469, Kooperberg, A.J., Rijswijk, NBI Rijswijk aan A. van der Wilde, 9 april 1951; Idem, H. Kriens (Gemeentewerken) aan A. van der Wilde, 19 april 1951; A. van der Wilde aan NBI Den Haag, 20 april 1951.

227. NA, Archief 2.09.16.08, Inv.nr. 107469, Kooperberg, A.J., Rijswijk, Hoofdbureau NBI aan A. v.d. Wilde, 30 september 1952.

228. NA, Archief 2.09.16.08, Inv.nr. 107469, Kooperberg, A.J., Rijswijk, Beschikking Arrondissementsrechtbank Den Haag, 14 oktober 1953; Idem, Antidotaal rekest, 28 november 1953.

229. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikel 6272.

230. <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/128464/josephine-mesritz-van-rees>.

231. NA, Archief 2.09.16.10, inv.nr. 4716, Rapport Afdeling Contrôle, 7 juni 1947.

232. NA, Archief 2.09.16.10, inv.nr. 126035, J.R. den Hartog, Toelichting bij de Vermogensopstelling per 1 januari 1950 van Mevrouw Josephina Mesritz-Van Rees, 12 augustus 1950; Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikel 6272-4; NA, Archief 2.08.101, Inv.nr. 27, nummer 2359.

Een vierde woonhuis dat de Nederlandse Staat in gebruik nam, was **Regentesselaan 7**. De NSV had ook dit pand gekocht, dat tot dan toe eigendom was geweest van Helena Waisvisz-Van Leeven en waarvan de NGV het beheer had overgenomen op 19 juni 1942. Na 5 mei 1945 was het hele vermogen van de NSV onder beheer gesteld van Stravers. Het was zijn taak om deze Duitse stichting te liquideren en alle eigendommen ervan terug te brengen bij de oorspronkelijke eigenaren. Dat ging niet eenvoudig. Vanaf 1 april 1945 woonden mevrouw S.M. 's-Gravendijk en J. Kristalijn in het huis. Zij betaalden hun huur aan de gemeente-ontvanger van de gemeente Rijswijk. Hier blijkt opnieuw dat de gemeente Rijswijk was betrokken bij de verhuur van geroofd Joods onroerend goed, zoals in het hoofd-rapport staat beschreven. Hendrik Stravers verzocht op 6 juni 1945 aan de gemeente Rijswijk de aan haar betaalde huur van de afgelopen maanden naar het NBI over te maken ten name van 'Liquidatie NSV, Rijswijk, Z.H.'²³³ Twee jaar later vond uiteindelijk het rechtsherstel plaats en konden Helena van Leeven en haar echtgenoot Jacques Waisvisz hun huis weer betrekken. Het Rechtsherstel vond plaats in 1947. Ze verkochten het huis in 1954.²³⁴

Conclusie: Uit bovenstaande geschiedenissen blijkt dat zowel de Rijksoverheid als de gemeente Rijswijk na de oorlog betrokken was bij Joods onroerend goed. De Rijksoverheid zocht en vond in de leegstaande woningen van 'afwezigen' werkruimte voor hun ambtenaren, onder meer voor juist die afdeling die verantwoordelijk was voor het rechtsherstel conform het Besluit herstel rechtsverkeer E 100. De gemeente Rijswijk was op haar beurt betrokken bij het innen van de huur van de woningen en voor het toezicht op het onderhoud ervan.

Casus 2 Jacob de Casseres en Heerenstraat 1

Minnelijke schikkingen vonden na de oorlog vaak plaats. Toch verliepen veel rechtsherstel-procedures moeizaam en ook het Nederlands Beheers Instituut kon fouten maken. Sterker, er bestond best vaak kritiek op hun functioneren. Vandaar ook dat er een Commissie van Beroep werd ingesteld waar mensen klachten mochten indienen tegen het NBI en hun beheerders. Een van degenen die daar gebruik van maakte, was Ir. Joël Meijer de Casseres. In zijn dossier zijn brieven bewaard waarin hij het NBI er stevig van langs geeft. De Casseres nam in zijn correspondentie namelijk geen blad voor de mond.

Het eerste verzoek om rechtsherstel van geroofde woningen kwam in juli 1945 van mevrouw Duifje de Casseres – Davidson, de moeder van Joël Meijer. Zij verzocht de Amsterdamse kantonrechter daarbij dat zij de belangen van haar man, de binnenhuisarchitect Jacob de Casseres, mocht behartigen. De kantonrechter stemde daarin toe.²³⁵ Onderdeel van het vermogen van haar man was onder meer Heerenstraat 1. In de oorlog was het beheer ervan overgenomen door de NGV en via de administratiekantoor Nobiscum verkocht aan de fotograaf Ridderus van Doorne waarbij de akte van overdracht passeerde bij notaris Henri Sluis.²³⁶

233. GAR 704, inv.nr. 2391, Stravers namens Stichting Nederlands Volksherstel aan gemeente-secretaris Rijswijk, z.d. [5 juni 1946].

234. Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikel 6272, 6329-1 en 6896-1 en 6896-2.

235. NA, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 53483, Casseres. J. de, Amsterdam, Afschrift van Duifje de Casseres – Davidson aan Kantonrechter Amsterdam, juli 1945.

236. NA, Archief 2.09.16, Verkaufsbücher, inv.nr. 536.1, Laufnummer 3203; NA, NBI, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 58671, Doorn, R. van, Rotterdam, concept-akte door Notaris J.H.J. Vink, Rijswijk

In de jaren die volgden, kregen mevrouw en haar zoon Joël Meijer de Casseres nauwelijks een voet aan de grond bij het NBI. In maart 1948, bijna drie jaar na de eerste briefwisselingen, was De Casseres jr. ten einde raad en vooral razend. Drie brieven in die maand aan het NBI geschreven laten dat overduidelijk zien:

Datum: 2 maart 1948:

‘Ik mag niet aan de indruk ontkomen, dat de gedecimeerde Joodse volksgroep ten zeerste wordt geplaagd, en men tot dol wordens toe met allerlei paperassen wordt bekogeld, die niet ter zake doen. Zo ontving mijn Moeder een dezer dagen een brief, geadresseerd aan “de Grundstücksverwaltung p.a. Wd. De Casseres”. Moet U nog peultjes? U zult zeker wel met mij eens zijn, dat het rechtsherstel van Joods eigenaren veel eerder de indruk van rechtsuitstel maakt en de betreffenden tot ontzettende kosten worden gedwongen zonder resultaat. Het zal U in dit verb. interesseren dat ik deze gehele materie aanhangig heb gemaakt by de 2e Kamer in de hoop, dat eindelijk tot een oplossing wordt gekomen.”²³⁷

Datum: 27 maart 1948 volgt:

‘In antwoord op nevenaangehaald schryven deel ik U het volgende mede: De toon en inhoud van Uw schryven getuigen van het feit, dat schr. dezes tot een onbetekende rest van een uitgemoorde volksgroep behoort. De mate waarin men in ons land geringeloord wordt, is een functie (in mathematische zin) van de politieke- en economische macht v.d. groep, waartoe men behoort. Het behoeft geen betoog, dat in dien de Duitsers en hun Nederl. handlangers niet de Joden, maar de Katholieken tot object van uitmoording en beroving hadden gekozen, het rechtsherstel v.d. resterende groepsgenoten er heel anders had uitgezien. Hoewel de kranten de protestmeeting te Amsterdam gehouden hebben doodgezwegen (althans zeer bescheiden hebben verslagen) is U misschien toch wel op de hoogte van de daar geuite grieven. De sociologische situatie in ons land maakt het onwaarschijnlijk, dat aan die grieven tegemoet wordt gekomen. De oorzaak hiervan moet niet alleen in de anti-semitische conjunctuur v.h. ogenblik gezocht worden. Elk apparaat heeft de tendens zichzelf te doen voortbestaan. Een groot aantal lieden leeft v.h. rechtsuitstel. Deze behoren tot de meerderheidsgroepen.’²³⁸

En twee dagen later, op 29 maart 1948:

‘Uiteraard heeft de ontvangst der huurpenningen plaats gevonden ten behoeve van myn Moeder, zo ook de uitgaven, dewelke ten gevolge van de verwaarlozing tydens de diefstalperiode maar al te hoog waren. Om met een Haagsch raadslid te spreken: “Jullie mogen bly zyn nog te leven, ik begryp niet dat jullie nog recht willen bovendien.” Met ‘Jullie’ bedoelde hy de overgebleven Joden. À propos, weliswaar was myn vader’s laatste vrije woonplaats Laren N.H., maar daarna heeft hij nog in Amsterdam gewoond. Ik heb u dit al eerder gemeld, Ik hoop nu maar,, dat het rechtsherstel nu niet langer wordt uitgesteld, zodat het gezeur ook afgelopen is.’²³⁹

237. NA, Archief 2.09.16.03, inv.nr. 53482 Casseres, J. de, Amsterdam, J.M. de Casseres aan NBI, 2 maart 1948.

238. NA, Archief 2.09.16.03, inv.nr. 53483, Casseres, J. de, Amsterdam, J.M. de Casseres aan Mr. Vriesendorp (NBI), 27 maart 1948.

239. NA, NBI, Archief 2.09.16.03, inv.nr. 53482, Casseres, J. de, Amsterdam, J.M. de Casseres aan NBI, 29 maart 1948.

Na deze briefwisseling lijkt het erop dat er iets schot in de zaak kwam, want in datzelfde jaar vond het rechtsherstel plaats. De notaris waarvoor de akte passeerde, was notaris Vink in Rijswijk. Ook bij het passeren van deze akte was Hendrik Stravers namens de NGV weer aanwezig. Hij werkte toen vanuit Den Haag, wat betekent dat hij Geestbrugweg 60 als kantoor had verlaten. Ridderus van Doorne deed volledig afstand van het pand aan de Heerenstraat. Bij het verrekenen van alle kosten kreeg Joël Meijer de Casseres alle gemiste huurinkomsten vergoed. Daar stond tegenover dat alle belastingen die door Van Doorne sinds 5 maart 1943 waren betaald, van die huursom werd afgetrokken.²⁴⁰ Tot aan de bevrijding waren de door de vier huurders betaalde huren voor Van Doorne geïnd door Administratiekantoor Nobiscum. Vanaf mei 1945 kwamen die rechtstreeks binnen bij Joël Meijer de Casseres.²⁴¹

Conclusie: uit deze casus blijkt dat het NBI de nodige steken liet vallen, maar dat er beroep mogelijk was. Tegelijk voelden veel Joden zich benadeeld en bijzonder slecht behandeld door de Nederlandse overheid. De gemeente Rijswijk lijkt in deze casus geen enkele rol te hebben gespeeld. De gemeentelijke belastingen die tijdens de oorlog betaald waren door oorlogskoper Van Doorne kwamen bij het rechtsherstel voor rekening van de erfgenaam van de eigenaar. Dat gold ook voor de huurinkomsten over die periode.

Casus 3 Het gezin Goudsmid en Regentesselaan 20

Simon Goudsmid was handelaar in kalfsvlees.²⁴² Geboren en getogen in Kampen was hij als jong volwassene verhuisd naar Den Haag waar hij zijn handel begon. Sinds 1931 woonde hij met zijn vrouw Ida Simons en hun kinderen Rebekka en Herman Simon aan de Regentesselaan 20. Op 5 september 1942 nam de NGV het beheer van dat pand over van Goudsmid.²⁴³ Die dag verloor hij de officiële zeggenschap over zijn eigen huis en het had tot gevolg dat Simon voortaan huurder werd van zijn eigen woning. De praktische zaken werden door de NGV in handen gelegd van Administratiekantoor Nobiscum. Dat incasseerde vanaf september 1943 de maandelijkse huur van de woningeigenaar.²⁴⁴ Ruim een maand later, op 28 oktober 1942, doken de kinderen Rebekka en Herman onder; hun ouders Simon en Ida werden in de vroege ochtend van 29 oktober opgehaald met een overvalwagen. Ze kwamen in Westerbork terecht waarvandaan Ida op 2 november op transport naar Auschwitz werd gesteld. Daar werd ze vermoord op 5 november. Simon werd ook op transport gesteld richting Polen. Daar moest hij werken in het werkkamp Blechhammer, een kleine dertig kilometer van het vernietigingskamp Auschwitz. In dat laatste kamp werd ook Simon vermoord, op 28 februari 1943. Rebekka werd in juli 1944 gearresteerd en ging ook via Westerbork naar Auschwitz.

240. NA, NBI, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 58671, Doorn, R. van, Rijswijk, concept-akte door Notaris J.H.J. Vink, Rijswijk, z.d. [1948]; Afrekening inzake minnelijk rechtsherstel betreffende hert perceel Heerenstraat 1e, 1f, 1g en 1h, Rijswijk,

241. NA, NBI, Archief 2.09.16.03, Inv.nr. 58671, Doorn, R. van, Rijswijk, F. Lagerwey (NBI) aan J. Casseres, 21 oktober 1946; Idem, Nobiscum, R. van Doorne, z.d. [na mei 1945], Overzicht huurinkomsten.

242. Waar niet anders vermeld staat, komen de geciteerde bronnen uit deze casus uit het familiedossier van de familie Goudsmid in Utrecht.

243. NA, NGV, Archief 2.08.101, inv.nr. 23, nr. 1604 en 1604a.

244. F. Perquin aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, z.d. [12 februari 1946, volgens aantekening in potlood].

Ook zij werd daar, op 31 oktober van dat jaar, vermoord. Alleen Herman overleefde de oorlog via onderduik in Den Haag.²⁴⁵ Het huis aan de Regentesselaan werd na het vertrek van het gezin Goudsmid tijdelijk bewoond door andere Joden. Wie dat zijn geweest hebben we niet weten te achterhalen. Ook zij moesten in mei 1943 het huis verlaten. Tegen die tijd was het huis ernstig beschadigd; de Duitsers hadden alles van waarde eruit gehaald. Om het huis weer bewoonbaar te maken, schakelde Nobiscum aannemers in om het huis op te knappen. Het huuroverzicht over de maanden juni tot en met oktober 1943 telt voor enkele honderden guldens aan kostenposten voor timmerwerk, schilderwerk, behangwerk, loodgieterswerk en glas zetten. Al die kosten werden betaald vanuit het vermogen van Goudsmid terwijl de huurinkomsten van het huis daar aan werden toegevoegd. Onderdeel van de betaalde kosten waren ook de gemeentelijke straatbelasting over 1942 en 1943, grondbelastingen over die jaren en het sluisgeld van het Hoogheemraadschap Delfland.²⁴⁶ Al die kosten gingen dus door terwijl Simon Goudsmid en zijn gezinsleden gedwongen hun woonhuis hadden verlaten. De kosten werden echter betaald met de door Nobiscum geïnde huur.

Rechtsherstel

Naar verluidt stond Herman al direct op 6 mei 1945 vanuit Den Haag voor de deur van zijn ouderlijk huis. Daar woonden echter andere mensen in.²⁴⁷ Het bleek dat het huis op 31 mei 1943 verkocht was aan de handelsreiziger Johan Herman Leyenaar.²⁴⁸ Een dag later, op 7 mei 1945, schreef Herman aan burgemeester Van Hellenberg Hubar een brief met het verzoek om het huis te mogen betreden om daar 'waardevolle papieren' te zoeken die hem moesten helpen het eigendomsrecht van het huis te verkrijgen.²⁴⁹ Het huis aan de Regentesselaan was door Leyenaar grondig verbouwd, wel voor 'drie à viermaal de koopsom' van 9.000 tot 12.000 gulden die hij voor het pand had neergelegd, had Goudsmid van hem gehoord. Leyenaar was er vervolgens zelf in gaan wonen en verhuurde een ander gedeelte.²⁵⁰ Met die huurders, de familie Enters, moest Goudsmid vervolgens tot overeenstemming komen, want zij wilden graag in het huis blijven wonen. Het zou nog wel enige tijd duren voordat hij in zijn huis kon trekken, schreef Goudsmid half mei aan de familie Enters, want hijzelf kon hier niets over besluiten. Dat lag in handen van het Militair Gezag. Bovendien was hij afhankelijk van het antwoord op de vraag of zijn familie nog zou terugkeren.²⁵¹ Een maand later, op 24 juni 1945, vroeg hij burgemeester Van Hellenberg Hubar of deze kon helpen het eigendom over het huis terug te krijgen. Hij wilde er dan met een andere Joodse overlevende, de heer Soesman, in gaan wonen.²⁵² Een onderhoud met de burgemeester op 3 augustus bracht in die zin duidelijkheid, dat Van Hellenberg Hubar zich voor Herman wilde inzetten en dat 'hij zelf de zaak van de huisvesting in Rijswijk ter hand' zou nemen.

245. H.S. Goudsmid aan burgemeester der gemeente Rijswijk, 7 mei 1945; H.S. Goudsmid aan het Departement van Justitie afdeling Rechtsherstel, 23 juni 1945; <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/128455/simon-goudsmid>.

246. Mr. F. Perquin aan H.S. Goudsmid, 14 september 1945; C.V. Administratiekantoor Nobiscum aan S. Goudsmid, 28 augustus 1945, Huuroverzicht september 1942 t/m 30 april 1945.

247. Mededeling Simon Goudsmid, 28 augustus 2025.

248. NA, NBI, Archief 2.09.16, Verkaufsbücher, Inv.nr. 2.09 16, laufnummer 2257; Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikel 6097.

249. H.S. Goudsmid aan burgemeester der gemeente Rijswijk, 7 mei 1945.

250. H.S. Goudsmid aan het Departement van Justitie afdeling Rechtsherstel, 23 juni 1945.

251. Enters aan Goudsmid, 14 mei 1945; Goudsmid aan de familie Enters, 16 mei 1945.

252. H.S. Goudsmid aan de Weledel Gestrenge Heer Burgemeester van Rijswijk, 24 juni 1945.

Diezelfde maand overlegde Goudsmid met gemeentebestuurder mr. Beernink over de teruggave, inclusief de gedwongen verhuizing van Leyenaar terug naar Den Haag.²⁵³ Voordat hij echter het huis wilde teruggeven, wilde Leyenaar wel 12.000 gulden vergoed krijgen voor verbeteringen aan het huis.²⁵⁴ Daarnaast leidde Goudsmids wensen er toe dat ook de familie Enters het huis zou moeten verlaten. Goudsmid wilde namelijk liever met hem bekenden in het huis trekken. Mr. Beernink van de gemeente Rijswijk zou hen wellicht kunnen helpen, suggereerde Goudsmid aan Enters in een brief van 25 augustus.²⁵⁵

Het verzoek om een extra vergoeding voor verbouwing bleek niet terecht. Een schikking 'in der minne' leek dan ook niet mogelijk en daarom suggereerde de advocaat van Leyenaar om een zaak voor de Raad voor Rechtsherstel aan te spannen.²⁵⁶ De zaak werd op 1 november 1945 inderdaad door Haagse advocaat F. Perquin namens Goudsmid aangekaart bij de Raad voor het Rechtsherstel.²⁵⁷ Intussen was Herman Goudsmid sinds 11 oktober, ruim twee weken eerder, officieel benoemd tot bewindvoerder van het vermogen van zijn vader.²⁵⁸ Daarvoor had hij moeten bewijzen dat zijn ouders en ook zijn zus waren overleden.²⁵⁹

Uit de aanklacht blijkt hoe ingewikkeld geldstromen verliepen rond rechtsherstel. Allereerst eiste Goudsmid via zijn advocaat mr. F. Frequin de teruggave van Regentesselaan 20. De advocaat sprak namens zijn cliënt de verwachting uit dat 'den Burgemeester der gemeente Rijswijk' het pand van Leyenaar op korte termijn zou vorderen en dat aan Goudsmid zou toewijzen. Ook zou moeten worden bepaald dat 'de Burgemeester van Rijswijk dus van H.S. Goudsmid voornoemd een bedrag aan huur ten behoeve van Leyenaar voornoemd zal vorderen, totdat hij q.q. in den eigendom van voormeld perceel zal zijn hersteld.' Goudsmid moest dus voorlopig nog huur betalen aan Leyenaar. De laatste was tenslotte nog steeds formeel de huiseigenaar zolang er nog geen rechtsherstel had plaatsgehad. Pas daarna zou de koop van het huis die tijdens de oorlog had plaatsgevonden, teniet zijn gedaan. De huur die Goudsmid aan Leyenaar betaalde, zou vervolgens weer worden terugbetaald aan Goudsmid in zijn hoedanigheid als bewindvoerder van zijn vader.²⁶⁰ Dat was een. De volgende stap was dat hij daadwerkelijk in zijn ouderlijk huis mocht gaan wonen. Dat duurde nog enkele maanden langer. Eind oktober kregen Leyenaar en de familie Enters het bevel om het huis te verlaten. Dat deed Leyenaar niet direct, maar de familie Enters al wel. Die had begin november al vervangende woonruimte in Den Haag.²⁶¹ Eind 1945 schakelde Goudsmid opnieuw de burgemeester van Rijswijk in. Deze gaf nu het bevel 'dat ik op zeer korten termijn in het bezit van het eigen huis gesteld dien te worden'.²⁶²

253. Chronologisch overzicht acties van 3 tot en met 25 augustus 1945.

254. F. Perquin (advocaat) aan H.S. Goudsmid, 23 augustus 1945.

255. H.S. Goudsmid aan de familie Enters, 25 augustus 1945.

256. F. Perquin aan H.S. Goudsmid, 20 september 1945.

257. F. Perquin aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, z.d. [12 februari 1946, volgens aantekening in potlood].

258. B.J. Mulder (NBI) aan H.S. Goudsmid, 11 oktober 1945 (afschift).

259. Mr. F. Perquin aan H.S. Goudsmid, 14 september 1945.

260. F. Perquin aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, z.d. [12 februari 1946, volgens aantekening in potlood].

261. H.S. Goudsmid aan mevrouw Kristenzen, Evacuatiebureau Den Haag, 5 november 1945.

262. H.S. Goudsmid aan Beutler, 2 december 1945.

Dat gebeurde ook, maar pas in januari 1946 omdat er tot 8 december helemaal geen aanvraag voor vervangende huisvesting van Leyenaar in Den Haag was gedaan, kreeg hij te horen.²⁶³ Goudsmid was onthutst. Aan de burgemeester schreef hij op 14 december: ‘Edelachtbare, na alle desillusies, die de overheid mij in de afgelopen maanden heeft bereid, (ik weet dat het onmogelijk is het apparaat te laten functioneren zoals wij dat gewend waren in ons land) geloof ik niet, dat het nodig is hieraan enige commentaar toe te voegen.’²⁶⁴ Al die maanden had Goudsmid ook nog geprobeerd huisraad te regelen voor wanneer hij eindelijk aan de Regentesselaan zou mogen gaan wonen. Ook dat duurde lang. Toen hij eindelijk dan langs mocht komen bij het Bureau Roerende Goederen van Vijanden en Landverraders om spullen op te halen, kwam hij van een koude kermis thuis. De brief die hij daarop schreef aan C.M. Beutler, werkzaam bij het Militair Gezag en hoofd van het Bureau Roerende Goederen van Vijanden en Landverraders, is schrijnend:

*‘Nadat mij bij herhaling werd toegezegd, dat ook stoffering zou zijn inbegrepen, was hiervan N I E T S aanwezig en dat terwijl ik de beschikking krijg over een totaal leeg huis. Zelfs geen lamp, vloerkleed, gordijn ja, geen deken. Wat ik wel aan trof was een vogelkooi. Ik zou me kunnen voorstellen, dat U een glimlach niet kunt onderdrukken, voor mij was dit echter niet moeilijk, nadat ik al die maanden mij van het kastje naar de muur had laten sturen. Toen U mij naar het Laakkwartier verwees, was mijn verwachting niet hoog gespannen, dat ik door Uw bureau zo behandeld zou worden, waar het hier om RECHTsherstel gaat had ik in de meest sombere ogenblikken van mijn twee en een half jaar onderduikerschap niet durven denken. Uw bureau is volledig op de hoogte met mijn situatie, men weet, dat ik alleen over ben van mijn familie, men weet, dat een “home” het enige is, dat mij nog enig gevoel kan geven van toch ook nog een mens te zijn, thans word ik zo behandeld: minder dan een “licht geval”, die krijgen hun spullen nog terug! U zult mij niet kunnen verwijten, dat ik haantje de voorste heb willen zijn (dit zou slechts afgunst hebben verwekt) mag ik U vragen: Waarom moet ik haantje de laatste zijn? Is er dan behalve het recht om mij weer zonder angst voor den dood op straat te lopen dan niets voor mij veranderd? Hebben zovele Nederlanders dan twee en een half jaar hun leven voor mij in de waagschaal gesteld, dat ik mij nu in mijn eigen land erger dan een ongewenste vreemdeling moet voelen, die nu al zeven maanden BEDELEN moet om van de overheid de meest elementaire levensbehoeften af te smeken. Mijnheer Beutler, het woord en de daad zijn aan U.’*²⁶⁵

Vijf dagen later kon burgemeester Van Hellenberg Hubar mededelen dat er inderdaad een woning was gevonden voor Leyenaar en dat ‘nu dus het moment gekomen is, dat U Uw huis aan de Mauritslaan (sic!) kunt gaan betrekken.’²⁶⁶ Leyenaar verhuisde begin 1946. Op 4 februari 1946 kon Herman zijn intrek nemen in de Regentesselaan 20 en verliet hij eindelijk zijn tijdelijke adres in Den Haag dat tijdens de oorlog ook een van zijn zeven onderduikadressen was geweest.²⁶⁷ Diezelfde avond nog schreef hij een bedankbrief aan burgemeester Van Hellenberg Hubar.

263. Centraal Bureau voor de Huisvesting te ‘s-Gravenhage en omgeving aan H.S. Goudsmid, 8 december 1945.

264. H.S. Goudsmid aan de Burgemeester van den gemeente Rijswijk, 14 december 1945.

265. H.S. Goudsmid aan Beutler, 14 december 1945.

266. Van Hellenberg Hubar aan H.S. Goudsmid, 19 december 1945.

267. Mededeling S. Goudsmid, 28 augustus 2025.

‘Op de eerste avond, dat ik, na een dag van werken, na ruim drie jaar afwezigheid wederom in mijn eigen kamer in het ouderlijk huis zit, is het mij een behoefte U mijn gevoelens van dankbaarheid over te brengen.’²⁶⁸ Toch was van een officieel rechtsherstel nog geen sprake. Volgens het NBI moest Goudsmid dan ook nog huur betalen voor het bewonen van de Regentesselaan 20.²⁶⁹ Daarmee moesten onder meer de belastingen en de hypotheekrente betaald kunnen worden. Goudsmid was opnieuw geschokt: ‘Als bewoner dien ik derhalve huur af te dragen aan mij zelf als bewindvoerder, terwijl ik als bewindvoerder verantwoording heb af te leggen, mogelijk via Uw instituut aan mijzelf als zakelijk gerechtigde, respectievelijk eigenaar.’²⁷⁰ Dat er nog geen officieel rechtsherstel had plaatsgehad, lag niet aan hem, meende hij. Bovendien mankeerde er van alles aan het huis dat tijdens de onderhandelingen was verzwegen door Leyenaar en zijn advocaat. Daarom voelde hij zich ook niet langer gebonden aan de overeenkomst die ‘elk gezond rechtsgevoel tart’.²⁷¹ Daarbij kwam dat hij zeker wist dat zijn vader de volledige hypotheek van het huis had afgelost in 1941. Dat had hij simpelweg gedaan omdat de Duitsers aan Joden verboden hadden om te ondernemen. Daardoor had hij geld over dat hij anders in zijn onderneming had gestoken. Herman wilde daarom van het NBI wel eens weten waar ze op baseerden dat er nog een hypotheek van vijfduizend gulden op het huis lag. Het NBI bond in. Uit nader onderzoek bleek inderdaad dat de hypotheek was afgelost en dus hoefde Herman Goudsmid toch geen huur meer af te dragen.²⁷²

Nu die schikking met Leyenaar nog. Uiteindelijk werd er een nieuwe minnelijke schikking overeengekomen die iets voordeliger uitpakte voor Goudsmid. In 1950 vond het rechtsherstel plaats.²⁷³ Daarna duurde het tot mei 1952 voordat alle geïnde huren en gemaakte onkosten van het huis aan de Regentesselaan waren verrekend. Notaris Vink zorgde voor die afrekening à 318,15 gulden. Dat bedrag bestond uit een positief saldo van een huis in Den Haag en een negatief saldo van 14,25 gulden van de Regentesselaan. Die bedragen bestonden uit de huurinkomsten die achteraf waren geïnd minus onder meer kosten voor waterleiding en belastingen.²⁷⁴ De bewindvoering door Herman werd beëindigd per 31 mei 1952.²⁷⁵ Op het moment dat Herman eindelijk in zijn ouderlijk huis terecht kon, bepaalde de gemeente Rijswijk wel dat er ook huurders bij moesten komen. Gezien de bestaande woningnood was het herenhuis te groot voor één bewoner. Daarvoor koos hij het uit Rijswijk afkomstige gezin van de ondergedoken Karel Vos en Clara Groonheim, de latere schoonouders van Ida Vos-Gudema. Die waren daar maar wat blij mee. Een beschrijving van de problemen die vervolgens ontstonden met de familie Vos toen Herman wilde trouwen en meer kamers opeiste, valt buiten het bestek van dit onderzoek.²⁷⁶

268. H.S. Goudsmid aan de Burgemeester der gemeente, 4 februari 1946.

269. NBI aan H.S. Goudsmid, 7 maart 1946.

270. H.S. Goudsmid aan NBI, 9 maart 1946.

271. H.S. Goudsmid aan NBI, 9 maart 1946.

272. H.S. Goudsmid aan NBI, 9 maart 1946; F. Lagerwey (NBI) aan H.S. Goudsmid, 25 maart 1946.

273. Bewijs van eigendom voor de heer S. Goudsmid, Notariële akte, Rijswijk, notaris J.H.J. Vink, 21 november 1950.

274. J.H.J. Vink aan H.S. Goudsmid, 17 mei 1952.

275. Kadastrale legger gemeente Rijswijk, leggerartikel 6628.

276. K. Vos aan H.S. Goudsmid, 23 december 1945; J. van de Giessen (namens H.S. Goudsmid) aan K. Vos, 19 september 1950; Huisvestingskantoor der Gemeente Rijswijk aan H.S. Goudsmid, 16 augustus 1950; H.S. Goudsmid aan Huisvestingskantoor der Gemeente Rijswijk, 23 augustus 1950; Overeenkomst tussen H.S. Goudsmid en K. Vos, 1 oktober 1950.

Samenvatting: Het rechtsherstel rond het pand Regentesselaan 20 van Simon Goudsmid verliep stroef. Het eindresultaat was niet naar de zin van de zoon van Simon, Herman Goudsmid, maar hij legde zich er uiteindelijk bij neer. Al ervoer hij de regeling als een grove schending van zijn rechten. De gemeente Rijswijk, onder wie burgemeester, speelde een rol op de achtergrond door op zoek te gaan naar vervangende woonruimte voor de oorlogskoper Leyenaar. Tegelijk bepaalde de gemeente na de oorlog dat Herman Goudsmid niet alleen in zijn grote ouderlijk huis mocht gaan wonen. Conform landelijk beleid werd hij verplicht huurders in huis te nemen. Daarbij mocht hij wel zelf kiezen wie dat mochten zijn. In zijn geval was dat de Joodse familie Vos uit Rijswijk.

Casus 4 David Garnade en Haagweg 140

David Garnade was boekhandelaar op het Binnenhof. Hij voerde die nering in navolging van zijn vader Joseph Garnade.²⁷⁷ In het boek van Stephan Sanders over boekhandelaren op het Binnenhof komen hij en zijn collega's naar voren als arme sloebers. Niets was minder waar; in ieder geval waar het David Garnade betreft. Hij was een vermogend man met drie huizen in volledig eigendom: een in Rijswijk, een in Delft en een in Den Haag. Van zeven andere huizen, vijf in Delft, een in Leiden en een in Den Haag, deelde hij het eigenaarschap met diverse anderen. Daarnaast had hij nog vorderingen van in totaal 14.000 gulden op twee personen die zijn boekhandels hadden gekocht: een in Leiden en een in Delft. Zijn zuivere vermogen bedroeg in september 1945 al met al ruim 50.000 gulden. Zelf woonde David sinds 10 juni 1930 met zijn vrouw Elisabeth van Praagh aan de Haagweg 140 in Rijswijk.²⁷⁸ Voor de duidelijkheid: zij was geen directe familie van Wolf van Praagh, die aan de Geestbrugweg 60 woonde, en zijn omvangrijke familie.

Op 5 augustus 1942 nam de NGV het beheer over van het huis van David en Elisabeth.²⁷⁹ Het beheer van de woning, met een waarde van 10.000 gulden, besteedde de NGV uit aan een van de Haagse Verwalters, het ANBO.²⁸⁰ Ergens in 1942, onduidelijk is wanneer precies, verlieten David Garnade en zijn vrouw hun huis aan de Haagweg en verhuisden ze naar het huis van de Joodse familie Van Coevorden aan de Frederiklaan 39 in Rijswijk. Op 30 oktober 1942 werd het echtpaar Garnade naar Westerbork gedeporteerd en drie dagen later, op 2 november, op transport gesteld naar Auschwitz. Daar werd David op 5 november vermoord en zijn vrouw Elisabeth op 25 november 1942.²⁸¹ Ondertussen beheerde het ANBO de tien huizen waar Garnade geheel of gedeeltelijk het eigendom van bezat. Geen van die huizen lijkt tijdens de oorlog te zijn verkocht, ook het huis aan de Haagweg 140 niet. Tenminste, als de vermogensopstelling van 26 september 1945 correct is.

277. Sanders, 56-66.

278. NA, NBI, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847 en 62848, Garnade, D., Rijswijk, Beginverslag vermogensopstelling per 26 september 1945.

279. NA, NGV, Archief 2.08.101, Inv.nr. 22, nr. 1352.

280. NA, NBI, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847 en 62848, Garnade, D., Rijswijk, Beginverslag vermogensopstelling per 26 september 1945.

281. Online Archief Arolsen, DocID: 130290797 (David Garnade) en DoCID: 130290799 (Elisabeth Garnade Van Praagh).

Zie: <https://collections.arolsen-archives.org/de/search/person/130290797?s=130290797&t=2574925&p=0>; <https://collections.arolsen-archives.org/de/search/person/5148840?s=garnade&t=224152&p=0> – beide geraadpleegd op 2 september 2025; NA, NBI, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847, Garnade, D., Rijswijk, M. Schönbach aan NBI, 25 september 1945

De Verkaufsbücher lijken echter een ander verhaal te vertellen. Daarin staat dat het huis werd verkocht voor 13.000 gulden aan Johannes Andries Koppelle uit Den Haag, dat dat via het ANBO gebeurde en dat de akte was opgesteld door notaris Bomers. Tegelijk missen de uiteindelijke gegevens over de definitieve verkoop.²⁸² Ook wordt er ook geen melding gemaakt van rechtsherstel. Niet in het NGV-archief en ook niet in de kadastrale leggers van de gemeente Rijswijk. Hoe zit dat?

Waarschijnlijk ligt de oplossing van het raadsel in de bekentenis die Koppelle na de oorlog deed tijdens zijn proces: "Ongeveer 5 maanden na de bevrijding kocht ik middels de A.N.B.O. (...) een huis, gelegen a/d Haagweg 140 te Rijswijk voor f 13000,--, waarop ik reeds, nadat door notaris Bomers (...) een voorlopig koopcontract was opgemaakt, f 1300,-- heb betaald. Dit contract is door mij, in verband met mijn lidmaatschap der N.S.B., met andere papieren vernietigd."²⁸³ De voorlopige aankoop vond plaats in oktober 1944, dus iets meer dan vijf maanden vóór de bevrijding. Dat was juist in een tijd waarin de verkoop van 'Jodenpanden' was ingeklapt.²⁸⁴ Uiteindelijk is de definitieve verkoop niet doorgegaan en is er dus geen akte van levering getekend waarbij het eigendom van het huis daadwerkelijk overging op Koppelle. Ook deze woning bleef dus uiteindelijk eigendom van David Garnade en daardoor was een officieel rechtsherstel niet noodzakelijk.²⁸⁵ Toch zou het opheffen van de overname van het beheer door de Niederländische Grundstücksverwaltung dat na de oorlog gebeurde, ook als een vorm van onderhands rechtsherstel kunnen worden opgevat.

7 AUG. 1942

Niederländische Grundstücksverwaltung

Den Haag, 5.8.42. 1352
 Juliana van Stolberglaan 10
 Fernruf: 772062/63. Jo.

EINSCHREIBEN

Aktenzeichen G Nr. 2272n/2
 Bei jeder Zuschrift ist das Aktenzeichen unbedingt anzuführen!

Betr. Grundstück: Haagweg 140, Rijswijk
 Katastergemeinde: Rijswijk D 2338
 Eigentümer: D. Garnade, Haagweg 140, Rijswijk

An das
 Kantoor van de hypotheeken en het
 kadaster
 Den Haag

Auf Grund des § 7 der Verordnung Nr. 154/41 des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete vom 11.8.1941 haben wir das obenbezeichnete Grundstück in Verwaltung genommen.
 Wir bitten gemäss § 9 dieser Verordnung um gebührenfreie Eintragung eines entsprechenden Vermerkes im Kataster.

Niederländische
 Grundstücksverwaltung
 i.V.

[Handwritten signature]

Document uit het NGV-archief waarin David Garnade nog steeds als eigenaar genoemd staat van Haagweg 140, de woning die door de NGV in beheer is genomen op 5 augustus 1942.

282. NA, NBI, Verkaufsbücher, Archief 2.09.16, inv.nr. 536.10, Laufnummer 8321

283. NA, NBI, Archief 2.09.16.08, Inv.nr. 108081,

284. Schütz, 274, Grafiek 12.3 – Het aantal Joodse panden per regio dat door de NGV werd verkocht.

285. Hans van Rossum, familiedossier, Notaris E. Hoogland, Eigendomsbewijs voor de Heer Antonius Cornelis Balering, Haagweg 140, 29 april 1969, Hyp4 dl 3803, nummer 32 reeks S-GRAVENHAGE.

Rechtsherstel

Als snel na de oorlog werd duidelijk dat het echtpaar Garnade – Van Praagh niet terug zou komen. Op 26 september 1945 werd hun schoonzoon Moses Schönbach uit Venlo de bewindvoerder over hun vermogen namens zijn echtgenote Hendrika Garnade. Zij was enig kind van David en Elisabeth.²⁸⁶ Van formeel rechtsherstel was geen sprake omdat het huis niet verkocht was en dus het pand nog officieel op naam van Henrika's vader stond. Van te betalen gemeentelijke belastingen door de in rechte herstelde eigenaars is dan ook pas sprake in de financiële overzichten vanaf de onder bewindstelling van Schönbach op 26 september 1945. Juist twaalf dagen eerder was de pas uit onderduik teruggekeerde familie Gudema in het huis getrokken.²⁸⁷ En op 19 december datzelfde jaar trok ook het echtpaar Blok-Nieweg bij hen in. Dat waren de ouders van mevrouw Gudema-Blok. Voor hen verzocht de gemeente Rijswijk opname in het Joods Tehuis voor bejaarden in Den Haag en daarbij vroeg ze aan de Minister van Maatschappelijk Werk een toelage van honderd gulden per maand extra. In 1941 had Zadok Blok zijn goedlopende textielhandel moeten sluiten, daarna was het echtpaar ondergedoken en waren ze na arrestatie in het concentratiekamp Theresienstadt in het toenmalige Tsjecho-Slowakije terechtgekomen. De gezondheid van Zadok Blok was daarna zo slecht dat van een herstart van zijn onderneming geen sprake meer kon zijn.²⁸⁸ Vandaar die hulpvraag aan het Ministerie van Maatschappelijk Werk. Van heffingen tijdens de oorlog is geen spoor te vinden. Van enige betrokkenheid van de gemeente Rijswijk lijkt dan ook geen sprake te zijn geweest. Nadat begin november 1948 duidelijk was geworden dat de ouders van Hendrika Garnade waren overleden, stelde notaris Vink een Verklaring van Erfrecht op. Daarin werd bepaald dat Hendrika de erfgenaam was van haar ouders.²⁸⁹ De bewindvoering van schoonzoon Schönbach werd door het NBI beëindigd op 14 juli 1950.²⁹⁰

Een jaar later kreeg deze zaak nog een staartje. Het ging daarbij om het boekenstalletje van Garnade op het Binnenhof. Zijn boekenvoorraad lag bij zijn deportatie opgeslagen op de gebruikelijke bergplaats in een pakhuis op het Binnenhof. Daarvoor had Garnade een vergunning die hij betaald had tot september 1942. 'Sedertdien werd de overeenkomst als opgezegd beschouwd', schreef het NBI aan notaris Vink op 30 december 1949. Nu bleek dat de hele boekenvoorraad nog aanwezig was. De Duitsers hadden die niet ontdekt. Omdat de Rijksgebouwendienst de ruimte dringend nodig had, vroeg het NBI aan Vink om de boeken zo snel mogelijk op te halen.²⁹¹

Conclusie: Uit de bronnen blijkt niet dat de gemeente Rijswijk niets te doen had met de roof of het rechtsherstel van Haagweg 140. Wel probeerde het College negen jaar na de bevrijding het oude echtpaar Blok te helpen bij het verlichten van hun sinds de oorlog benarde leefomstandigheden.

286. NA, NBI, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847, Garnade, D., Rijswijk, M. Schönbach aan NBI, 25 september 1945 en NBI aan M. Schönbach, 26 september 1945.

287. GAR 704, inv.nr. 2392, Haagweg 140.

288. GAR 767, inv.nr. 2654, Burgemeester en Wethouders Rijswijk aan de Minister van Maatschappelijk Werk, 9 april 1954.

289. NA, NBI, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847, Garnade, D., Rijswijk, Uittreksels Burgerlijke stand Rijswijk Z.H., overlijdensaktes van David Garnade en Elisabeth van Praagh, 4 november 1948; Idem, Verklaring van Erfrecht, 27 november 1948; Idem,

290. Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikel 4826.

291. NA, NBI, Archief 2.09.16.05, Inv.nr. 62847, Garnade, D., Rijswijk, NBI aan J.H.J. Vink, 30 december 1949.

Casus 5 Vader en zoon Honigvoort en de Caan van Necklaan 252 tot en met 268 en Bilderdijklaan 115

Albertus Honigvoort was aandeelhouder en directeur van timmerfabriek Gebroeders Van Malsen in Den Haag. Tijdens de bezetting boerde hij goed. Zijn bescheiden timmerfabriek groeide uit tot een miljoenenzaak. Dat dankte hij voor het overgrote deel aan opdrachten van de Duitse Wehrmacht. Daaronder bevond zich de bouw van drie barakken en splinterwallen op vliegveld Ypenburg, dus op Rijswijks grondgebied. Zijn snel toenemende rijkdom stelde hem tijdens de oorlog in staat om veertien woningen te kopen waaronder vier panden in Rijswijk. Na de oorlog werden zijn eigendommen geschaard onder vijandelijk vermogen. Zijn vermogen werd daarom van hem afgepakt. Toch werd hij niet als een zware collaborateur beschouwd en al tamelijk snel vrijgelaten. Dat was vanwege zijn hoge leeftijd, zijn slechte gezondheid, omdat hij al langer gevangenzat en omdat het puur om 'economische collaboratie' ging. 'A. Honigvoort is eigenlijk een typische profiteur zonder verdere bijgedachten', was de conclusie.²⁹² Hij mocht op 10 december 1947 weer naar huis.

In Rijswijk had hij toen nog steeds officieel drie panden aan de Caan van Necklaan in eigendom. Het waren de nummers 252 tot en met 268. De oorspronkelijke eigenaren van die panden waren allemaal leden van de familie Levie. Samuel Levie in Den Haag was eigenaar van het woonhuis Caan van Necklaan 252, 254 en 256. Joseph Levie woonde in Zwolle en was eigenaar van de het pand 264, 266 en 268. Helene Levie in Amsterdam was eigenaar van het pand 258, 260 en 262. Daarnaast kocht de zoon van Albertus, Hendrik Jan Honigvoort, in maart 1943 het huis aan Bilderdijklaan 115, eigendom van de Rijswijkse boekhouder Simon de Jong.²⁹³ Evenals zijn vader was hij aandeelhouder van de timmerfabriek, waar hijzelf in dienst was.²⁹⁴ Dat de huizen eigendom waren van Joodse Nederlanders, moeten vader en zoon Honigvoort hebben geweten. Dit stelden tenminste de onderzoekers van de Bijzondere Rechtspleging. Ook al werden de 'perceelen blijkens de koopacte, als eigendom van de Niederländische Grundstücksverwaltung' aangemerkt.²⁹⁵ Om de koop te kunnen financieren, nam hij een hypotheek op van 87 duizend gulden. De geldschietter was de N.V. Van Malsen, zijn bedrijf in Den Haag. Over de precieze gang van zaak spreken diverse bronnen elkaar tegen. Volgens zijn CABR-dossier kocht Albertus Honigvoort alle panden, ook dat aan de Bilderdijklaan. Dat zou hij hebben gedaan via het ANBO. In de Verkaufsbücher staat daarentegen dat de verkoop van de woning van Samuel Levie en Joseph Levie plaatsvond via de makelaar Johannes Petrus Everout in Amsterdam. De woning van Helene Levie werd verkocht via Nobiscum en de woning van Simon de Jong aan de Bilderdijklaan 115 ook. Bovendien staat daar dat niet Albertus, maar zijn zoon Hendrik Jan die woning kocht.²⁹⁶

292. NA, CABR, Archief: 2.09.09, Inv.nr. 109326, Dossienummer: 8340/46, Nota inzake invrijheidsstelling van A. Honigvoort; Idem, Inv.nr. 91033, dossier firma Gebr. Van Malsen, Overzicht betreft den verdachte Albertus Honigvoort, 11 juni 1947.

293. NA, NBI, Verkaufsbücher, Archief 2.09.16, Laufnummers 962, 1344, 1730, 1732 en 963. In de kadastrale legger staat overigens dat ook Bilderdijklaan 115 door A. Honigvoort werd gekocht. Zie: Kadastrale leggers gemeente Rijswijk, leggerartikels 4964 en 6085.

294. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 109106, Dossier 1943/46, Proces-Verbaal, 24 juli 1945.

295. NA, CABR, Archief 2.09.09, Inv.nr. 109326, dossiernr. 46/08340, Proces-verbaal, 5 maart 1947.

296. NA, NBI, Verkaufsbücher, Archief 2.09.16, Inv.nr. 532.2, Laufnummers 962 en 963; Idem, Inv.nr. 532.3, Laufnummers 1344; Idem, Inv.nr. 532.4, Laufnummers 1730 en 1732.

Hoe dan ook, het beheer van de woningen werd overgenomen door de NGV, verkocht via een Verwalter, met als resultaat dat ze nieuwe eigenaren kregen en dat er na de oorlog rechtsherstel nodig was. Het rechtsherstel van de woningen van Joseph Levie en Samuel Levie en de woning aan de Bilderdijkstraan 115 vond plaats in 1948. Het rechtsherstel van de woning van Helene Levie in Amsterdam vond plaats in 1949. De 'afwezigen' bleken allemaal vermoord te zijn en dus vererfden hun voormalige eigendommen naar hun nabestaanden.

Conclusie: Zowel bij de koop van Joods woningen door vader Albertus Honigvoort als zoon Hendrik Jan Honigvoort was de gemeente Rijswijk niet betrokken. Evenmin was dat het geval bij het rechtsherstel na de oorlog.

Casus 6 Jankiel en Abram Flam en Prins Hendriklaan 23 & Mozes Poons en Eiklaan 7

Tot slot twee bijzondere casussen. Het draait om twee woningen die in de oorlog Joods eigendom waren. Dat kwam aan het licht bij het raadplegen van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel in het Nationaal Archief. Daarin bleek zich een inventarisnummer te bevinden waarin per burgerlijke gemeente rechtszaken rond rechtsherstel alfabetisch waren geordend.²⁹⁷ Op die kaarten kwamen twee namen voor die nergens anders waren vermeld: die van Jankiel Flam en van Mozes Poons. Dat was ook niet zo vreemd, want pas na de oorlog bleek dat de woningen Joods eigendom waren. Die waren echter gekocht via stromannen.

Op 30 september 1941 passeerde bij de Rijswijkse notaris Vink de akte van levering van Prins Hendriklaan 23 waardoor Hendrik Nicolaas Broekhuizen, een boekhouder uit Den Haag, het huis in eigendom kreeg.²⁹⁸ Pas na de oorlog bleek dat Broekhuizen het huis had gekocht met geld van de Joodse Jankiel Luze Flam en zijn zoon Abram. Het lijkt aan een moment van schuldgevoel te danken zijn geweest dat dat ooit uit is gekomen. De openbare veiling van het huis dat op naam stond van Broekhuizen, stond namelijk al gepland toen mevrouw Broekhuizen op het Haagse notaris kantoor Jalink en De Mos langskwam. 'Wij hadden de veiling al geannonceerd toen mevrouw Broekhuizen mededeelde dat het huis eigenlijk geen eigendom van de familie Broekhuizen is', schreef notaris W.J. Jalink aan het NBI in december 1947.²⁹⁹ Hoe het precies zat, legde Hendrik Broekhuizen later uit. Hij had tijdens de oorlog geld van Abram Flam gekregen om dat te beleggen. Zo zou hij het 'veilig stellen voor de greep van de vijand. Hij heeft hiervoor een schuldbekentenis getekend. Voor het geld heeft hij een huis gekocht, Prins Hendriklaan 23 te Rijswijk en bij nadere overeenkomst hebben de heer Flam en hij bepaald, dat hij na de bezetting ter delging van zijn schuld de waarde van het huis zal teruggeven, met andere woorden de eigendom van het huis zal overgeschreven worden op naam van de heer Flam.'³⁰⁰ Dat gebeurde ook. Op 29 november 1948 werd een akte opgesteld waarin het eigendom van het huis overging naar vader en zoon Flam. In het kadaster stond het huis tot die tijd op naam van Broekhuizen, maar daarbij is later vermeld: 'dj. 1949 Rechtsherstel' – dat is dus in 1948.

297. NA, Archief 2.09.48, Inv.nr. 781, Ootmarsum - Sloten tot en met E.

298. NA, Archief 2.09.16.04, Inv.nr. 73018, Bewijs van Eigendom voor den heer H.N. Broekhuizen van Prins Hendriklaan 23, Rijswijk, 30 september 1941.

299. NA, Archief 2.09.16.04, Inv.nr. 73018, W.J. Jalink aan NBI Den Haag, 24 december 1947.

300. NA, Archief 2.09.16.04, Inv.nr. 73018, NBI Den Haag aan J.M. Demenint, 19 januari 1948.

Waarna in het kadastraal register als volgartikel legger 6459 staat genoemd en dat staat op naam van vader en zoon Flam, beiden afwezig.³⁰¹ En dat bleef ook zo, want beiden waren tijdens de oorlog vermoord. Eerst Abraham op 30 september 1942 in Auschwitz en op 23 juli 1943 vader Jankiel in Sobibor.³⁰² Vanwege deze bijzondere gang van zaken is het ook verklaarbaar dat het kadaster en het NGV-archief er nergens melding van maken dat het huis door de NGV in beheer werd genomen.

De bewindvoerder van de Flams die door het NBI was aangesteld, was notaris Jacques Martinus Demenint. Hij bleef dat ook na het rechtsherstel, want nog tot in de jaren vijftig was onbekend wat er van vader en zoon Flam was geworden. Het leidde ertoe dat hij in opdracht van het NBI het huis verkocht. Aanleiding ertoe waren klachten van de huurders van het huis. Het huis bevond zich 'in deplorabele staat van onderhoud' en had daarom 'dringend reparatie nodig'. Daarom hadden de bewoners zich gekeerd tot de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Rijswijk. Die waren het met hen eens. In 1951 vroeg notaris Demenint of hij het huis mocht verkopen en dat was akkoord. Al vóór de verkoop werden op last van de dienst Bouw- en Woningtoezicht al wel de meest noodzakelijke reparaties uitgevoerd.³⁰³

Een enigszins vergelijkbare situatie vond plaats rond Eiklaan 7 met Mozes Poons, die ook in Den Haag woonde. Toen de Duitsers bepaalden dat Joden hun vermogen moesten opgeven, gaf hij aan zijn vriend, de sigarenwinkelier Gerardus Johannes de Beer, 10.000 gulden om die te beleggen. De Beer kocht van het geld onder andere het huis aan de Eiklaan. Op 29 september 1942 werd de verkoop bevestigd in een akte van levering die werd opgesteld door notaris Vink. Omdat het huis duurder was, legde De Beer zelf nog 2.750 gulden in. De familie De Beer zette zich na de oorlog in voor een minnelijk rechtsherstel. Onderdeel daarvan was de regeling dat de familie Poons het huis op hun naam zou zetten. Alleen zou ze het extra geld dat De Beer had ingelegd moeten terugbetalen.³⁰⁴

Dat gebeurde ook. Bewindvoerster van Poons, mevrouw Klara Blok, een zeer verre verwant van Mozes Poons, leende 3200 gulden zodat ze De Beer begin 1948 zijn geld kon terugbetalen en de bijbehorende kosten voor het rechtsherstel kon voldoen.³⁰⁵

Conclusie: Zowel bij de koop en het rechtsherstel van Eiklaan 7 als van Prins Hendriklaan 23, was de gemeente Rijswijk niet betrokken. Wel ondernam de gemeente actie om achterstallig onderhoud van het laatste pand aan te pakken.

301. Kadaster gemeente Rijswijk, leggerartikels 4953, 5900 en 6459.

302. <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/142336/jankiel-luze-flam> en <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/142334/abram-flam>.

303. NA, Archief 2.09.16.02, Inv.nr.4731, Demenint aan NBI Den Haag, 16 augustus 1951; Idem, Toestemming verkoop Prins Hendriklaan 23 aan mevrouw de Weduwe C.F. Heshusius-Wildenboer, 21 augustus 1951. Van een verdere afhandeling met mogelijke erfgenamen van vader en zoon Flam bevinden zich geen documenten in het NBI-dossier. Wat het ingewikkeld maakte, was dat beiden de Poolse nationaliteit hadden en dat daarom het Poolse erfrecht van toepassing was. Zie: NA, Archief 2.09.16.04, Inv.nr. 73018, Demenint aan NBI Den Haag, 19 februari 1952.

304. NA, Archief 2.09.16.11, Inv.nr. 148028, Akte van Rechtsherstel, 22 december 1947.

305. NA, Archief 2.09.16.11, Inv.nr. 148028, Toestemmingsverklaring van het NBI aan mevrouw K. Haalman-Blok voor het aangaan van een geldlening met de Van den Bergh-Willing Stichting voor 3.200 gulden, 2 februari 1948.

Bijlage 3 - In de Verkaufsbücher opgenomen transacties van Rijswijkse woningen

Inv.nr.	532.5	532.4	532.6	536.10	536.10	536.9	539.9
Lauf-nr.	1923	1613	2257	8358	8321	8000	8063
Adressen verkochte woningen	Julianastraat 13	Geestbrugweg 95	Regentesse-laan 20	Mauritslaan 13	Haagweg 140	Mauritslaan 29-31	Jaagpad 159-164-167-168-171-172
Verkoopprijs in guldens	9500	11000	9000	8750	13000	9250	34000
Notaris	Bomers	Bomers	Bomers	Bomers	Bomers	Bomers	Bomers
Beheerder	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO
Definitieve koopdatum 2	01-12-1942	01-12-1942	02-12-1942	01-10-1944	01-10-1944	01-07-1994	01-08-1944
Definitieve koopdatum 1	26-01-1943	09-04-1943	29-01-1943			28-06-1994	31-07-1944
Voorlopige koopdatum	20-10-1942	13-10-1942	30-11-1942	19-08-1944	11-08-1944	03-05-1944	17-05-1944
Plaats koper	Rijswijk	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Delft	Delft
Naam koper	C.R. Zimmerman	Stiko-Stichting	J.W. Leyenaar	R.J. Bolhuis	J.A. Koppelle	C.H. Visser	H.W. Elfferick
Woonplaats eigenaar	Den Haag	Rijswijk	Rijswijk	Rijswijk	Den Haag	Rijswijk	Rijswijk
Eigenaar	S. Witsteijn	R. Logcher-Kalker	S. Goudsmit	E. Groene-woud	D. Garnade	E. v.d. Kloot	H.S. Brandel

Inv.nr.	532.4	536.9	532.2	536.3	532.3	536.8	536.9
Lauf-nr.	1773	7915	962	4169	1344	7568	8103
Adressen verkochte woningen	Mauritslaan 45/47	Beetslaan 148-152	Caan van Necklaan 264-266-268	Eiklaan 21	Caan van Necklaan 252/262	Koniginne-laan 69	Waldeck Pyrmontlaan 10
Verkoopprijs in guldens	12000	18500	9000	9000	26000	7000	25801
Notaris	Bomers	De Valk	Hermand	Kleijn	Krom	Meurs	Rambonnet
Beheerder	ANBO	ANBO	Everout	ANBO	Everout	ANBO Rotterdam	Everout
Definitieve koopdatum 2	02-01-1943	01-07-1944		15-06-1943	19-08-1943	01-05-1944	
Definitieve koopdatum 1	03-12-1942	20-06-1944	16-04-1943	08-07-1943	18-08-1943	01-05-1944	08-04-1943
Voorlopige koopdatum	24-10-1942	14-04-1944		09-04-1943	19-05-1943	05-02-1944	
Plaats koper	's-Graven-zande	Den Haag	Amsterdam	Den Haag	Amsterdam	Rotterdam	Amsterdam
Naam koper	P.R. Boers	D. v. Unen	A. Honigvoort	R.M.J. Verhoek	A. Honigvoort	W. van Rouwendal	L. de Jong
Woonplaats eigenaar	Arnhem	Rijswijk	Zwolle		Voorburg	Meppel	
Eigenaar	B. Roos-Schöneberg	H. v. Dam	J. Levie	C.Cohen	S. Levie	D. Wolff	B.S. Anholt

Bijlage 3 - In de Verkaufsbücher opgenomen transacties van Rijswijkse woningen

Inv.nr.	532.6	536.1	536.9	532.4	532.2	532.2	532.4
Lauf-nr.	2335	3203	8139	1732	963	1116	1730
Adressen verkochte woningen	Hoorbrug- laan 30	Heeren- straat 1e-h	Mauritslaan 52	Caan van Necklaan 258/262	Bildderdijs- laan 115	Regentesse- laan 7	Caan van Necklaan 252/256
Verkoopprijs in guldens	10000	38500	8250	28000	8500	13500	4000
Notaris	Sluis	Sluis	Sluis	Sluis	Sluis	Sluis	van der Ploeg
Beheerder	Nobiscum	Nobiscum	Nobiscum	Nobiscum	Nobiscum	Nobiscum	Everout
Definitieve koopdatum 2	15-01-1943		01-06-1943	01-06-1943	15-06-1943	01-08-1943	21-08-1943
Definitieve koopdatum 1	11-05-1943	01-03-1943	08-09-1943	27-07-1943	29-06-1943	26-10-1943	25-06-1943
Voorlopige koopdatum	25-11-1942	08-02-1943	11-05-1943	21-05-1943	04-05-1943	28-04-1943	21-05-1943
Plaats koper	Rijswijk	Rijswijk	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Amsterdam
Naam koper	H.C. Rosen- boom	R. van Doorne	h.C. Wigt	A. Honigvoort	H.J. Honigvoort	NSV	A. Honigvoort
Woonplaats eigenaar	Rijswijk	Den Haag	Rijswijk				Voorburg
Eigenaar	A.M. v. Gelder	J. Casseres	H. Waisvisz u. Cons.	H. Levie	S. de Jong	H. Waisuisz- v. Leeuwen	S. Levie

Inv.nr.	532.2	536.4	536.5	532.5	536.2	536.7	536.9	536.9
Lauf-nr.	934	4751	6294	1990	3975	7424	8265	8240
Adressen verkochte woningen	Mauritslaan 15	Kerklaan 122/124	Oranjelaan 49	Regentesse-laan 40	Huis ter Hoornkade 31-33	Waldeck Pyrmont-laan 8	Delftweg 34	Stadhoudersstraat 19-19b/ Frederik Hendrikstraat 2
Verkoopprijs in guldens	10000	9500	14000	7500	20000	8000	33000	15700
Notaris	Verheggen	Verheggen	Verheggen	Verheggen	Verheggen	Verheggen	Verheggen	
Beheerder	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	ANBO	Nobisum
Definitieve koopdatum 2	01-11-1942	01-07-1943	01-10-1943	02-01-1943	01-06-1943	01-02-1944	01-07-1944	15-08-1944
Definitieve koopdatum 1	08-10-1942	01-07-1943	14-02-1944	21-12-1942	18-06-1943	31-03-19		
Voorlopige koopdatum	25-08-1942	18-05-1943	15-07-1943	22-10-1942	17-03-1943	08-11-1943	09-05-1944	11-07-1944
Plaats koper	Stadskanaal	Rijswijk	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Den Haag	Rijswijk (ZH)
Naam koper	J.J.F. Reitsma	H.J.O. Kielhorn	Nat. Volkswohlf	L. de Wekker	F. v.d. Vlugt	A. Nagtegaal	J. Hoogerbrug	E.L.F.N. Nelis
Woonplaats eigenaar		Rijswijk	Rijswijk	Amsterdam				
Eigenaar	G. Waisvisz	A. West	J. Mesritz-v. Rees	I. Pais	A.J. Kooperberg	B.Roos-Schöneberg	N.V. Z.H. Pletterijen v/h	J. v. Praag

Bijlage 4- Stadsplattegrond van Rijswijk, 1942

Deze plattegrond toont de bebouwing binnen de gemeente Rijswijk tijdens de Tweede Wereldoorlog. De kaart is te vinden in het gemeentearchief van Rijswijk in Archiefnummer 704, inv.nr. 494.

